

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПЛЬОХОВА АНАСТАСІЯ ЮРІЇВНА

УДК 349.6:622.23

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ПРИ ВИДОБУВАННІ ВУГІЛЛЯ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів має посилання на відповідне джерело

_____ А. Ю. Пльохова

Науковий керівник –

Шеховцов Володимир Володимирович,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Плюхова А. Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2023.

Дисертація присвячена комплексному теоретичному вивченню правового забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля.

Презентована робота є першим комплексним дослідженням у науці екологічного права України теоретико-правових і практичних проблем забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, у якому, спираючись на основні положення екологічного права і таких його складових, як гірниче право і право екологічної безпеки, визначено етапи становлення законодавства щодо забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, а також встановлено склад об'єктів права екологічної безпеки, пов'язаних із впливом вугледобувної діяльності, з'ясовано особливості правового статусу суб'єктів відповідних правовідносин.

У даній роботі проведено правовий аналіз сутності забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, а також розглянуто специфіку правового регулювання відносин, що виникають на різних стадіях існування вугільних шахт.

Уперше науково обґрунтовано і сформульовано юридичне визначення наступних понять: «інституційне забезпечення екологічної безпеки видобування вугілля», під яким пропонується розуміти систему уповноважених органів, правового, інформаційного й кадрового супроводження їх дій з попередження, відвернення виникнення й розвитку екологічно небезпечних ситуацій на всіх стадіях існування вугледобувного підприємства (об'єкта), а також ліквідації внутрішніх і зовнішніх наслідків

його діяльності»; «вугільна галузь», що розглядається як елемент ланки «комплекс – промисловість – галузь» у двох аспектах: 1) добувному (видобувному, гірничому, гірничодобувному), коли галузь виступає складовою добувної промисловості; 2) паливному – галузь є елементом паливної промисловості, яка, у свою чергу, входить до структури паливно-енергетичного комплексу, і являє собою сукупність підприємств, установ та організацій, господарських товариств і господарських структур, що займаються відкритим чи підземним способом видобутку, збагаченням, переробкою і транспортуванням бурого, кам'яного вугілля й антрациту.

Доведено, що до об'єктів правовідносин з екологічної безпеки на всіх стадіях підготовки, здійснення і припинення користування надрами з метою видобування вугілля можна поділити на наступні види: антропоресурсні; природоресурсні; господарськоресурсні; історико-культурні.

Запропоновано вугледобувні підприємства, які впливають або можуть впливати на екологічну безпеку довкілля, класифікувати так: 1) підприємства, що здійснюють законне видобування вугілля; 2) підприємства, що здійснюють незаконне видобування вугілля; 3) підприємства, що перебувають на стадії планової консервації; 4) підприємства, що перебувають на стадії планової ліквідації; 5) планово ліквідовані підприємства; 6) підприємства, що зазнали впливу збройної агресії; 7) позапланово ліквідовані підприємства (затоплені).

Аргументовано, що земельні ділянки для користування надрами надаються суб'єктам вугледобування після отримання ними спецдозволів чи гірничих відводів, які, у свою чергу, можуть надаватися лише за наявності спецдозволу, а також затвердженого в установленому порядку проекту розробки вугільного родовища або будівництва вугледобувного об'єкта. Наголошено, що етап надання гірничого відводу не належить до передпроектної стадії видобування вугілля, хоча при цьому зумовлює

наявність певного об'єктного складу відносин із забезпечення екологічної безпеки.

Обґрунтовано необхідність правової регламентації забезпечення екологічної безпеки у процесі впливу суб'єкта вугледобування на внутрішнє й зовнішнє оточення у часі, просторі й за колом об'єктів впливу.

Удосконалено визначення поняття «юридична відповідальність за правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля», запропоновано таку дефініцію: юридична відповідальність за правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля – це настання для користувача надр, який здійснює видобування вугілля, за вчинення правопорушення, передбаченого екологічним законодавством, законодавством про надра чи гірничим законодавством, негативних наслідків у вигляді накладення на нього визначених законодавством санкцій за рішенням уповноваженого органу або суду.

Встановлено, що механізм оцінки впливу вугледобувного об'єкта на стан екологічної безпеки використовується як безпосередньо у процесі видобутку вугілля (синхродіяльнісний вплив), так і після його завершення (постдіяльнісний вплив). Доведено, що впливу піддаються об'єкти, залучені у процес діяльності (активні об'єкти вуглевидобування), і ті, що знаходяться поза зоною діяльності шахт (пасивні об'єкти вуглевидобування).

Аргументовано, що забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля в системі гірничого права слід розглядати як одну з підгалузей екологічного права і правовий інститут екологічної безпеки, що посідає самостійне місце в системі екологічного права. З огляду на це зроблено висновок, що забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля доречно характеризувати як складний правовий інститут екологічного права, що охоплює систему відносно відокремлених і пов'язаних між собою норм гірничого права і права екологічної безпеки, спираючись на які регулюється певна група суспільних відносин.

Розвинуто підстави класифікації суб'єктного складу інституційного забезпечення екологічної безпеки в діяльності добувних підприємств вугільної галузі, запропоновано їх поділяти за: рівнем забезпечення екологічної безпеки; характером компетенції; обсягом компетенції; розподілом державної влади.

Сформульовані в дисертації теоретичні положення, пропозиції, рекомендації й висновки є своєрідним внеском у теорію і практику права екологічної безпеки, які можуть бути використані в: а) нормотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при вдосконаленні чинного або розробці нового законодавства України про надра, екологічну безпеку, а також гірничого, вугільного законодавства; б) науково-дослідницькій роботі – при подальших наукових дослідженнях проблем правового забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля; в) правозастосовній діяльності – із метою вдосконалення діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля; г) навчальному процесі – при викладанні курсів екологічного й гірничого права, права екологічної безпеки в юридичних і технічних закладах вищої освіти, підготовці підручників, навчальних і методичних посібників, а також у науково-дослідній роботі студентів.

Ключові слова: спеціальний дозвіл на користування надрами, гірничі правовідносини, екологічна безпека, екологічний контроль, екоцид, видобування вугілля, вугледобувний об'єкт, надра, здоров'я людини, сталий розвиток, надзвичайна екологічна ситуація.

SUMMARY

Plokhova A.Yu. Legal Support of Environmental Safety in Coal Mining.
– Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Candidate of Legal

Sciences in the specialty of 081 «Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2023.

The dissertation is concerned with a comprehensive theoretical study of legal coverage for environmental safety in coal mining.

The present work is the first comprehensive study of theoretical, legal and practical issues of ensuring environmental safety in coal mining in the science of Ukrainian mining law, which identifies the stages of the formation of legislation covering environmental safety in coal mining based on the main provisions of environmental, subsoil, mining, and environmental safety law, and establishes the composition of the objects of environmental safety law related to the impact of coal mining activity, and clarifies the features of the legal status of the subjects of relevant legal relationships.

The dissertation conducts a legal analysis of the essence of environmental safety in coal mining, and identifies the features of the legal regulation of this type of relationships at different stages of the life of coal mines.

The dissertation is the first to justify scientifically and formulate the legal definition of the concepts as follows: ‘institutional support for environmental safety in coal mining’, which is proposed to be understood as a system of authorized bodies, and legal, informational and personnel support for their actions taken to avoid, prevent the occurrence and development of environmentally hazardous situations at all stages of the life of a coal mining facility, and deal with the internal and external effects of its activity; ‘coal sector’, which is considered as a component of the complex – industry – sector system in two aspects: 1) extraction-related (extractive, mining, mineral-producing), when the sector is a component of the extractive industry; 2) fuel-related, the sector is an element of the fuel industry, which, in turn, is part of the fuel and energy complex, and constitutes a set of companies, institutions and organizations, business associations and business structures engaged in open-pit or underground mining, enrichment,

processing and transportation of brown and hard coal.

The dissertation proves that the range of objects of legal relations in terms of environmental safety at all stages of preparation, implementation and termination of coal mining should include the groups as follows: anthropological resource; natural resource; economic resource; and historical and cultural.

The dissertation establishes that the key features of the legal regime of the pre-project stage of coal mining are as follows: 1) cancellation of the requirement to approve the locations of coal mining facilities; 2) removal of requirements for approval of the locations of coal-related facilities in the territory subordinated to the territorial community from the List of permit documents in the field of economic activity; and 3) transition from the conciliation to the notification procedure of granting a mining right of way.

The dissertation argues that land plots for subsoil use shall be allotted to coal mining entities after they obtain special permits or mining rights of way, which can be granted only with a special permit, and a project for the development of a coal deposit or the construction of a coal mining facility approved in the established manner. Accordingly, the stage of granting a mining right of way does not refer to the pre-project stage of coal mining, although it predetermines a certain object composition of relationships on ensuring environmental safety.

The dissertation justifies the need for legal regulation of environmental safety during the impact of a coal-mining entity on the internal and external environment in time, space, and beyond the range of objects of impact perception.

The dissertation improves the definition of the concept of ‘mining and legal liability’, which is proposed to be understood as the onset of adverse consequences in the form of forced deprivation (termination) of the right to use subsoil by decision of the authorized bodies for a subsoil user for committing an offense provided for in the subsoil or mining legislation.

The dissertation establishes that the mechanism for evaluating the impact of

a coal mining facility on the state of environmental safety is used both directly during the coal mining process (synchro-activity impact) and after its completion (post-activity impact), while the impact extends both to objects involved in the activity process (active coal mining facilities) and to those located outside the area of mining activity (passive coal mining facilities).

The dissertation suggests that mining and legal liability be considered as a cross-sectoral legal institution constituted by the norms of environmental, subsoil, mining, civil, labor, administrative, and criminal law, based on which the severity of the offence is established and the degree of guilt is determined to impose consequences on those who have acted, failed to take action. Within this institution, one may investigate the specific aspects of public relations on the use, protection, and safety of subsoil in order to study, project an image, systematize, and delimit various types of legal liability in this area.

The dissertation classifies the subject composition of institutional support of environmental safety according to the activities of coal mining companies; the dissertation suggests they be divided: by the level of environmental safety; by the character of the competence of the body; by the scope of the competence of the body; by the distribution of state power.

The theoretical provisions, proposals, recommendations, and conclusions that are formulated in the dissertation are a unique contribution to the theory and practice of environmental safety law and may be used: a) in rulemaking, as theoretical material when developing or improving the current mining and coal legislation, and Ukrainian legislation on subsoil and environmental safety; b) in scientific research, for further scientific developments when studying the problems of legal coverage for environmental safety in coal mining; c) in law enforcement, to improve the activities of state authorities and local government bodies in the field of environmental safety in coal mining; and d) in the educational process, when teaching courses on environmental and mining law, environmental safety law

in educational institutions of higher legal and technical education, when developing textbooks, learning aids and teaching materials, and in students' research work.

Key words: special subsoil use permit, mining legal relations, environmental safety, environmental control, ecocide, coal mining, coal mining facility, subsoil, human health, sustainable development, emergency environmental situation.

Список публікацій здобувача:

Наукові праці, в яких відображено основні результати дисертації:

1. Пльохова А.Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки на передпроектній стадії видобування вугілля. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 83. С. 174–184. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i83.131>
2. Пльохова А.Ю. Особливості правового регулювання відносин екологічної безпеки при експлуатації вугільних шахт. *Право і суспільство*. 2019. № 6-1. С. 177–184. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-1-30>
3. Пльохова А.Ю. Інституційна складова правового забезпечення екологічної безпеки видобування вугілля. *Економіка та право*. 2020. № 1 (56). С. 37–45. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2020.01.037>
4. Пльохова А.Ю. Юридична відповідальність за порушення законодавства в сфері екологічної безпеки при видобуванні вугілля. *Visegrad Journal on Human Rights* (Республіка Словаччина). 2020. № 3 (vol. 2). С. 83–88.
5. Пльохова А.Ю. Особливості адаптації вугільного законодавства в умовах євроінтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. №1. С. 105–110. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.22>
6. T Yermolaieva, A Plyokhova. Some Aspects of the Environmental Rights Protection. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021 3(11) 198–204. DOI:

<https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.3-n000079>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Пльохова А.Ю. Концептуальні засади забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах* : зб. матеріалів круглого столу (м. Харків, 1 берез. 2019 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Харків : Право, 2019. С. 233–236.

8. Пльохова А.Ю. Особливості забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля навколо вугледобувних об'єктів. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 трав. 2019 р.) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко Чернівці: Кондратьєв А.В., 2019. С. 344–348.

9. Пльохова А.Ю. Правове визначення поняття «вугільна галузь»: сучасні термінологічні проблеми. *Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах* : зб. матер. Четвертого зібрання фахівців спорід. кафедр (м. Одеса, 6–9 черв. 2019 р.) / відп. ред. Т.Є. Харитонова, Х.А. Григор'єва. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 212 с. С. 165–168.

10. Пльохова А.Ю. Вугільні шахти ОРДЛО як особливе джерело екологічної небезпеки. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 14-15 черв. 2019 р.) / уклад. Л.М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 298 с. С. 193–195.

11. Пльохова А.Ю. Техногенно-екологічна безпека вугільних шахт, що ліквідуються: правові аспекти. *«Екологія/Ecology–2019»* : VII-й Всеукр. з'їзд екологів з міжнар. участю (м. Вінниця, 25–27 верес. 2019). Зб. наук. праць. Вінниця: ВНТУ, 2019. С. 17.

12. Пльохова А.Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля: проблеми об'єктного складу. *Особливості правового*

регулювання екологічних, земельних, аграрних природоресурсних відносин в умовах глобалізації : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 20–22 верес. 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 241 с. С. 224–226.

13. Пльохова А.Ю. Розвиток відносин із забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля: історико-правові аспекти. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11–12 жовт. 2019 р.) / наук. ред. А. Г. Бобкова, А. М. Захарченко. Вінниця: Дон. нац. ун-т ім. Василя Стуса, 2019. С. 237–240.

14. Пльохова А.Ю. Вплив господарської діяльності вугледобувних шахт на об'єкти права екологічної безпеки. *Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 листоп. 2019 р.) / наук. ред. В. А. Устименко. Київ : НАН України: Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. С. 97–100.

15. Пльохова А. Ю. Актуальні правові проблеми відносин екологічної безпеки навколошахтних земельних ділянок. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи* : зб. матер. Наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 трав. 2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. С. 231–234.

16. Пльохова А. Ю. Сучасний стан правового забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля. *The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference, June 16, 2023. Athens, Hellenic Republic: European Scientific Platform.* – pp. 63-67. DOI: <https://doi.org/10.36074/scientia-16.06.2023>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ВИДОБУВАННІ ВУГІЛЛЯ.....	17
1.1. Забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля: історико-правовий аспект.....	17
1.2. Суб'єктно-об'єктний склад правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля.....	31
1.3. Зміст правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля.....	57
Висновки до розділу 1	81
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ВИДОБУВАННІ ВУГІЛЛЯ.....	85
2.1. Інституційно-правова складова забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля.....	85
2.2. Функціонально-правова складова забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля.....	105
2.3. Юридичні гарантії та відповідальність за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки при видобуванні вугілля.....	129
Висновки до розділу 2	151
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОБ'ЄКТІВ ВУГІЛЬНОЇ ГАЛУЗІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ.....	154
3.1. Особливості адаптації національного вугільного законодавства у сфері екологічної безпеки в умовах євроінтеграції.....	154
3.2. Стан і проблеми правового забезпечення екологічної безпеки вугільних об'єктів у період збройної агресії в Україні	170

3.3. Перспективи розвитку законодавства про екологічну безпеку при повоєнному відновленні видобування вугілля	184
Висновки до розділу 3	204
ВИСНОВОК	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	212
ДОДАТКИ	245

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК - Автономна Республіка Крим;

АТ - акціонерне товариство;

ВКК - видобування корисних копалин;

ВЦА - військово-цивільна адміністрація;

ГДЯ - газодинамічне явище;

ГЗУ - Гірничий закон України;

Держенергоефективності - Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України;

Держекоінспекція - Державна екологічна інспекція України;

Держгеонадра - Державна служба геології та надр України;

Держгеокадастр - Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру;

ЄЗК - Європейський зелений курс;

ЄС - Європейський Союз;

ЕС - Енергетичне Співтовариство;

ЕСУ - Енергетична стратегія України;

закон про охорону НПС - Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»;

закон про УРП - Закон України «Про угоди про розподіл продукції»;

ІПВГ - ініціатива прозорості видобувних галузей;

КЗпД - проєкт Кодексу законів України про довкілля;

КМУ - Кабінет Міністрів України;

КК - Кримінальний кодекс України;

КпАП - Кодекс України про адміністративні правопорушення;

КпН - Кодекс України про надра;

Мінекоенерго - Міністерство енергетики та захисту довкілля України;

Міндовкілля - Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів

України;

Міненерго - Міністерство енергетики України;

НПА - нормативно-правовий акт;

НПС - навколишнє природне середовище;

НС - надзвичайна ситуація;

ООН - Організація Об'єднаних Націй;

ОВВ - орган виконавчої влади;

ОВД - оцінка впливу довкілля;

ОМС - орган місцевого самоврядування;

ПАТ - публічне акціонерне товариство;

ПЕК - паливно-енергетичний комплекс;

ПНО - потенційно небезпечний об'єкт;

ПР - природні ресурси;

ПТЕ - Правила технічної експлуатації вугільних шахт;

РКК - родовище корисних копалин;

РНБО - Рада національної безпеки і оборони України;

СЕБ - Стратегія енергетичної безпеки;

спецдозвіл - спеціальний дозвіл на користування надрами;

СНБ - Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»;

ТОТ - тимчасово окупована територія;

УпА - Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС,

Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони;

УРП - угода про розподіл продукції;

ЦМК - цілісний майновий комплекс;

ЦСР - Цілі сталого розвитку.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Користування надрами є одним з найважливіших видів природокористування для сучасної України, для якої питання екологічної безпеки не лише нагальні, а й гострі. Пояснюється вказане не тільки тим, що згідно з Конституцією України надра належать до об'єктів права власності Українського народу, а й тим, що відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» вони мають вагомое ресурсне значення, оскільки на території України, площа якої дорівнює 0,4 відсотка суходолу планети, є різні поклади, а саме: мінерально-сировинні ресурси – до п'яти відсотків усіх тих, що існують на земній кулі; 95 видів корисних копалин, що перебувають у понад 20 тисячах родовищ і рудопроявів. У той саме час найзатребуванішими в нашій країні нині, звісно, вважаються такі викопні ресурси, як вугілля і природний газ, це пояснюється тим, що вони сумарно становлять понад 60 % вітчизняного енергетичного балансу. Зрозуміло, що держава в особі можновладців повною мірою усвідомлює, що підвищити економічну, енергетичну й екологічну безпеку дозволить нарощування вітчизняного виробництва, але це має супроводжуватися зниженням енергоємності економіки, диверсифікацією джерел і шляхів постачання енергоресурсів. Виходячи з цього виникає потреба у формуванні дієвої та ефективної законодавчої бази, а також розробленні теоретичного підґрунтя для регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля.

Зазначимо, що зважаючи на, так би мовити, діагностовані проблеми й виклики, однією з пріоритетних цілей Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 р. (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 р. № 1078-р) обрано збереження довкілля, відновлення і стале використання природних ресурсів, запобігання екологічним катастрофам і покращення екологічної ситуації в регіоні, що, на наше переконання, цілком логічно і повністю

відповідає реаліям сьогодення, враховуючи їх специфіку.

До того ж варто пам'ятати і про те, що в сучасному світі прискорилися глобалізаційні й трансформаційні суспільні процеси, а це, у свою чергу, на перший план вивело збереження довкілля, актуалізувало і зробило його пріоритетним напрямом розвитку більшості країн. Стосовно України зауважимо, що передусім потрібно вжити термінових заходів, у тому числі й у сфері видобування вугілля, де, як уже наголошувалося, існують системні проблеми, що становить реальну загрозу економічній безпеці держави. Крім того, у нашій країні більшість вугільної сировини видобувається у межах двох головних вуглепромислових регіонів, а саме Донецького і Прикарпатського. Як відомо, вугілля на цих територіях видобувалося впродовж тривалого часу й інтенсивно, як наслідок, геологічне середовище цих регіонах зазнало істотних змін і почали виникати надзвичайні ситуації природного й техногенного характеру, а з початком збройної агресії РФ проти України, яка супроводжується серед іншого масштабним руйнуванням вугледобувних підприємств, самовільним користуванням надрами й затопленням підземного простору, ситуація суттєво ускладнилася. Вказане зайвий раз підтверджує нагальність і своєчасність даного дослідження.

Тим не менше Україна, обравши європейський вектор розвитку, прагне підвищення не лише обороноздатності, економічних показників, а й забезпечення безпеки, у тому числі й екологічної. Так, перспективи і плани повоєнного відновлення вугільної галузі можна відстежити на основі даних Державного бюджету України на 2023 р. Зокрема, цьогоріч планується суттєво збільшити, а саме на 22,6 %, надходження до бюджету від рентної плати за видобування кам'яного вугілля коксівного й енергетичного, а також вдвічі скоротити програму «Заходи з ліквідації неперспективних вугледобувних підприємств».

Правові засади видобування вугілля за сучасного стану паливно-енергетичного комплексу були закладені й у так званій «малій реформі надрокористування» (закріпленій Законом України «Про внесення змін до

деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» від 1 грудня 2022 р. № 2805-IX).

Виходячи зі сказаного, стає цілком зрозуміло, що вивчення окресленої сфери суспільного розвитку набуває актуальності саме тому, що вугільна галузь, яка, на жаль, упродовж тривалого часу перебуває у кризовому стані, є однією з базових галузей гірничодобувної і паливної промисловості. Більш того, попри вжиті заходи і значну підтримку з боку влади, криза в ній лише посилюється, про що свідчить динаміка основних показників стану державного сектору вугільної галузі.

Отже, щоб вирішити вказані вище проблеми, необхідно віднайти чи розробити нові теоретичні підходи, надати обґрунтовані пропозиції і рекомендації з удосконалення правової регламентації суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, з урахуванням новацій сучасного законодавства про екологічну безпеку, екологічного і гірничого законодавства.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження послужили праці українських і зарубіжних вчених у галузі гірничого, надрового, екологічного права і права екологічної безпеки, інших галузей юридичної науки, як-от: В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г. І. Балюк, Н. П. Барабаш, Р. В. Біловус, В. Л. Бредіхіна, Ю. О. Вовк, А. П. Гетьман, О. А. Грицан, О. В. Донець, А. С. Євстігнєєв, Р. С. Кірін, Н. Р. Кобецька, І. М. Козьяков, Т. О. Коваленко, І. О. Костяшкін, М. В. Краснова, Ю. А. Краснова, Т. В. Курман, О. Я. Лазор, Н. Р. Малишева, Н. А. Макаренко, О. Ю. Макаренко, Н. О. Максименцева, О. О. Мозуляка, В. В. Носік, О. М. Олійник, М. І. Орленко, С. А. Плахотній, С. В. Разметаєв, В. В. Стрельник, В. Д. Сидор, О. О. Сурілова, Д. В. Федчишин, І. В. Хохлова, Т. А. Шараєвська, Ю. С. Шемшученко, О. П. Шем'яков, В. В. Шеховцов, М. В. Шульга, О. М. Щербина та ін.

Незважаючи на те, що в науковій літературі наявна низка публікацій, присвячених певним аспектам проблеми, що вивчається, в Україні поки що не проводилося спеціального комплексного дослідження особливостей

забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля. У зв'язку зі специфікою правовідносин, що виникають в означеній сфері, що, у свою чергу, пояснюється своєрідністю їх складу (об'єкти, суб'єкти, юридично закріплені їх суб'єктивні права й обов'язки), і з урахуванням формування законодавчої бази в цій сфері, можемо стверджувати, що всебічний й ґрунтовний аналіз екологобезпекових аспектів даних правовідносин набуває актуальності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, що становлять предмет дисертаційної роботи, відповідають плану науково-дослідницької діяльності кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання користування природними ресурсами та комплексами в Україні» (державна реєстрація № 0116U006161). Тема дисертації затверджена (протокол № 5 від 23 листопада 2018 року) вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є отримання нових результатів у формі наукових висновків щодо правового забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, а також формулювання пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання суспільних відносин у вказаній сфері.

Відповідно до поставленої мети визначено й основні завдання дослідження:

- виокремити періоди становлення законодавства щодо забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля;
- встановити об'єктно-суб'єктний склад відносин права екологічної безпеки, виходячи з впливу на них вугледобувної діяльності, та з'ясувати його особливості;
- розкрити особливості правового регулювання відносин екологічної

безпеки на різних стадіях існування вугільних шахт;

- з'ясувати інституційну й функціональну складові правового забезпечення екологічної безпеки видобування вугілля;
- охарактеризувати юридичну відповідальність за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки при видобуванні вугілля;
- виявити особливості адаптації законодавства у сфері екологічної безпеки при видобуванні вугілля в умовах євроінтеграції;
- встановити виклики, загрози і стан правового забезпечення екологічної безпеки вугільних об'єктів в період збройної агресії проти України;
- визначити перспективи розвитку законодавства про екологічну безпеку при повоєнному відновленні видобування вугілля;
- сформулювати й науково обґрунтувати пропозиції з вдосконалення правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що складаються у зв'язку із забезпеченням екологічної безпеки при видобуванні вугілля.

Предметом дослідження є правові засади забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, а саме: діалектичний, формально-логічний, моделювання, тлумачення правових норм, статистичного аналізу, індукції, дедукції, системно-структурний та ін.

Підґрунтям роботи став діалектичний метод пізнання явищ і процесів, зокрема, його застосування дало змогу отримати нові знання щодо виникнення, здійснення і припинення суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля (с. 19-25, 67-91).

За допомогою формально-логічного методу проаналізовано положення нормативно-правових актів України щодо забезпечення екологічної безпеки

при видобуванні вугілля, сформульовано визначення і висновки відповідно до мети дослідження (с. 92-166, 219-226).

При підготовці конкретних пропозицій з удосконалення чинного законодавства України в досліджуваній сфері, у процесі конструювання правових норм став у нагоді метод моделювання, а при виявленні відповідності норм права суспільним відносинам із забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля – метод тлумачення правових норм (с. 41-91).

Метод статистичного аналізу використано під час роботи з офіційними статистичними документами у сфері оцінки кількісного й якісного впливу природо-господарської діяльності вугледобувних шахт на об'єкти права екологічної безпеки (с. 27-41, 97-140).

Завдяки методам індукції і дедукції зроблено логічні умовиводи щодо правового забезпечення екологічної безпеки на різних стадіях користування надрами з метою видобування вугілля від часткового до загального, від окремих фактів до їх узагальнень і, навпаки, від загальних суджень до окремих фактів. Структурний метод пізнання дозволив класифікувати за різними критеріями права й обов'язки суб'єктів правовідносин у досліджуваній сфері (с. 26-66, 167-198).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що представлена дисертація є однією з перших робіт, у якій, спираючись на основні положення екологічного, гірничого права і права екологічної безпеки, запропоновано комплексний теоретичний підхід до розуміння сутності правових засад забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, а також сформульовано наукові висновки і надано рекомендації з удосконалення чинної нормативно-правової бази у вказаній сфері.

Зокрема, у дисертації *вперше*:

- надано наукове обґрунтування й наведено юридичне визначення таких понять, як:

«екологічна безпека при видобуванні вугілля» – це сукупність умов,

процесів і заходів, що забезпечують мінімізацію впливу об'єкта з видобування вугілля на життєдіяльність людей, внутрішнє й зовнішнє природне й антропогенне середовище, протягом всього циклу його існування;

«інституційне забезпечення екологічної безпеки видобування вугілля», під яким пропонується розуміти систему уповноважених органів, правового, інформаційного й кадрового супроводження їх дій щодо попередження, запобігання виникненню та розвитку екологічно небезпечних ситуацій на всіх стадіях існування вугледобувного об'єкта, а також ліквідації внутрішніх і зовнішніх наслідків його діяльності»;

«вугільна галузь», яка розглядається як складова ланки «комплекс – промисловість – галузь» у двох аспектах: 1) добувному (видобувному, гірничому, гірничодобувному), тобто галузь виступає складовою добувної промисловості; 2) паливному, коли галузь виступає елементом паливної промисловості, яка, у свою чергу, входить до структури паливно-енергетичного комплексу; і являє собою сукупність підприємств, установ й організацій, інших суб'єктів та їх структур, що займаються відкритим чи підземним способами видобутку, збагаченням, переробкою і транспортуванням бурого, кам'яного вугілля й антрациту;

- зроблено висновок, що до кола об'єктів правовідносин із екологічної безпеки на всіх стадіях підготовки, здійснення і припинення видобування вугілля слід віднести наступні групи: антропоресурсні; природоресурсні; господарськоресурсні; історико-культурні;

- класифіковано вугледобувні підприємства, які впливають або можуть впливати на екологічну безпеку довкілля: 1) підприємства що здійснюють законне видобування вугілля; 2) підприємства, що здійснюють незаконне видобування вугілля; 3) підприємства, що перебувають у стадії планової консервації; 4) підприємства, що перебувають у стадії планової ліквідації; 5) підприємства, що планово ліквідовані; 6) підприємства, що зазнали впливу збройної агресії; 7) підприємства, що ліквідовані позапланово (затоплені);

- аргументовано, що земельні ділянки для користування надрами надаються суб'єктам вугледобування після отримання ними спецдозволів чи гірничих відводів, які, у свою чергу, можуть надаватися лише за наявності спецдозволу, а також затвердженого в установленому порядку проєкту розробки вугільного родовища або будівництва вугледобувного об'єкта, тому до передпроектної стадії видобування вугілля не належить такий етап, як надання гірничого відводу, хоча він й зумовлює певний об'єктний склад відносин із забезпечення екологічної безпеки;

- обґрунтовано необхідність правової регламентації забезпечення екологічної безпеки у процесі впливу вугледобувного підприємства на його внутрішнє й зовнішнє оточення у часі, просторі й за колом об'єктів впливу;

- запропоновано при окресленні перспектив розвитку законодавства про екологічну безпеку у період повоєнного відновлення видобування вугілля враховувати такі основні чинники, за допомогою яких повинна встановлюватися доцільність використання конкретного вугледобувного підприємства: кількість і якість запасів вугілля й умови їх розробки (гірничо-геологічний стан); рентабельність підприємства (внутрішній економічний стан); наявність державної підтримки подальшої експлуатації чи ліквідації (зовнішній економічний стан); наслідки мілітарного впливу (технічний і внутрішній екологічний стан); наслідки впливу на довкілля (зовнішній екологічний стан); можливість зміни цільового використання наземної, підземної та техногенної частин (господарський стан).

Удосконалено:

- підхід до виокремлення етапів становлення законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля на українських землях, за якого визначальним є комплексний критерій, що включає зміст заходів, пов'язаних із забезпеченням вимог екологічної безпеки у відповідній сфері господарської діяльності щодо використання певного виду природного ресурсу, і зміст базового нормативно-правового акта (далі – НПА), який регулює сукупність правовідносин у цій сфері: I період – імперська доба

(часи австрійської та російської імперії) (1721–1917); II період – радянська доба (1917–1991); III – українська пострадянська доба (1991–2014); IV – українська євроінтеграційна доба (2014 – дотепер): перший підперіод – рання євроінтеграційна доба (2014–2022); другий підперіод – євроінтеграційна доба воєнного стану (2022 – дотепер); третій підперіод – євроінтеграційна доба повоєнного відновлення (перспективна до 2050);

- дефініцію поняття «юридична відповідальність за правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля» – настання для користувача надр, що здійснює видобування вугілля, за вчинення правопорушення, передбаченого екологічним законодавством, законодавством про надра чи гірничим законодавством, негативних наслідків у вигляді накладення на нього визначених законодавством санкцій за рішенням уповноваженого органу або суду;

- механізм оцінки впливу вугледобувного об'єкта на стан екологічної безпеки, що застосовується як безпосередньо у процесі видобутку вугілля (синхродіяльнісний вплив), так і після його завершення (постдіяльнісний вплив), при цьому цей вплив поширюється на об'єкти, залучені у процес діяльності (активні об'єкти вуглевидобування), і на ті, що знаходяться поза зоною діяльності шахт (пасивні об'єкти вуглевидобування).

Набули подальшого розвитку:

- положення щодо розуміння юридичної відповідальності за правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля як інституту права, що складається з норм екологічного, гірничого, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права, в межах якого можливе дослідження суспільних відносин у сфері використання, охорони й безпеки надр із метою вивчення, формування уявлення, систематизації й розмежування різних видів юридичної відповідальності в цій сфері;

- положення про місце забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля в системі гірничого права, як однієї з підгалузей екологічного права та правового інституту екологічної безпеки, що посідає

самостійне місце в системі екологічного права, яке характеризує його як складний правовий інститут екологічного права, що охоплює систему відносно відокремлених і пов'язаних між собою норм гірничого права та права екологічної безпеки, які регулюють відповідну групу суспільних відносин;

- підстави класифікації суб'єктного складу інституційного забезпечення екологічної безпеки в діяльності добувних підприємств вугільної галузі, запропоновано поділяти за: рівнем забезпечення екологічної безпеки; характером компетенції; обсягом компетенції; розподілом державної влади.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що наведені в дисертації теоретичні положення, надані пропозиції, рекомендації й отримані висновки є своєрідним внеском у теорію і практику права екологічної безпеки, які можуть бути використані:

– у нормотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при розробці або удосконаленні чинного гірничого, вугільного законодавства й законодавства України про надра й екологічну безпеку;

– у науково-дослідницькій роботі – для подальших наукових розробок у процесі вивчення проблем правового забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля;

– у правозастосовній діяльності – із метою вдосконалення діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля;

– у навчальному процесі – при викладанні курсів екологічного й гірничого права та права екологічної безпеки у юридичних і технічних закладах вищої освіти, при підготовці підручників, навчальних та методичних посібників, а також у науково-дослідній роботі студентів.

Апробація матеріалів дисертації. Теоретичні висновки і практичні рекомендації, що містяться в дисертації, обговорювалися й були схвалені на засіданнях кафедри екологічного права Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого (червень, грудень 2021). Результати дослідження оприлюднені на таких міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах» (м. Харків, 1 березня 2019 р.); «Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди» (м. Київ, 31 травня 2019 р.); «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах» (м. Одеса, 6–9 червня 2019 р.); «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 14-15 червня 2019 р.); «Екологія/Ecology–2019» (м. Вінниця, 25–27 вересня, 2019 р.); «Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації» (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.); «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (м. Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.); «Об’єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку» (м. Київ, 29 листопада 2019 р.); «Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи» (м. Харків, 22 травня 2020 р.); «*The process and dynamics of the scientific path*» (Athens, Hellenic Republic, June 16, 2023).

Структура й обсяг дисертації зумовлені предметом, метою і завданнями дослідження, логікою й послідовністю розкриття теми й викладення його результатів. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатка. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 248 сторінок, з яких основний текст – 195 сторінок, список використаних джерел (285 найменувань) – 33 сторінки, додатки – 5 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ВИДОБУВАННІ ВУГІЛЛЯ

1.1. Забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля: історико-правовий аспект

Науковці й дослідники вважають, що видобування кам'яного вугілля в Україні розпочалося ще 1721 р. у районах Бахмута і Лисичанська. Згідно з архівними матеріалами Микита Векрейський та Семен Чирков солевари з Бахмуту ще у 1721 р. знайшли в балці Скелеватій (25 км від міста) кам'яне вугілля і почали використовувати його в кузнях, а Микола Аврамов – один із керівників чорноморської гірничої експедиції у грудні 1722 р. відкрив вугільне родовище в Лисичій балці, де згодом (у 1796 р.) почала діяти перша в Донбасі шахта [1].

Майже одночасно із згаданими подіями з'явилися й перші, найбільш відомі акти гірничого законодавства. Так, у 1719 р. підписано Указ «Берг – Привілей», яким введено правовий принцип гірничої свободи, що дало поштовх стрімкому розвитку гірничої справи. Подальші реформування, суть яких полягала то у відмові від цього принципу (Указ 1727 р., Маніфест 1782 р.), то у поверненні до нього («Берг – Регламент» 1739 р., Гірниче Положення 1806 р., Гірничий Статут 1832 р.), продемонстрували наявність чіткого зв'язку між змістом законодавчих принципів й ефективністю гірничої справи [2]. Вказане зайвий раз підтверджує, що питання становлення законодавчої бази і регламентації гірничої діяльності були в центрі уваги науковців, у тому числі й правників провідних вітчизняних наукових шкіл.

Наприклад, О. М. Щербина у своїй дисертації, точніше в п. 1.1. «Історія розвитку та класифікація гірничого законодавства», не лише розкрила суть

поняття «право використання природних ресурсів», а й проаналізувала історію гірничих законів світу [3]. На підставі хронологічного методу дослідниця виокремлює основні етапи розвитку цього права в різних країнах упродовж XV–XXI ст.

Вивчення періодів становлення законодавства про екологічну безпеку при видобуванні вугілля в історико-правовому аспекті досить актуальне, адже аналіз напрацювань науковців різних галузей знань свідчать про те, що, по-перше, у наявних роботах з означеної проблеми або використовуються класифікації, проведені представниками суміжних сфер, або ж вони дублюються без чітко визначених критеріїв поділу, по-друге, до відносин, які є предметом даної дисертаційної роботи, саме поділ на певні етапи відсутній.

Так, О. П. Письменна запропонувала у своїй публікації [4] наступну періодизацію розвитку гірничого законодавства: I етап – руська доба (XI–XIII ст.); II – польська доба (XIII–XVI ст.); III – австрійська доба (XVI–XX ст.); IV – російська доба (XVI–XX ст.); V – радянська доба (1917–1991 рр.); VI етап – сучасна доба (1991 – 2006 рр.). Варто зауважити, що аналогічний підхід раніше вже був запропонований у наукових доробках Р. С. Кіріна [5, с. 136; 6, с.169–170].

У свою чергу, О. О. Мозуляка хронологічно охоплює період з 1700 р., тобто від моменту видання першого документа, спираючись на приписи якого врегульовувалися гірничі відносини на території України у складі Російської імперії, і до 2003 р., коли реконструювався історичний процес виникнення, розвитку і реформування законодавства з питань регламентування відносин у вугледобувній промисловості в Україні протягом XVIII–XXI ст. [7]. Виходячи з отриманих вченим висновків, можна виокремити такі етапи розвитку законодавства про вугледобувну промисловість:

- 1) становлення й початковий розвиток (XVIII – початок XX ст.);
- 2) законодавство в українських державах (1917–1920);
- 3) законодавство Радянської України (1921–1991);
- 4) сучасне законодавство України (1991 р. – дотепер (2003)).

У той же час, на нашу думку, окремі положення згаданого науковця недостатньо обґрунтовані. Наприклад, основними соціально-економічними, політичними й юридичними чинниками, що зумовили становлення і розвиток законодавства про вугледобувну промисловість в Україні, на його переконання, є: а) високий ступінь концентрації великих промислових підприємств вугільної галузі на обмеженій території, містоутворюючий їх характер і стратегічна перевага вугілля в паливному балансі України; б) політична нестабільність в умовах соціальної напруженості регіону; в) недосконалість загального гірничого законодавства, як наслідок, воно не здатне в повному обсязі урегулювати питання діяльності галузі з підвищеним рівнем небезпеки; г) неефективна діяльність вугільної промисловості через нестабільність законодавства й неналежне фінансування.

Із наведеною точкою зору важко погодитися, адже відповідно до загальноновизнаних положень теорії права чинниками становлення й розвитку вітчизняних право- й нормотворчості визнаються:

- історико-правовий (попередній досвід, передумови сучасного етапу їх розвитку);
- соціокультурний (рівень загальної культури суспільства, у тому числі політичної та правової, правової свідомості);
- політико-правовий (стан політичної і правової систем);
- євроінтеграційний.

Крім того, доводи, які О. О. Мозуляка наводить на підтвердження тези про те, що структура системи нормативних актів законодавства про вугледобувну галузь зберігала наступність на різних етапах історії галузі [7, с. 5], також непереконливі, оскільки об'єктивний розвиток відносин із геологічного вивчення й розробки вугільних родовищ, його технічне й технологічне забезпечення, безумовно, сприяли не тільки реформуванню системи вугільного законодавства, а й появі нових блоків у його структурі.

Більш вузькими хронологічними рамками обмежився історик Л. І.

Суюсанов (період Другої світової війни, тобто з вересня 1939 р. до вересня 1945 р.), але вчений у своєму дослідженні охоплює переважно території в межах Донецької й Луганської областей, де, як нами вже відмічалось, видобувалося приблизно 60 % усього вугілля колишнього СРСР, а також частково Львівської, Дніпропетровської і Кіровоградської областей, де розвідка і розробка родовищ кам'яного і бурого вугілля на той час тільки розпочалися [8].

Серед наукових робіт у сфері державного управління заслуговує на увагу дисертація Н. В. Маєвської, в якій авторка наводить аргументи на користь того, що на вугледобувних підприємствах необхідно впроваджувати систему управління навколишнім природним середовищем (далі – НПС) відповідно до міжнародних стандартів і формувати екологічний фонд підприємств для вирішення питань екологізації надрокористування на всіх етапах життєдіяльності шахт, включаючи і їх ліквідацію. Вбачається, що це особливо актуально в умовах роздержавлення і приватизації копалень [9].

Не можна оминати й того, що згадана авторка ідентифікує екологічні аспекти діяльності вугледобувних підприємств й обґрунтовує доцільність їх визначення як самостійних. Зокрема, вчена запропонувала такі трактування понять: «порушення надр» – руйнування і просідання земної поверхні внаслідок деформації надр у вироблений від вугілля підземний простір; «забруднення надр» – технологічні й аварійні виливи і скиди забруднюючих речовин із наземних і підземних сховищ, устаткування й обладнання гірничодобувної техніки в надра, що підлягають державному екологічному контролю, моніторингу й аудиту зі сплатою відповідних екологічних зборів. Натомість навряд чи можна погодитися з тезою про те, що вченою вперше юридично визначені поняття «охорона НПС», «управління охороною НПС», «охорона надр», «екологізація надрокористування», особливо з тим, що вони відповідні правовому полю природоохоронного права [9, с. 5–6], адже наведені терміни й раніше були предметом досліджень представників різних галузей науки.

Доцільно наголосити, що роботи, в яких автори розглядають історико-правові аспекти розвитку і становлення норм, спираючись на які відбувається

правове регулювання надрових, гірничих і вугільних відносин, жодним чином не торкаються важливих питань забезпечення екологічної безпеки в процесі видобування вугілля. У публікаціях із проблем екологічної безпеки, навпаки, відсутні наукові результати стосовно діяльності вугільної галузі.

Наприклад, у своїй праці [10] А. С. Євстігнєєв виокремив наступні основні історичні етапи проведення наукових досліджень правових проблем забезпечення екологічної безпеки при здійсненні спеціального природокористування:

1) з 1960-х років по 1982 рік – перехід від потреб регулювання раціонального природокористування до потреб забезпечення безпеки середовища життєдіяльності людини, формування нових підходів;

2) з 1982 року по 1991 рік – вивчення питань забезпечення безпеки людини в окремих сферах її життєдіяльності;

3) з 1991 року по 2002 рік – правове забезпечення екологічної безпеки як теоретичне обґрунтування існування спеціальних правовідносин у складі предмета екологічного права;

4) з 2002 року по теперішній час (2019) – дослідження проблем забезпечення екологічної безпеки в різних сферах життєдіяльності людини і суспільства.

Вбачається за доцільне зауважити, що виокремлення А. С. Євстігнєєвим першого історичного етапу таких часових меж першого історичного етапу – з 1960-х років по 1982 рік, на наше переконання, є дискусійним, адже, по-перше, у цей період жоден науковець-правник не вживав терміна «екологічна безпека», що, до речі, підтверджує і сам науковець, згадуючи роботи В. Л. Мунтяна; по-друге, питання безпечних умов середовища існування людини в контексті охорони біосфери або охорони природи вивчалось виключно інтегровано у зв'язку із користуванням об'єктами й ресурсами природи, відносини щодо яких були домінантними у той час розвитку економіки та права; по-третє, погоджуючись із позицією А. С. Євстігнєєва щодо вагомості внеску

дослідників цієї доби у теорію природоохоронного права, слід визнати, що останнє було породженням так званого «раціонального природокористування», за якого під охорону пропонувалося взяти рештки подібного користування, до складу яких увійшло й середовище життєдіяльності людини. У свою чергу антропоохоронні відносини вивчалися поверхово і фрагментарно, так би мовити, за залишковим принципом, що зумовлювалося чинною економічною й екологічною політикою держави.

Крім того, вказаним автором встановлено, що на території сучасної України проблеми правового регулювання безпечності природокористування для населення в межах досліджень, присвячених правовій охороні природи, ще у 60-ті – 80-ті роки ХХ століття першим почав вивчати представник Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка В. Л. Мунтян. Як показує аналіз, нароби вченого у вказаний період є прикладом еволюціонування наукової концепції «раціонального природокористування» та «правової охорони природи» в частині підвищення уваги до правового забезпечення безпечного для людини середовища її існування, яке набуло негативних якісних властивостей внаслідок нераціонального споживацького використання природних ресурсів. Крім того, у цей саме період побачили світ роботи Ю. С. Шемшученка, Б. Г. Розовського, Н. Р. Малишевої, В. І. Андрейцева, що стало важливою подією для підвищення інтересу до науково-правових досліджень раціонального й ощадливого природокористування і забезпечення безпеки середовища життєдіяльності населення [10, с. 11].

До сказаного додамо, що Ю. О. Краснова історичними передумовами формування права екологічної безпеки запропонувала визнавати об'єктивно існуючі природні й соціальні умови виникнення і становлення загальнообов'язкових правил, норм, вимог, обмежень і застережень щодо попередження екологічних небезпек природного й техногенного характеру, зумовлені інтересами світового співтовариства забезпечувати якість і

безпеку самого природного середовища, життя і здоров'я людей у ньому, у межах відповідних політик із метою досягнення сталого розвитку [11]. При цьому науковець пов'язує застосування терміна «екологічна безпека» з резолюціями Генеральної Асамблеї Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) (1986 – 1987 рр.), а на території сучасної України – з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про корінну перебудову справи з охорони природи в країні» від 7 січня 1988 р., пізніше Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. (далі – закон про охорону НПС), Конституцією України від 28 червня 1996 р. та ін. Крім того, Ю. О. Краснова наголошує, що була також зроблена спроба впровадити проєкт Закону «Про екологічну (природно-техногенну) безпеку України», а сам термін «екологічна безпека» або розуміється як відсутність ризику виникнення небезпечних ситуацій на промислових та інших підприємствах, або пов'язується з еколого-енергетичною кризою, зростаючим дефіцитом природних ресурсів, загостренням продовольчої кризи, зміною клімату внаслідок значного техногенного навантаження на довкілля, надмірним видобуванням корисних копалин, забрудненням морського середовища, виснаженням морських біологічних ресурсів, застосуванням генетично модифікованих організмів, виникненням екологічно небезпечних військових конфліктів [11, с. 9].

Не можна не згадати й В. В. Стрельник, яка, роблячи спробу провести періодизацію законодавства у сфері екологічного контролю й нагляду за охороною надр на території сучасної України, виокремлює 4 основних етапи [12, с. 6]: перший – період козацької доби (XVII ст.); другий – імперський період (XVIII – початок XX ст.); третій – радянський період (XX ст.); четвертий – національний період (з 1991 р. – до сьогодні (2017)). Основними критеріями такої періодизації, на думку авторки, обрано: а) суб'єкт здійснення екологічного контролю й нагляду у цій сфері; б) об'єкт регулювання у сфері екологічного контролю й охорони надр; в) рівень

розвитку національного законодавства, нормами якого здійснювалося нормативно-правове впорядкування контрольних-наглядових відносин у досліджуваній сфері.

Зауважимо, що при періодизації законодавства про екологічний контроль четвертий період названо «національний», хоча, за логікою побудови наведеної класифікації, більш прийнятними уявляються або «сучасний» або «період незалежної України».

Проблеми правового регулювання у сфері екологічного самоконтролю в Україні, який традиційно розглядається українською доктриною екологічного права як одна з форм екологічного контролю досліджували також Т. А. Шараєвська та А. А. Слєпченко. Вчені підтримали наукову позицію, за якою екологічний самоконтроль є функцією екологічного управління й елементом системи екологічного управління в цілому. Авторки зосередили увагу на питаннях у сфері екологічного самоконтролю, що дозволило зробити їм висновок про фрагментарність і недосконалість такого законодавства [272, с. 315].

Ще в одній публікації згадані авторки стверджують, що актуальність підвищення ефективності законодавства у цій сфері зумовлена тим, що екологічний контроль є однією з найперспективніших гарантій забезпечення екологічної безпеки НПС і людини шляхом запобігання й мінімізації негативного впливу екологічної діяльності суб'єктів господарювання на НПС. Дослідниці підкреслюють, що екологічний самоконтроль слугує способом захисту у випадку запобігання виникненню різного роду екологічних катастроф, техногенних аварій тощо [273, с. 443].

Попри надзвичайну важливість окресленого питання, особливо стосовно таких об'єктів, як ВДП, ця сфера екологічних відносин вимагає не лише відповідного правового, а й ґрунтового наукового забезпечення.

Окремо зупинимося на напрацюваннях Н. А. Макаренко, яка процес становлення правового регулювання екологічної безпеки у сфері видобування нафти й газу в Україні спробувала проаналізувати завдяки використанню історичного методу пізнання правових явищ [13, с. 2–3, 7–8]. На переконання

авторки, починаючи з радянських часів екологічна безпека у сфері видобування нафти й газу досліджується передусім як засіб правової охорони надр при їх геологічному вивченні й при видобуванні корисних копалин. Науковці вказаного періоду лише інтуїтивно порушують питання регулювання екологічної безпеки при проведенні цих видів діяльності, особливо зважаючи на хімічні й фізичні властивості таких корисних копалин, як нафта і газ.

Досить корисним у контексті теми, що розглядається, на нашу думку, можна визнати дисертацію Л. Я. Коритко [14], метою написання якої були історико-правова реконструкція й наукова оцінка процесів становлення природоохоронного законодавства Австрійської (з 1867 року – Австро-Угорської) імперії та безпосередньої практики його застосування в Королівстві Галичини та Лодомерії. Авторка наводить переконливі доводи на користь того, що в австрійському праві другої половини ХІХ – початку ХХ століття природоохоронні інститути охоплювали, з-поміж інших, норми, спираючись на які врегульовувалися відносини, по-перше, власності на природні об'єкти й ресурси, по-друге, із приводу природокористування (передбаченої нормами права можливості суб'єкта експлуатувати природний об'єкт із метою вилучення з нього корисних властивостей) [14, с. 13]. Зауважимо, що подібний висновок навряд чи узгоджується із предметною складовою природоохоронного законодавства, адже користування природними ресурсами та їх охорона належать не до тотожних, а до суміжних правових угруповань.

Крім того, певні заперечення викликає формулювання узагальненого підсумкового результату дисертаційного дослідження, в якому авторка наголошує на тому, що у вітчизняній історико-правовій науці її доробку як комплексній праці, присвяченій процесам становлення й розвитку природоохоронних інститутів в Австрії і, відповідно, у Східній Галичині в складі Австро-Угорської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, що ґрунтується на всебічному вивченні архівних матеріалів, тогочасних НПА, завдяки чому здійснено системний аналіз теорії та

практики охорони і використання природних об'єктів і їх ресурсів, захисту життя та здоров'я людини від антропогенних і природних впливів, належить першість [14, с. 10]. Крім того, відповідно до встановлених вимог докторська дисертація повинна містити наукові положення й науково обґрунтовані результати в певній галузі науки, в яких відображено, що було вирішено важливу наукову або науково-прикладну проблему, проте Л. Я. Коритко лаконічного формулювання цієї проблеми, як уявляється, не надано.

Всебічно вивчивши думки і напрацювання науковців, ознайомившись зі змістом джерел, можемо констатувати, що до найважливіших джерел тогочасного українського гірничого законодавства у сфері гірничої адміністрації слід віднести наступні:

- постанову ВУЦВК УРСР від 09.08.1922 р. «Про порядок провадження гірничотехнічних і маркшейдерських робіт»;
- постанову РНК УРСР від 16.02.1923 р. «Положення про провадження маркшейдерських робіт в гірничих округах УРСР»;
- постанову РНК УРСР від 29.08.1922 р. «Про гірничорятувальну та випробувальну справу в УРСР» тощо.

На відміну від постанов РРФСР акти Української Республіки покладали врегулювання цих питань на Українську Раду народного господарства (УРНГ) по Українському управлінню гірничої промисловості (Укргірупр).

Як слушно зауважує Р. С. Кірін [2, с. 234], гірниче законодавство:

- почало формуватися в межах загальних актів, нормами якого регламентувалися переважно земельні відносини (одна стаття Декрету про землю, 1917 р.);
- поступово звужувало сферу права надроземельної власності (вісім статей Декрету про надра землі, 1920 р.) і надрокористування (34 статті Положення про надра землі та розробку їх, 1923 р.);
- перейшло, урешті-решт, до спеціальних, кодифікованих актів про видобування корисних копалин (135 статей Гірничого положення СРСР, 1927 р., 142 статті Гірничого кодексу УРСР 1928 р.);

- врегульовувало інші аспекти користування й охорони надр (51 стаття Основ законодавства СРСР про надра, 1975 р., 108 статей Кодексу УРСР про надра, 1976 р.)

Таким чином, особливістю історико-правової періодизації розвитку відносин забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля є потреба в аналізі як генези правового регулювання видобування вугілля, так і історичного коріння правового забезпечення відносин екологічної безпеки.

При цьому очевидно те, що при виокремленні етапів виникнення і еволюціонування відносин, що досліджуються, слід виходити саме з їх родового поняття, в основу формулювання якого покладено комплексний критерій, за яким проводилася періодизація розвитку законодавства про екологічну безпеку при видобуванні вугілля, а саме зміст заходів, пов'язаних із забезпеченням вимог екологічної безпеки у сфері видобування вугілля суб'єктами господарювання щодо використання надр, і зміст кодифікованого НПА, який регулює відповідну сукупність правовідносин.

Дійсно, економічний розвиток нашої держави безпосередньо залежить від ефективності діяльності цілого ряду галузей народного господарства, однією з найбільших серед яких нині, безсумнівно, є гірничодобувна промисловість, що забезпечує видобуток мінерального палива, руд чорних, кольорових, рідкісних і благородних металів, а також неметалевої сировини. Про її важливість і питому вагу у створенні валового внутрішнього продукту побічно свідчить той факт, що номенклатура цієї галузі налічує понад 200 видів мінеральної сировини, в тому числі паливно-енергетична сировина, до якої віднесено корисні копалини, що використовуються для виробництва енергії (нафта, природний газ, кам'яне й буре вугілля, уран, горючі сланці).

Слід додати, що з огляду на важливість окремих видів згаданих ресурсів у національній правовій системі прийняті закони України «Про нафту і газ» [16], «Про видобування і переробку уранових руд» [17], «Про газ (метан) вугільних родовищ» [18]. Разом із тим норми чи акти, присвячені спеціальному правовому регулюванню видобування вугілля (бурого й

кам'яного), яке, як відомо, є одним із найбільших за запасами паливним ресурсом і при цьому одним з найпоширеніших видів корисних копалин, виявлених на всіх континентах земної кулі, фактично відсутні.

Отже, усе вищенаведене дозволяє стверджувати, що для України видобування вугілля – традиційний вид використання природних ресурсів, більш того, із давнім історичним корінням. Так, на території земель Лівобережної і Слобідської України, яка входила до складу Російської імперії, про існування кам'яновугільних покладів місцевому населенню, яке використовувало його у своїй господарсько-побутовій діяльності, було відомо здавна. Підтверджує вказане наступний історичний факт: у 1696 р., повертаючись з першого Азовського походу, Петро I отримує інформацію про потенційні промислові можливості видобування кам'яного вугілля в регіоні нинішньої Донеччини. Першим історичним документом про відкриття кам'яного вугілля в Донбасі є іменний Указ Петра I від 7 грудня 1719 року «Про створення Берг-колегії для ведення нею справ про руди та мінерали і свободу рудопошукового й рудокопного підприємництва», яким, по суті, було започатковано правове регулювання в цій сфері.

Власне, видобування вугілля врегульовувалося й на іншій частині українських земель (як-от Східна Галичина, Буковина й Закарпаття), які перебували у складі Австрійської (Австро-Угорської – з 1867 р.) імперії й, відповідно, підпадали під сферу впливу австрійської системи права. На цих територіях правове регулювання охорони надр і гірничо-видобувної справи започатковано із прийняттям у 1854 р. державного Гірничого закону.

Звісно, з огляду на значимість ці питання не залишилися поза увагою і в радянський період. Нагадаємо, що він характеризувався тим, що в основу розвитку правотворчої та дослідницької діяльності в галузі гірничого законодавства було покладено ідею націоналізації надр, частково реалізовану у Селянському наказі про землю, який додавався до Декрету «Про землю» (1917), а своє продовження знайшов у Декреті «Про соціалізацію землі» (1918). Пізніше було прийнято акт, який серед джерел радянського гірничого

права, посів одне з центральних місць – Гірниче положення СРСР (1927). Саме на підставі ст. 5 даного Положення в Україні розроблено й ухвалено Гірничий кодекс УРСР (набув чинності 1 липня 1928 р.) і скасовано українське гірниче законодавство, прийняте протягом 1922–1923 рр. У подальшому розвиток законодавства в цій сфері повністю був пов'язаний із законодавством СРСР, зокрема, Законом СРСР «Про затвердження Основ законодавства СРСР і союзних республік про надра», який слугував відправною точкою при розробці відповідних кодексів союзних республік (у тому числі й УРСР) [19].

Із набуттям незалежності в Україні розпочався новий етап законотворення в багатьох галузях права, характерною особливістю чого є те, що у процесі правового регулювання використання надр у центрі уваги опинилося і питання екологічної безпеки такого виробництва. Так, у законі про охорону НПС [20] не тільки з'являється поняття «екологічна безпека» (ст. 50), а й закріплюються екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію й експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів (ст. 51). Вказані положення деталізовані у Кодексі України про надра [21], яким передбачено, що проектування гірничодобувних об'єктів провадиться на основі геологічного та іншого вивчення надр з урахуванням комплексного розвитку регіону й вимог екологічної безпеки, а при розробці родовищ корисних копалин (далі – РКК) повинні забезпечуватися екологічно безпечні технології видобування останніх.

Додамо, що і при прийнятті Гірничого закону України [22] поза увагою не залишилися особливості екологічної безпеки гірничих робіт. Так, у ст. 35 даного акта закріплено, що проектами гірничих підприємств передбачаються заходи із запобігання шкідливому впливу гірничих робіт на життя і здоров'я населення, довкілля і природні ресурси, які вживаються власником (керівником) гірничого підприємства відповідно до законодавства.

Не менш важливим є передбачення положення про те, що заходи,

спрямовані на збереження водних об'єктів, лісових масивів й охорону водоносних горизонтів (пластів) від виснаження (забруднення), вживаються під час проєктування, будівництва й експлуатації гірничих підприємств і гірничих виробок, а будівництво і введення в експлуатацію не забезпечених очисними спорудами гірничих підприємств забороняється.

Питання екологічної безпеки гірничодобувної промисловості знайшли своє відображення і в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [23].

Таким чином, згадані акти створюють передумови для розробки у подальшому спеціального законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки у процесі видобування вугілля.

Отже, еволюція принципів правового регулювання видобутку корисних копалин цілком логічно віддзеркалювала як загальний стан економіки країни, так і обсяги цього виду надрокористування. Націоналізація й перехід до виключно державної власності яскраво засвідчили неспроможність слабкої економічної бази на підйом гірництва (1917–1921). Частковий вектор до введення правових принципів гірничої свободи, запровадження концесії, залучення приватної діяльності створили умови для досягнення позитивних результатів в цій галузі, але тільки на певний строк (1922–1930). Надалі через обмеження кола суб'єктів надрокористування й майже повної централізації влади процес реформування гірничого законодавства було практично зупинено (1930–1975), а з прийняттям основ законодавства про надра, кодексів про надра (1975–1990) правовий принцип державної гірничої власності, на якому воно будувалося, збережено до завершення радянської доби [15, с. 79–80].

Наведене дає підстави стверджувати, що в наявних результатах досліджень представників юридичної, історичної та управлінської галузей науки приведені класифікації, що відображають процеси і зміст історичного розвитку: 1) гірничого законодавства в цілому; 2) законодавства з питань регулювання відносин у вугледобувній промисловості; 3) розвідки і розробки родовищ кам'яного й бурого вугілля; 4) державного управління

екологізацією надрокористування у вугільній промисловості; 5) наукового вивчення правових проблем забезпечення екологічної безпеки при здійсненні спеціального природокористування; 6) формування права екологічної безпеки; 7) законодавства у сфері екологічного контролю й нагляду за охороною надр; 8) правового регулювання екологічної безпеки у сфері видобування нафти й газу.

Комплексним критерієм, за яким провадилася періодизація розвитку законодавства про екологічну безпеку при видобуванні вугілля, обрано зміст як заходів, пов'язаних із задоволенням вимог екологічної безпеки у відповідній сфері господарської діяльності щодо використання певного виду природного ресурсу, так і базового НПА.

Ураховуючи це, запропоновано виокремлювати наступні етапи розвитку правового забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля на українських землях [24]:

I період – імперська доба (доба австрійської та російської імперії) (1721–1917);

II період – радянська доба (1917–1991);

III – українська пострадянська доба (1991–2014);

IV – українська євроінтеграційна доба (2014 – дотепер): перший підперіод – рання євроінтеграційна доба (2014–2022); другий підперіод – євроінтеграційна доба воєнного стану (2022 – дотепер); третій підперіод – євроінтеграційна доба повоєнного відновлення (перспективна до 2050).

1.2. Суб'єктно-об'єктний склад правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля

Стратегічним завданням для України наразі є здобуття енергетичної незалежності, що передбачає вжиття комплексу заходів, як-от: інтенсивне нарощування ресурсної бази й видобутку енергетичних ресурсів; диверсифікація джерел і шляхів постачання; технологічне переоснащення ключових підприємств

галузі; мінімізація імпорту енергетичної сировини тощо.

У контексті наведеного цілком слушною видається думка Т. В. Єрмолаєвої та О. В. Лозо стосовно того, що впровадження нових технологій, таких, як автоматизація, електрифікація та цифровізація, сприяє підвищенню ефективності виробництва, зменшенню впливу видобутку корисних копалин на довкілля й забезпечує економію витрат [281, с. 207].

Не менш важливими є й висловлювання учасників II Міжнародної конференції «Тенденції та перспективи видобутку, використання вугілля в Україні та світі», які, зокрема, наголошують, що надійність роботи енергетичної системи України залишатиметься пріоритетом для сектору за умов забезпечення постачання енергоносіїв, переходу від регульованих тарифів на ринкові ціни на ринку електроенергії та інтеграції Єдиної енергосистеми України до системи Континентальної Європи (ENTSO-E) (у чому ми переконалися через ракетні удари по об'єктах енергетичної інфраструктури). Нині незамінним ресурсом, наявність якого гарантує енергетичну безпеку, попри перегляд і зміщення акцентів, залишається вугілля, оскільки відповідно до Енергетичної стратегії України на період до 2035 р. теплова генерація зберігатиме свою роль у балансуванні роботи енергетичної системи України [25], а підприємствам вугільної галузі відводиться центральне місце у виконанні вищевказаних завдань і, перш за все, у напрямку забезпечення енергетичної безпеки, енергетичної інтеграції та енергетичної незалежності країни.

Так, задля просування вперед і поступового переходу на передові технології, що робиться у рамках та інтеграції Єдиної енергосистеми України до системи Континентальної Європи (ENTSO-E), НЕК «Укренерго» 24 лютого 2022 р. від'єднала українську енергосистему від мереж Росії та Білорусі. У цей саме день російська армія напала на Україну. Згодом Україна приєдналася до об'єднаної енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E на рік раніше запланованого. Енергосистеми України та Молдови повністю синхронізовано з енергомережею континентальної Європи ENTSO-E. Відповідне рішення було ухвалено об'єднанням системних операторів ENTSO-E 11 березня 2022 р.

Безумовно, існують загальновідомі труднощі комплексного характеру (фінансово-економічні, матеріальні, соціальні, гірничо-геологічні тощо), але вони не належать до предмета вивчення, а отже, ми не зупинятимемося на цьому, а перейдемо до розгляду такої складової паливно-енергетичного комплексу (далі – ПЕК) країни, як вугільна галузь. Передусім зауважимо, що на цей час у чинному законодавстві відсутній єдиний підхід до її трактування, що зумовлює необхідність проведення відповідного всебічного дослідження, що дасть змогу наблизити міжгалузеві, у тому числі й правові, формулювання, консолідувати їх, а це, у свою чергу, полегшить сприйняття як певного виду діяльності, що має певні ознаки, специфіку, властиві лише їй. Більш того, надання чіткої дефініції дозволить уникнути колізій і помилок.

Отже, з'ясуємо, як же трактується згадане поняття в різних актах. Першою згадаємо парламентську постанову [26], в якій спостерігається намагання законодавця синонімізувати поняття «вугільна галузь». Так, тільки у одному її пункті 9 вживаються наступні терміни: «вугільна галузь», «вугільний сектор», «вугільна промисловість».

У Гірничому законі України (далі – ГЗУ) (ст. 1) [22] використовується термін «гірничча (гірничодобувна) промисловість» – комплекс галузей важкої промисловості з розвідування РКК, їх видобутку з надр землі й збагачення.

У розпорядженні уряду застосовується термін «вугільна промисловість», що розглядається як одна з базових галузей національної економіки [27].

У свою чергу, у Законі України «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період» [28] вживається ще один, на наш погляд, найменш виправданий термін. Так, згідно з цим актом пропонується наступна структура ПЕК в особливий період: підприємства, установи й організації електроенергетичного, ядерно-промислового, вугільно-промислового й нафтогазового комплексів незалежно від форми власності. Виходячи з наведеного, стає зрозуміло, що «вугільно-промисловий

комплекс» сприймається як складова іншого комплексу – ПЕК, що позбавлено відчуття ієрархічної структури. Аналогічного підходу дотримується й головний орган у системі центральних ОВВ, що забезпечує формування й реалізує державну політику в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному, нафтогазовому та нафтогазопереробному комплексах (під сукупністю яких розуміється ПЕК), – Міністерство енергетики та вугільної промисловості України (зараз – Міністерство енергетики) [29].

Більш того, на офіційному веб-сайті Міненерго можна віднайти підтвердження термінологічного різноманіття. Так, у блоці ПЕК України розміщено перелік галузей, які його утворюють, серед них і вугільна, натомість в розділі «Основні галузі ПЕК України» надається інформація вже про «вугільну промисловість», а далі – новини «галузі» [30]. У той же час відповідно до наказу Міненерговугілля «Про затвердження структури та чисельності самостійних структурних підрозділів апарату Міністерства енергетики та вугільної промисловості України» від 20.08.2018 р. № 438 у структурі міністерства передбачений Департамент вугільно-промислового комплексу, серед основних завдань якого згідно з Положенням про цей Департамент є забезпечення реалізації державної політики у сфері вугледобувного та торф'яного виробництва, сприяння створенню нових більш продуктивних технологій для забезпечення ефективної і сталої роботи вугледобувних та торф'яних підприємств.

Отже, за логікою міністерства, до структури ПЕК входить вугільно-промисловий комплекс, що включає вугільну галузь, яка є вугільною промисловістю. Вважаємо, що погодитися із подібним співвідношенням не просто важко, а й взагалі неможливо, адже за такого підходу руйнується загальноприйнята в економічній теорії ланка «комплекс – промисловість – галузь».

Ще один аргумент на користь використання терміна «вугільна галузь» знаходимо в Класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2010 [31], в якій виокремлено: Добувна промисловість і розроблення кар'єрів (код В),

добування кам'яного й бурого вугілля (код 05).

Дещо по-іншому, але за такого саме підходу окремі галузі промисловості (клас 120.100.000) диференціює класифікатор галузей законодавства України «промисловість – галузь» [32], де передбачені: 120.110.000 Гірничорудна промисловість; 120.110.160 Паливна промисловість.

Таким чином, термін «вугільна галузь» можна розглядати у двох аспектах:

- 1) добувний (видобувний, гірничий, гірничодобувний), у цьому випадку вугільна галузь виступає складовою добувної промисловості;
- 2) паливний, тобто як елемент паливної промисловості, що, своєю чергою, входить до структури ПЕК [33].

Додамо, що, виокремлюючи особливості екологічної безпеки гірничих робіт у певний розділ (ст. 34–36), ГЗУ сконцентрував увагу лише на трьох моментах [22]:

- 1) основні екологічні вимоги у сфері проведення гірничих робіт;
- 2) запобігання шкідливому впливу гірничих робіт;
- 3) заходи щодо забезпечення екологічної безпеки при проведенні гірничих робіт.

Як показав аналіз згаданих приписів, законодавче визначення об'єктів екологічної безпеки в одних випадках недостатнє, а в інших воно майже відсутнє. Крім того, існують відмінності з джерелами екологічної небезпеки на різних стадіях існування гірничих підприємств із видобування вугілля.

У контексті сказаного варто звернути увагу на прийняту ще до набуття чинності ГЗУ Постанову Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 12 січня 1999 р. № 31 [34]. Як наголошувалося в даному акті, екологічне становище більшості гірничовидобувних регіонах критичне, а закриття нерентабельних гірничодобувних підприємств, шахт і розрізів створює екологічні проблеми, оскільки це супроводжується істотними змінами геологічного й гідрогеологічного середовища.

Більше того, у згаданій урядовій Постанові зауважувалося, що у процесі розроблення й реалізації проєктів закриття підприємств, вугільних шахт і розрізів Міністерство вугільної промисловості допускає порушення вимог природоохоронного законодавства й нормативної документації щодо забезпечення екологічної безпеки. Залишається невирішеним ряд питань, що потребують правового врегулювання, як-от визначення відповідальних за утримання територій гірничодобувних об'єктів, які ліквідуються, організацій, збереження маркшейдерської та геологічної документації, моніторингу компонентів довкілля у післяліквідаційний період.

Отже, у Постанові уряду, принаймні у вступній її частині, виокремлюється два основних об'єкти, що зазнають чи можуть зазнавати негативного впливу від гірничих робіт, – «геологічне середовище» і «гідрогеологічне середовище». Перший згідно із Законом України «Про державну геологічну службу України» являє собою частину земної кори (гірські породи, ґрунти, донні відкладення, підземні води тощо), що взаємодіє з елементами ландшафту, атмосферою та поверхневими водами і може зазнавати впливу техногенної діяльності [35]. Стосовно другого, а саме гідрогеологічного середовища, вкажемо, що вітчизняне законодавство не наводить його дефініції, проте містить низку близьких понять, за допомогою яких можна розширити уявлення про даний вид об'єкта права екологічної безпеки.

По-перше, йдеться про термін «геологорозвідувальний процес гідрогеологічного вивчення надр», який трактується як сукупність щораз детальніших геологорозвідувальних робіт із регіонального гідрогеологічного вивчення, прогнозування, виявлення, геолого-економічної та екологічної оцінки родовищ підземних вод, що виконуються послідовно й цілеспрямовано, тобто останні виступають основним об'єктом цього виду геологічного вивчення надр, яким законодавець послуговується в наказі Мінекоресурсів України від 16.07.2001 р. № 260 «Про затвердження Положення про стадії геологорозвідувальних робіт на підземні води (гідрогеологічні роботи)».

По-друге, гідрогеологічний режим, до якого входять ще два використані у Постанові КМУ [36], тобто на підзаконному рівні, гідрологічні поняття, що також слід віднести до потенційних об'єктів права екологічної безпеки, а саме «водний об'єкт» і «басейн водозбірний». Додамо, що обидва згадані поняття розкриті у ст. 1 Водного кодексу України, згідно з приписами якої:

1) водним об'єктом вважається природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, лиман, річка, струмок, озеро, водосховище, ставок, канал, а також водоносний горизонт);

2) водозбірним басейном визнається частина земної поверхні і товщі ґрунтів, з яких відбувається стік води у водотік або водойму.

У контексті наведеного зауважимо, що, беручи до уваги слушні пропозиції, надані в колективному дослідженні щодо організаційно-правових заходів відтворення й підвищення родючості ґрунтів і продуктивності земель лісогосподарського призначення в умовах євроінтеграційних процесів [276], доцільним вбачається й акцентування на ґрунтах навколошахтного середовища.

Відмітимо, що закономірні зміни стану вказаних об'єктів водним законодавством розглядаються в часі й просторі, з урахуванням ще й кліматичних особливостей.

Крім того, коло гідрогеологічних об'єктів, що безпосередньо та опосередковано можуть потрапити під еколого небезпечний вплив гірничодобувних об'єктів, можна виокремити з дефініції поняття «гідрогеологічне районування», тобто розподілу території на райони, що розрізняються умовами формування (живлення, накопичення, розвантаження), залягання, поширення або характером використання підземних вод. Із наведеного стає очевидним, що до них належать «підземні води», «водоносний горизонт», «водний об'єкт», «водозбірний басейн».

Вбачається, що важливість й одночасно вразливість об'єктів гідрогеологічного середовища, що перебувають у зоні діяльності суб'єктів із видобування вугілля, підтверджують положення наказу Державного комітету

України з нагляду за охороною праці [37], в якому підкреслюється, що при закритті вугільних підприємств Донецького та Львівсько-Волинського вугільних басейнів виникають наступні основні проблеми: а) ускладнення ситуації з гідрологічного захисту суміжних діючих шахт, підтоплення прилеглих територій; б) проникнення на земну поверхню й накопичення газу-метану в розташованих в зоні впливу гірничих робіт об'єктах.

Для розуміння нашої точки зору зауважимо, що в дисертаційній роботі термін «діяння суб'єктів із видобування вугілля» розглядається як еколого небезпечне діяння (дії або бездіяльності), що завдало чи може завдати шкоди об'єктам гідрогеологічного середовища, які перебувають у зоні впливу суб'єктів із видобування вугілля.

Так, у вищезгаданому наказі Державного комітету України з нагляду за охороною праці [37] наголошено, що майже по всіх вугледобувних регіонах строки ліквідації шахт збільшуються унаслідок несвоєчасного виконання робіт з організованого перепуску води, повільних темпів будівництва (реконструкції) водовідливів. Крім того, саме через таку ситуацію роками триває відкачка води.

Із наведеного можна зробити надзвичайно важливий висновок про те, що підземні води (тобто ті, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах), а також пов'язані з ними гідрологічні об'єкти інтегрованого виду слід розглядати одночасно і як об'єкт екологічної безпеки, і як джерело екологічної небезпеки.

Принагідно додати, що уряд, усвідомлюючи критичний рівень екологічного становища гірничодобувних регіонів України, зробив спробу виправити ситуацію, представивши відповідну Концепцію (Постанова КМУ від 31 серпня 1999 р. № 1606 «Про Концепцію поліпшення екологічного становища гірничодобувних регіонів України»). Більш того, майже через рік утворено міжвідомчу раду з питань її реалізації (розпорядження КМУ від 20 червня 2000 р. № 270-р «Про утворення міжвідомчої ради з питань реалізації Концепції поліпшення екологічного становища гірничодобувних регіонів

України» [38]), проте нагальний еколого-гірничий проєкт на тлі нормотворчої казуїстики в подальшому було практично зупинено.

Втім, дослідження впливу господарської діяльності вугледобувних шахт на об'єкти права екологічної безпеки від цього не перестає бути актуальним.

Продовжуючи висвітлення питання, передусім звернемося до спеціального акта – Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [39], у ст. 1 якого наведено трактування терміна «вплив на довкілля». Проаналізувавши дефініцію, можемо виокремити такі принципові ознаки:

- 1) будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля;
- 2) ці наслідки є результатом зміни стану об'єктів екологічної безпеки;
- 3) об'єктами екологічної безпеки, що можуть змінювати стан внаслідок впливу такої діяльності (об'єкти, на які впливають), є:

- 3.1) безпечність життєдіяльності людей та їх здоров'я;

- 3.2) флора, фауна, біорізноманіття, ґрунт, повітря, води, клімат, ландшафт;

- 3.3) природні території та об'єкти, історичні пам'ятки, об'єкти культурної спадщини та інші матеріальні об'єкти;

- 3.4) сукупність цих об'єктів, а також соціально-економічні умови.

Наступним моментом, на якому слід зупинитися, є те, що у ст. 3 згаданого Закону [39] визначені не тільки вид планованої діяльності, а й об'єкти, що можуть значно впливати на довкілля і підлягають оцінці впливу на нього (далі – ОВД) (об'єкти, які впливають). Додамо, що види планованої діяльності й об'єктів поділені на дві категорії. Так, серед наведених у ч. 2 ст. 3 Закону видів першої категорії згадані також кар'єри та діяльність з видобування корисних копалин (далі – ВКК) відкритим способом, їх перероблення чи збагачення на місці на площі понад 25 гектарів або видобування торфу на площі понад 150 гектарів.

Друга категорія (якій присвячена ч. 3 ст. 3 Закону) включає й видобувну промисловість:

1) ВКК, крім корисних копалин місцевого значення, які видобуваються землевласниками чи землекористувачами;

2) перероблення корисних копалин, у тому числі збагачення.

Таким чином, до господарської діяльності, проведення якої може значно впливати на довкілля, належить діяльність із видобування вугілля у відкритий чи підземний способи і, відповідно, діяльність суб'єктів на вугледобувних кар'єрах й шахтах.

З огляду на це забороняється провадити господарську діяльність, експлуатувати об'єкти, по-іншому втручатися в природне середовище і ландшафти, у тому числі ВКК, використовувати техногенні родовища корисних копалин (далі – РКК), якщо в повному обсязі не забезпечено дотримання екологічних умов, передбачених у висновку з ОВД, рішенні про провадження планованої діяльності і проектах будівництва, а також розширювати, перепрофілювати, ліквідувати (демонтувати) об'єкти тощо, а вносити зміни у цій діяльність або подовжувати строки її ведення. Більш того, за порушення законодавства про ОВД Законом [39, ст. 15] і ст. 915 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП) [235] передбачена відповідальність.

Отже, вивчення ОВД господарської діяльності вугледобувних шахт є актуальним і своєчасним. Сказане підтверджується й Концепцією уряду з реформування та розвитку вугільної промисловості на період до 2020 року, яка покликана допомогти досягти такої мети, як комплексне й одночасне вирішення, з одного боку, питань функціонування вугільної галузі, вжиття системних заходів із використання її потенціалу для зростання обсягів видобутку вугілля, підвищення її ефективності й переведення на бездотаційний і самоокупний режим роботи, з другого – екологічних і соціальних проблем шахтарських регіонів і створення сприятливих інвестиційних умов для приватизації шахт [27].

Слід наголосити, що вплив діяльності вугледобувних шахт на довкілля, особливо його шкідливість і наслідки (суть), неодноразово ставав предметом

вивчення й пильної уваги з боку влади. На підтвердження наведемо Концепцію поліпшення екологічного становища гірничодобувних регіонів України, затверджену Постановою КМУ від 31 серпня 1999 р. № 1606. Щоправда, попри доручення проаналізувати стан її втілення у сфері захисту від забруднення підземних вод та інших водних об'єктів, що використовуються для питного водопостачання, і забезпечити розроблення і вжиття додаткових заходів для вирішення проблем у цій сфері, надане Президентом уряду, її реалізація залишала бажати кращого [41].

Вбачається, що такий стан справ неприпустимий, адже вугледобувні шахти в Україні належать до найбільш забруднюючих довкілля об'єктів. Однак, коли мова йде про їх вплив у часі, то це означає, що він суттєвий не лише безпосередньо у процесі видобутку вугілля (синхродіяльний вплив), а й упродовж багатьох років після його завершення (постдіяльний вплив). Крім того, він поширюється як на залучені в процес діяльності об'єкти (активні об'єкти вуглевидобування), так і на ті, що знаходяться поза зоною діяльності шахт (пасивні об'єкти вуглевидобування). У цьому випадку йдеться про дію впливу у просторі й за колом об'єктів.

При цьому перші об'єкти вуглевидобування, тобто залучені в процесі діяльності (активні), пропонується розглядати як внутрішнє оточення суб'єкта видобування вугілля; другі (так звані пасивні) – зовнішнє оточення.

Зауважимо, що В. А. Лазаренко свого часу висловив позицію, що об'єктами екологічної безпеки виступають людина, її життя, здоров'я, сприятливе НПС, суспільство, його духовні й матеріальні цінності, які знаходяться у залежності від стану НПС, держава, природні ресурси, НПС. На наш погляд, вона не достатньо аргументована [60, с. 9].

По-перше, автор, по суті, перераховує визначені у ст. 5 закону про охорону НПС об'єкти правової охорони НПС.

По-друге, виокремлення серед об'єктів екологічної безпеки таких понять, як «сприятливе НПС», «стан НПС» і власне «НПС» навряд чи можна визнати доречним, адже у перших двох випадках йдеться не про об'єкт, а

лише про його певну ознаку.

Виходячи з наведеного вище, як об'єкти екологічної безпеки слід розглядати все, що має життєво важливе значення для суб'єктів безпеки, а саме: права, матеріальні й духовні потреби особистості, природні ресурси й довкілля як матеріальна основа державного й суспільного розвитку.

Внаслідок того, що видобування вугілля має на довкілля вплив різної інтенсивності, можна визначити основні об'єкти, які відчують його, і характер цього впливу: інтенсивне й масштабне порушення гірничого масиву через відсутність або недостатнє заповнення виробленого підземного простору; порушення гірничого масиву за межами гірничого відводу з огляду на обрушення гірничих порід над виробленим простором; руйнування будівель і споруд, підтоплення підземної їх частини; інтенсивне порушення стану загального водного балансу внаслідок порушення обігу підземних вод; утворення депресійних воронок із динамікою від локальних до регіональних; виснаження поверхових і підземних водних об'єктів і ресурсів; підвищення мінералізації, заболочування водних об'єктів і ґрунтів через вплив шахтних підземних вод; інтенсивне підтоплення гірничих виробок внаслідок порушення водних горизонтів; інтенсивне просідання земної поверхні з динамікою до провалів; накопичення і зберігання твердих відходів вугледобування; самозаймання відвальних порід; закриття вугільних шахт методом «микрої консервації».

Отже, вищенаведене підтверджує, що виробнича діяльність підприємств вугільної промисловості негативно впливає на довкілля не лише шахтарських регіонів, а й суміжних з ними територій і призводить до порушення їх природно-екологічного стану. Однак найголовніше для нас те, що має місце вплив на здоров'я людини, яка, точніше її діяльність, виступає чинником шкідливого техногенного впливу на довкілля. Таким чином, людина виступає не лише суб'єктом відносин із забезпечення екологічної безпеки, а й об'єктом, який на собі відчуває негативний вплив і потребує правового захисту.

Аналіз доробку представників гірничої, екологічної та юридичної наук дозволяє зробити узагальнення стосовно того, що основними проявами негативного впливу виробничо-господарської діяльності вугледобувних шахт є:

1) забруднення:

1.1) повітряного басейну твердими й газоподібними речовинами у процесах добування, транспортування, збагачування і переробки вугілля;

1.2) земної поверхні відходами добування і збагачення вугілля;

1.3) підземних і поверхневих вод, а також порушення їх гідрологічного режиму;

2) вилучення із обігу землекористування й порушення земної поверхні;

3) шумове забруднення й ущільнення (вібрація) ґрунтів;

4) погіршення стану рослинного і тваринного світу на великих територіях, як наслідок, зміна видового різноманіття, порушення харчових взаємовідносин тощо.

Динаміка впливу господарської діяльності вугледобувних шахт, так само і кореспондуюча їй динаміка об'єктів права екологічної безпеки зумовлюють розгляд цих особливостей на різних стадіях існування гірничого об'єкта. Особлива увага наразі прикута до заходів із закриття/консервації збиткових державних шахт, завершення яких заплановано до 2025 р. З огляду на це Енергетичною стратегією держави [42] передбачено розроблення і прийняття плану пом'якшення соціальних й екологічних наслідків щодо кожного такого об'єкта, для цього, звісно, необхідно врахувати (із залученням масштабної міжнародної допомоги) найкращий світовий досвід пом'якшення соціальних наслідків, йдеться, зокрема, про вихідні виплати, консультативну допомогу персоналу, що вивільняється, професійну підготовку й перепідготовку.

Таким чином, під забезпеченням екологічної безпеки, у широкому розумінні, слід розглядати вжиття відповідного комплексу правових, технологічних й організаційно-технічних заходів, спрямованих на попередження, ослаблення і ліквідацію завдання шкоди людині (її життю і

здоров'ю), майну й НПС через дію вражаючих факторів, а також загрози.

При цьому у вугільній промисловості вирішувати екологічні проблеми треба в чотирьох головних напрямках:

1) екологізація основних і допоміжних технологічних процесів вугільного виробництва; створення техніки й обладнання, що відповідає сучасним екологічним вимогам;

2) охорона водних ресурсів і комплексне очищення стічних і шахтних вод; розвиток систем водопостачання вугільних підприємств і пришахтних селищ питною водою, будівництво нових або реконструкція діючих водоочисних споруд;

3) охорона атмосферного повітря; нормативне очищення промислових викидів з організованих джерел; ліквідація дрібних і неорганізованих джерел викидів забруднюючих речовин, а також підвищеної екологічної небезпеки;

4) охорона земельних ресурсів і надр; використання, переробка або утилізація відходів вугільного виробництва.

З огляду на це комплекс заходів із пом'якшення соціальних наслідків реструктуризації вугільної промисловості вживатиметься в тісному зв'язку з програмами соціальної реконверсії регіонів, де матиме місце закриття/консервація шахт. Зрозуміло, що такі програми слід розробляти й реалізовувати за потужної міжнародної допомоги, з урахуванням найкращих європейських практик. З огляду на це їх складовими мають бути: а) організація громадських робіт із відбудови інфраструктури; б) створення нових робочих місць; в) консультативна й фінансова підтримка підприємницьких ініціатив; г) створення бізнес-інкубаторів; д) запровадження тимчасових спеціальних режимів економічної діяльності в районах закриття шахт [42].

Крім того, при консервації та ліквідації шахт треба вжити заходів із зниження екологічних ризиків, серед яких найбільшу загрозу становлять:

1) терикони і породні відвали, що горять, активність зсувних процесів;

2) порушення гідрологічного режиму й підтоплення водою поверхні

грунту;

3) вихід на земну поверхню метану із закритих шахт.

Таким чином, при дослідженні ОВД господарської діяльності вугледобувних шахт необхідно провести наліз не тільки факторів їх впливу на довкілля і визначити шляхи його зниження, а й особливостей видобування вугілля й еколого-географічних, соціально-економічних і геополітичних умов експлуатації вугільних шахт.

Цілком логічно, що за такого підходу на перший план виходять правові аспекти врегулювання відносин екологічної безпеки навколошахтних земельних ділянок.

Продемонструємо сказане на прикладі. Відомо, що екологічний стан Донбасу ще до війни визнався кризовим. Пояснюється це тим, що в регіоні розвивалися переважно небезпечні галузі промисловості: вугледобувна, металургійна, хімічна, енергогенеруюча, машинобудівна. Незважаючи на прийняття ГЗУ, згідно з яким будівництво і введення в експлуатацію гірничих підприємств, не забезпечених очисними спорудами, забороняється [22, ст. 35], існуючі правові механізми забезпечення безпеки і мінімізації ризиків в Україні недосконалі, а отже, змусити такі підприємства будувати сучасні, ефективні захисні й очисні споруди було важко.

Однак цього вимагають європейські практики. Попри те, що наша країна прагне стати членом ЄС, гірничодобувні й переробні підприємства (це, так би мовити, радянський спадок) займають значні території і мають досить великі гірничі відводи у користуванні, здійснюючи розробку вугільних родовищ переважно під землею, тобто у старий спосіб.

Звісно, що такий спосіб проведення гірничих робіт по-різному впливає на земну поверхню, а отже, наслідки можуть бути класифіковані таким чином: плавні деформації (їх виникнення пов'язане з видобуванням вугілля довгими лавами); зосереджені деформації (спостерігаються при розробці зсувів пластів, що мають крутий кут падіння, при підробці розривних тектонічних порушень, розробці пластів, що залягають у сінклінальних і

флексурних складках); провали (утворюються на територіях, де перед цим велися гірничі роботи на малих глибинах, а також у районі вертикальних виробок, що мають вихід на поверхню) [44].

Крім того, проведення підземних гірничих розробок супроводжується утворенням на денній поверхні відвалів порід, що займають значні площі земельних ділянок. За різними джерелами, тільки в Донецькій області налічується майже 600 териконів, площею понад 50 квадратних кілометрів. Для порівняння: площа європейської держави Сан-Марино становить 61 квадратний кілометр.

Виходячи з наведеного вище, цілком логічним видається твердження, що така діяльність потребує чіткої регламентації. Розуміючи це, уряд наприкінці 2019 р. прийняла Закон [45], яким внесені суттєві зміни, у тому числі й щодо регулювання земельних відносин при користуванні надрами. Цей акт набрав чинності 29.12.2019 р. Так, КпН доповнено ст. 181 «Надання земельних ділянок для потреб надрокористування», якою встановлено, що у разі, якщо для провадження діяльності з ВКК необхідне надання в користування земельних ділянок, які на момент проведення аукціону чи конкурсу з надання надр у користування сформовані як об'єкт цивільних прав, до початку проведення такого аукціону (конкурсу) ОВВ, орган місцевого самоврядування (далі – ОМС), уповноважений розпоряджатися такими земельними ділянками, за поданням центрального ОВВ, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення й раціонального використання надр, затверджує перелік земельних ділянок державної і комунальної власності, що розташовані у межах ділянки надр, яка передається в користування переможцю аукціону, конкурсу, і мають бути передані йому в користування для ВКК. Додамо, що розпорядження цими земельними ділянками здійснюється з певними особливостями, серед яких:

- 1) строк дії договорів оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо них може бути продовжений лише у разі, якщо після його закінчення згадані ділянки не передаватимуться в користування користувачу надр для ВКК;

2) вони не можуть передаватися у власність (крім випадків передачі їх власникам розташованих на них будівель, споруд);

3) такі ділянки не можуть передаватися в постійне користування будь-якій особі, крім користувача надр;

4) вони можуть передаватися в оренду, на правах емфітевзису, суперфіцію лише на строк до надання земельної ділянки користувачу надр;

5) на ній не може бути встановлений земельний сервітут, який унеможлиблює використання земельної ділянки користувачем надр після передачі земельної ділянки йому в користування.

У той же час згідно із ч. 2 ст. 12 ГЗУ відведення землі під розташування гірничого підприємства проводиться в порядку, встановленому Земельним кодексом України. Відповідно до ст. 18 цього акта вивільнені гірничими підприємствами після їх ліквідації або консервації земельні ділянки приводяться у придатний для використання за призначенням стан. Це, на наше переконання, є однією з основних встановлених ГЗУ вимог до проведення гірничих робіт.

Водночас серед головних екологічних вимог у сфері проведення гірничих робіт передбачене лише своєчасне здійснення рекультивації земель (ст. 34), що, як відомо, відбувається на стадії припинення діяльності гірничих підприємств (ліквідації, реорганізації або консервації). Натомість у проєктах гірничих підприємств вказуються заходи із запобігання шкідливому впливу гірничих робіт на життя та здоров'я населення, довкілля і природні ресурси, які вживаються власником (керівником) гірничого підприємства відповідно до законодавства.

Так, згідно зі ст. 50 Кодексу України про надра (далі – КпН) у проєктах будівництва гірничодобувних об'єктів повинні передбачатися, серед іншого, рекультивація порушених земель, максимальне збереження ґрунтового покриву. У ст. 52 Закону України «Про охорону земель» закріплено, що зняттю, складуванню, збереженню й перенесенню на порушені або малопродуктивні земельні ділянки відповідно до робочих проєктів

землеустрою підлягає відокремлена ґрунтова маса, утворена при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних із порушенням ґрунтового покриву. Не менш важливе значення мають приписи ст. 34 ГЗУ, в якій серед основних екологічних вимог у сфері проведення гірничих робіт вказано й своєчасне проведення рекультивації земель.

Продовжуючи розгляд питання вважаємо за доцільне зупинитися на проблемі, пов'язаній з просіданням земної поверхні внаслідок проведення гірничих робіт, яке сягає більш ніж 20%, якщо глибина шахти становить 50–150м, а якщо понад 1000 м, то 5–7%. За статистикою, щороку просідає близько 1000 кв. км поверхні. Є дані, що просідання поверхні можуть сягати 5 м і супроводжуються підтопленням і пошкодженням ґрунтовими водами будівель і комунікацій, вимоканням насаджень і зміною мезофітних рослинних формацій на болотянні [46, 47].

Нарешті щодо правового статусу суб'єктів правовідносин екологічної безпеки, то він визначений на рівні Конституції України, КпН, ГЗУ, Земельного кодексу України, Водного кодексу України, положення яких розвинуті й конкретизовані на підзаконному рівні.

Зокрема, за рівнями обсягу повноважень до загальнодержавних суб'єктів забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля слід віднести Верховну Раду України; Президента України; КМУ.

Регіональний рівень представлений, по-перше, обласними радами, до компетенції яких, згідно із ст. 91 КпН та іншими законодавчими актами, належить: 1) надання надр у користування для розробки РКК місцевого значення; 2) розподіл між відповідними місцевими бюджетами плати за користування надрами; 3) розроблення, затвердження і виконання місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання й охорони надр; 4) оголошення геологічних об'єктів, що становлять наукову або культурну цінність, об'єктами природно-заповідного фонду місцевого значення; 5) припинення права на користування ділянкою надр у випадках і

порядку, передбачених КпН; 6) здійснення контролю за використанням і охороною надр; 7) вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин, визначених законом.

По-друге, сільські, селищні, міські й районні ради і ради об'єднаних територіальних громад, до відання яких за КпН та іншими законодавчими актами належить проведення на їх території у встановленому порядку:

- а) погодження надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки РКК місцевого значення;
- б) реалізація місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання та охорони надр;
- в) обмеження діяльності підприємств, установ, організацій і громадян у випадках і в порядку, передбачених КпН;
- г) здійснення контролю за використанням та охороною надр;
- д) вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин у межах своєї компетенції.

По-третє, місцеві ОБВ й ОМС, до повноважень яких у сфері гірничих відносин відповідно до ст. 11 ГЗУ віднесено:

- 1) участь у розробці комплексних планів розвитку гірничодобувної промисловості на підпорядкованій їм території;
- 2) участь у розробці й вжитті системи заходів щодо роботи гірничих підприємств в умовах надзвичайного стану;
- 3) участь у вжитті необхідних заходів із ліквідації наслідків аварій на гірничих підприємствах, інформування про них населення, залучення в установленому законом порядку до цих робіт підприємств, установ і організацій, а також населення;
- 4) визначення в установленому порядку розмірів відшкодувань підприємствами, установами й організаціями незалежно від форми власності за забруднення довкілля та інші екологічні збитки;
- 5) вжиття заходів із відшкодування у встановленому порядку заподіяних гірничими підприємствами збитків підприємствам, установам,

організаціям, громадянам і довкіллю;

б) створення, реорганізація, ліквідація або консервація гірничих підприємств комунальної власності;

7) здійснення контролю за збиранням, переробкою, утилізацією й захороненням промислових відходів гірничих підприємств;

8) інші повноваження, передбачені законами України.

Варто додати, що місцеві ОБВ і ОМС не мають права втручатися в господарську діяльність гірничих підприємств, крім випадків, визначених законом.

Ведучи мову про вугледобувну галузь, слід передусім пам'ятати те, що вугледобувні райони знаходяться переважно на сході нашої країни. Із початку 2014 року, коли розпочалася збройна агресія Російської Федерації (далі – РФ), ці території або на тимчасово окуповані, або вважаються такими, що перебувають у районах проведення операції об'єднаних сил, а нині, тобто з лютого 2022 року – моменту повномасштабного вторгнення РФ в Україну, воєнних дій. З огляду на це було прийнято Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» [48], де закріплено, що військово-цивільні адміністрації (далі – ВЦА) можуть утворюватися у встановлених ним випадках для виконання повноважень місцевих ОБВ, ОМС у районі відсічі збройної агресії, зокрема, у районі проведення антитерористичної операції.

Зупинимося на цьому детальніше. Передусім вкажемо, що ВЦА – це тимчасові державні органи в селах, селищах, містах, районах й областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (утворюються для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (утворюються для виконання повноважень відповідних органів у районі вжиття заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях) і призначені для забезпечення в районі відсічі збройної агресії РФ, зокрема, проведення антитерористичної операції, дії Конституції

та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи.

Отже, ВЦА району, області – це тимчасові державні органи, які на відповідній території виконують повноваження районних, обласних рад, державних адміністрацій та інші визначені законом повноваження.

ВЦА населених пунктів – це тимчасові державні органи, які на територіях відповідних територіальних громад, затверджених КМУ, здійснюють повноваження сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, сільських, селищних, міських голів та інші визначені законом повноваження.

Найбільш представницьким видається галузевий рівень суб'єктів у цій сфері. Зокрема, у галузі геологічного вивчення, використання й охорони надр державне управління здійснюють: КМУ, центральний ОВВ, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони НПС; центральний ОВВ, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення й раціонального використання надр; центральний ОВВ, що реалізує державну політику у сфері охорони праці; місцеві ОВВ, інші державні органи й ОМС відповідно до законодавства України.

Так, органи, які здійснюють державне управління у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр, зобов'язані надавати й публікувати інформацію про стан геологічного вивчення, використання й охорони надр в необхідному для забезпечення прозорості у видобувних галузях обсязі й у встановленому КМУ порядку. Зокрема, відповідно до Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів [49] цей орган забезпечує нормативно-правове регулювання у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, а саме розробляє проекти НПА, видає в межах передбачених законом повноважень НПА з питань: ведення обліку

пов'язаних із геологічним вивченням надр робіт і досліджень, обліку нафтових і газових свердловин, обсягу погашених і видобутих корисних копалин, їх втрат, а також форм звітності щодо обліку запасів корисних копалин для ведення державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин, централізованого обліку видобутку нафти, природного газу, газового конденсату, супутньої пластової води, а також закачки в пласти води й газу; визначення правил розробки нафтових і газових родовищ, порядку обліку, зберігання та користування матеріалами державного інформаційного геологічного фонду, порядку розробки кондицій на мінеральну сировину, змісту, оформлення і порядку подання на розгляд в установленому порядку геолого-економічної оцінки родовищ металічних і неметалічних корисних копалин, порядків надання спеціальних дозволів на користування надрами; проведення державної експертизи й оцінки запасів корисних копалин, аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами, фундаментальних і прикладних наукових досліджень, пов'язаних із розробленням і впровадженням у виробництво наукових і методичних основ прогнозування, пошуком і розвідкою РКК, прогнозуванням змін геологічного середовища та іншими потребами геологічного вивчення надр (зокрема, щодо стадій геологорозвідувальних робіт; порядку організації та здійснення розробки РКК загальнодержавного значення; ведення Державної еколого-геологічної карти і Державного водного кадастру за розділом «Підземні води»; розпорядження геологічною інформацією; функціонування каталогу відомостей про геологічну інформацію; функціонування Державного сховища геологічної інформації та кам'яного матеріалу і порядку передачі до нього первинної геологічної інформації; функціонування електронного кабінету надрокористувача; організації оформлення Держгеонадрами матеріалів про адміністративні правопорушення та накладення адміністративних стягнень; здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства у сфері геологічного вивчення й раціонального використання надр; погодження

надання надр у користування; встановлення першовідкривачів РКК і грошової винагороди за відкриття нових РКК, що мають промислове значення.

Крім того, Міндовкілля вносить подання щодо віднесення певних корисних копалин до корисних копалин загальнодержавного й місцевого значення, пропозиції щодо надання чи продовження строку дії спеціальних дозволів на користування надрами і пропозиції щодо визначення переліку ділянок надр, дозволи на користування якими виставляються на аукціон, з одночасним зазначенням умов, за яких можливе надрокористування на запропонованих ділянках надр, у частині дотримання вимог природоохоронного законодавства, або обґрунтовані пропозиції щодо неможливості надрокористування на запропонованих ділянках надр з дотриманням вимог природоохоронного законодавства; погоджує розміщення будь-яких технологічних споруд для користування нафтогазоносними надрами протягом усього строку дії спеціального дозволу на користування нафтогазоносними надрами в межах територіальних вод і виключної (морської) економічної зони України; погоджує особливий режим ведення робіт на ділянках нафтогазоносних надр, що знаходяться в межах територіальних вод та виключної (морської) економічної зони України і на використанні яких отримано спеціальний дозвіл; погоджує склад аукціонного комітету з продажу спеціальних дозволів на користування надрами.

Наступний орган – Державна служба геології та надр України. Серед її основних завдань [50]: 1) реалізація державної політики у сфері геологічного вивчення й раціонального використання надр; 2) внесення на розгляд Міністра захисту довкілля та природних ресурсів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері геологічного вивчення й раціонального використання надр.

До основних завдань Державної служби України з питань праці як ще одного органу віднесено вирішення окремих проблем, а саме з реалізації

державної політики у сферах здійснення державного гірничого нагляду; здійснення як комплексного управління промисловою безпекою на державному рівні, так і державного регулювання і контролю у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки [51].

Варто наголосити, що в системі центральних ОВВ головним органом, який забезпечує, серед іншого, формування й реалізує державну політику в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному, нафтогазовому та нафтогазопереробному комплексах (далі – паливно-енергетичний комплекс), а також формує прогнозний баланс вугілля й вугільної продукції [52], є Міністерство енергетики України.

З'ясувавши, повноваження і завдання органів влади, перейдемо до суб'єктів гірничих відносин на виробничому рівні, якими згідно із ст. 5 ГЗУ визнаються: юридичні й фізичні особи України; іноземні юридичні й фізичні особи; особи без громадянства, які здійснюють геологічне вивчення РКК, проєктування, будівництво (реконструкцію), експлуатацію, ліквідацію аварій та ліквідацію або консервацію підприємств із видобутку й переробки корисних копалин, а також проводять гірничі роботи.

Майже аналогічне коло суб'єктів наведено у ст. 13 КпН: підприємства, установи, організації, громадяни України; іноземці й особи без громадянства; іноземні юридичні особи.

Ведучи мову про суб'єктів, не можна не згадати користувачів надр на умовах угод про розподіл продукції. Ними можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи України або інших держав, об'єднання юридичних осіб, створені в Україні чи за її межами (інвестори), що відповідають вимогам законодавства України. Важливо також і те, що об'єднання юридичних осіб, яке не є юридичною особою, може бути користувачем надр відповідно до угоди про розподіл продукції (далі – УРП) за умови, що його учасники несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, передбаченими угодою про розподіл продукції.

Не можна оминати й такої сфери, як забезпечення екологічної безпеки

при видобуванні вугілля. На громадському рівні суб'єктами виступають громадяни та їх об'єднання, що мають право на участь у розробленні і вжитті заходів із питань раціонального використання й охорони надр, які здійснюють ОВВ, органи влади Автономної Республіки Крим (далі – АРК) й ОМС.

Таким чином, за результатами дослідження проблем визначення об'єктів права екологічної безпеки і впливу на них господарської діяльності вугледобувних шахт, а також особливостей правового статусу суб'єктів відповідних правовідносин [43], можна зробити наступні узагальнення.

1. Встановлено, що на сучасному етапі реформування вугільної галузі у процесі розроблення й реалізації проєктів закриття таких гірничих об'єктів, як вугільні шахти і розрізи допускаються порушення вимог природоохоронного законодавства й нормативної документації щодо забезпечення екологічної безпеки, залишаються невирішеними питання визначення організацій, відповідальних за утримання територій гірничодобувних об'єктів, які ліквідуються, збереження маркшейдерської та геологічної документації, моніторингу компонентів довкілля у постліквідаційний період. Констатовано, що ліквідація вугледобувних шахт методом повного затоплення має ще більш негативний вплив на довкілля. Екологічними наслідками при закритті вугільних шахт є: порушення гідрологічного режиму, негативні зміни якості підземних та поверхневих вод, геологічного середовища, атмосферного повітря та ґрунтового покриву, а також знищення рослинного і тваринного світу, захворювання населення.

2. Запропоновано розглядати об'єктами екологічної безпеки все, що має життєво важливе значення для суб'єктів безпеки: права, матеріальні й духовні потреби особистості, природні ресурси й довкілля як матеріальна основа державного й суспільного розвитку. Виокремлено два основних об'єкти, які зазнають чи можуть зазнавати негативного впливу від гірничих робіт – «геологічне середовище» і «гідрогеологічне середовище». При цьому у вітчизняному законодавстві не розкривається суть останнього, проте

вживається низка близьких понять, за допомогою яких можна сформувати уявлення про даний вид об'єкта права екологічної безпеки, як-от: родовища підземних вод; гідрогеологічний режим водного об'єкта й водозбірний басейн; гідрогеологічне районування. Доведено, що вивченню динаміки об'єктів, які впливають на довкілля в процесі експлуатації шахт, сприятиме створення системи моніторингу навколошахтного геологічного середовища.

3. Аналіз суті терміна «вплив на довкілля» дає підстави виокремити такі його принципові (характерні) ознаки, що мають місце у тому числі й у процесі господарської діяльності вугледобувних шахт: 1) будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля; 2) ці наслідки є результатом зміни стану об'єктів екологічної безпеки; 3) об'єктами екологічної безпеки, що можуть змінювати стан внаслідок впливу такої діяльності (об'єкти, на які впливають) виступають: 3.1) безпечність життєдіяльності людей та їх здоров'я; 3.2) флора, фауна, біорізноманіття, ґрунт, повітря, води, клімат, ландшафт; 3.3) природні території й об'єкти, історичні пам'ятки, об'єкти культурної спадщини та інші матеріальні об'єкти; 3.4) сукупність цих об'єктів, а також соціально-економічні умови.

У даному випадку поняття «ознака» розглядається як особливість явища (діяльності), що визначає подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них, властивість.

Безпосередні й прилеглі до вугледобувних шахт території є зонами з критичним станом довкілля, негативні зміни якого наближаються до незворотних.

4. Обґрунтовано доцільність диференціацію суб'єктного складу правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля за рівнями обсягу повноважень на: а) загальнодержавний; б) регіональний; в) галузевий; г) виробничий; д) громадський.

5. Зауважено, що зменшення впливу господарської діяльності вугледобувних шахт на об'єкти екологічної безпеки можна досягти шляхом: удосконалення технологічних процесів видобування вугілля; встановлення

нових пилогазоочисних установок і споруд; рекультивації та повернення до обігу порушених земель; захисту земель від водної та вітрової ерозії, підтоплення сільськогосподарських угідь; утилізації відходів виробництва; нових методів очищення шахтних і стічних вод для їх використання або безпечного скидання в поверхневі водоймища і водотоки; оптимізації розміщення об'єктів можливого забруднення водоносного горизонту; використання замкнених систем виробничого водозабезпечення і каналізації.

1.3. Зміст правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля

Приступаючи до висвітлення питання, передусім наголосимо, що нині з огляду на прискорення процесів глобалізації та суспільних трансформацій пріоритетність збереження довкілля підвищилася. Саме це покладено в основу при розробці Стратегії державної екологічної політики України, введеної в дію 1 січня 2020 р.. Звісно, це вимагає від України вжиття термінових заходів, що набуває неабиякого значення з огляду на те, що протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, недостатньою увагою до питань захисту довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку [53].

На підтвердження сказаного додамо, що реальну загрозу економічній безпеці держави нині становлять системні проблеми, що існують у сфері надрокористування. Як уже відмічалось, більшість корисних копалин у нашій країні видобувається в кількох головних гірничопромислових регіонах – Донецький, Криворізько-Нікопольський, Прикарпатський. Крім того, інтенсивне видобування надр упродовж тривалого часу зумовило істотні зміни геологічного середовища й виникнення надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру [54].

Однак, і це вже неодноразово підкреслювалося, єдиною енергетичною

сировиною, запасів якої потенційно достатньо для забезпечення енергетичної безпеки держави, в Україні є вугілля. Його видобуток і переробка в готову вугільну продукцію на прогнозований період залишається основним джерелом забезпечення потреб нашої країни в енергоносіях [55].

Крім того, адаптуючи сформульовані в результаті проведеного надрохоронного дослідження положення про важливість надр та їх ресурсів [56, с. 54–55] до одного з видів паливно-енергетичної сировини, а саме вугілля, слід зазначити наступне:

1) вугілля як корисна копалина, що знаходиться у природному зв'язку із ділянкою надр (родовищем), належить до об'єктів права власності Українського народу;

2) вугілля виступає вичерпним мінеральним ресурсом планети, що не підлягає відновленню і самовідновленню;

3) у межах кордону держави поклади вугілля поширені в земній корі нерівномірно, їх кількість і якість територіально й просторово неоднорідна;

4) видобування вугілля характеризується підвищеною промисловою, техногенною й екологічною небезпекою і шкодою, а вплив гірничих робіт на навкологірниче середовище важкопрогнозований і майже некерований;

5) освоєння вугільних родовищ надзвичайно витратне, є переважно збитковим видом господарської діяльності, яка в умовах нестабільного ринку гірничої продукції та несталої рентної політики, як правило, перебуває в режимі дотацій;

6) незважаючи на сучасний рівень інтелектуального й технологічного розвитку людства, вугілля й досі залишає унікальним і необхідними для забезпечення життєдіяльності економіки країни.

До наведеного, беручи до уваги сучасні реалії, варто додати ще й надзвичайну екологічну небезпеку, яку становлять покинуті, пошкоджені, заміновані чи ті, що перебувають в епіцентрі військових дій, вугільні шахти окремих районів Донбасу.

Тож, проводячи дослідження у сфері забезпечення екологічної безпеки

при видобуванні вугілля, варто звернути увагу і на зміст відповідної сукупності правовідносин, у тому числі й в аспекті наявних позицій науковців.

Усвідомлюючи надзвичайну важливість вирішення проблем екологічної безпеки правовими засобами, вітчизняні науковці перманентно приділяють їм увагу. Так, В. І. Андрейцев справедливо відзначав, що комплексність правового регулювання зумовлена характером правовідносин, які складаються на різних рівнях і напрямках ведення екологічно небезпечної діяльності, що характеризуються підвищеним ризиком настання негативних наслідків для довкілля та його компонентів, здоров'я і життя людей, тобто діяльності, що виходить за межі загальної правової регламентації, а отже, потребує відповідно неадекватних механізмів регуляції суб'єктів, які її провадять, і держави як гаранта захисту прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля у разі прояву сил природної стихії [57, с. 10].

Натомість не можна погодитися з науковим положенням С. І. Москаленка, яке, на думку автора, претендує на першість у теоретичному обґрунтуванні необхідності кодифікації законодавства у сфері екологічної безпеки шляхом прийняття Екологічного кодексу України. Так, учений переконаний, що згаданий Кодекс повинен містити: склади екологічних проступків, понятійний апарат, перелік суб'єктів, їх прав і обов'язків, норми щодо забезпечення екологічної безпеки [58, с. 3]. Однак, як відомо, висловлене С. І. Москаленком не є новацією, бо ще у 1998 р. на рівні парламентської постанови передбачалося, що систематизацію екологічного законодавства варто провести у формі кодифікації та інкорпорації з визначенням першочергових і перспективних із точки зору теорії і практики законів і правових актів [59], тобто розроблення і прийняття Екологічного кодексу України має відбутися лише після наукового обґрунтування й підтвердження прийнятності й вивіреності його приписів.

Викликає певні застереження й твердження С. В. Прудника [61]. Учений, спираючись на аналіз сучасного стану застосування

адміністративних стягнень за вчинення адміністративних правопорушень у сфері екології, запропонував удосконалення їх системи з метою підвищення дієвості адміністративної відповідальності як засобу забезпечення екологічної безпеки. Остання дійсно є складовою загального поняття «сфера екології», проте аж ніяк не тотожною.

Термін, що вживає у своєму дослідженні А. Е. о. Омаров, як-от «вивчення геологічного й раціонального підходів до використання надр» [62, с. 25], взагалі дивує, оскільки ані у правовій, ані в технічній літературі подібне поняття не застосовується.

У свою чергу, О. Я. Лазор, ведучи мову про чинний КпАП, відмічає його недосконалість. Науковець пояснює це тим, що в Кодексі містяться лише санкції за екологічні правопорушення, а правові норми, що регулюють порядок використання природних ресурсів, дотримання вимог екологічної безпеки тощо, передбачаються поресурсними кодексами [63, с. 13].

Однак із наведеним важко погодитися, адже відповідно до ст. 1 згаданого Кодексу його завдання – охорона прав і свобод громадян, власності, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, притягнення винних до відповідальності перед суспільством тощо. Виходячи з цього, правові норми, слідування приписам яких дозволяє дотримуватися вимог екологічної безпеки, не є адміністративно-правовими, а отже, і не мають бути включені до даного Кодексу. Натомість, як відомо, одним із завдань законодавства про НПС є регулювання відносин у галузі забезпечення екологічної безпеки.

У контексті сказаного варто зупинитися на своєрідному підході С. А. Плахотній, який в поняття «екологічна безпека у вугільній галузі» вкладає таке розуміння: сукупність дій і процесів, що прямо чи опосередковано призводять до виникнення серйозних ситуацій в НПС і розглядається в регіональних і локальних межах [64]. Наведена думка видається хибною, оскільки таке бачення протирічить положенням ст. 50 Закону про охорону

НПС, згідно з якою екологічна безпека – це такий стан НПС, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки й виникнення небезпеки для здоров'я людей [20].

У свою чергу, А. В. Павличенко, який проводив дослідження за спеціальністю «Екологічна безпека», приділяє увагу екологічній небезпеці експлуатації та ліквідації вугільних шахт і стверджує, що неефективна система управління екологічним станом територій вугільних шахт не дозволяє належно вирішувати питання екологічної безпеки у процесі як сталої експлуатації, так і ліквідації вугільних шахт. Такий висновок науковець робить за результатами аналізу наслідків функціонування вугільних шахт. Однак автор жодним чином не розкриває співвідношення понять «екологічна безпека» і «екологічна небезпека» [65, с. 10].

Виходячи зі цього, вважаємо, що детальний аналіз й виявлення характерних особливостей міжгалузевого правового регулювання відносин екологічної безпеки в процесі експлуатації вугільних шахт сприятиме розкриттю змісту правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, як конкретної поведінки суб'єктів правовідносин та її юридичного закріплення нормами права у вигляді суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Отже, у представленій дисертаційній роботі інститут екологічної безпеки при видобуванні вугілля розглядається як міжгалузевий інститут права екологічної безпеки, тобто як сукупність відносно відособлених правових норм кількох галузей права, спираючись на приписи яких регулюються певні групи (види) взаємозалежних суспільних відносин.

Зауважимо, що з позицій з'ясування і розуміння суті категорії «екологічна безпека», вивченню якої присвячена дана дисертаційна робота, поняття «правове забезпечення», «правове регулювання» і «правовий режим» вживаються в такому значенні:

- правове регулювання – це упорядкування (вплив) суспільних відносин, здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових

засобів, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток;

- правове забезпечення (у широкому розумінні) – це: а) створення правової бази для функціонування того чи іншого суб'єкта правовідносини; б) надання відповідних правових послуг тому чи іншому суб'єкту; в) наукове й кадрове забезпечення юридичної роботи за певним напрямом;

- правовий режим – це особливий порядок правового регулювання, який передбачає певне поєднання юридичних засобів, а його дотримання забезпечує бажаний соціальний стан і конкретний ступінь сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права.

Крім того, при розгляді категорій «екологічна безпека» й «екологічна небезпека» пропонується виходити з наступного:

- екологічна безпека – це виключення небезпеки або її зменшення до прийняттого ризику для довкілля, попередження погіршення екологічного стану і виникнення небезпеки для здоров'я людей;

- екологічна небезпека – це сукупна небезпека, діяльність техногенних систем, під впливом яких виникли природні екологічні фактори й негативні природні процеси.

Виходячи з наведених трактувань понять, можна запропонувати дефініцію «екологічна безпека при видобуванні вугілля» – це сукупність умов, процесів і заходів, що забезпечують мінімізацію впливу всього циклу існування об'єкта з видобування вугілля на життєдіяльність людей, внутрішнє й зовнішнє природне й антропогенне середовище.

Стосовно останніх вкажемо, що майже вся територія вуглепромислового Донбасу охоплена процесами просідання денної поверхні, прояви якого перевищують 0,2–0,5 м, площі очисних гірничих виробок розвинені на 50 % і досягають 7,5–8,0 тис. кв. км, тобто нині вона опинилася в умовах повного обрушення покривних порід вугільних пластів над очисними виробками. У зоні впливу процесу просідання знаходиться 10 000 об'єктів [66, с. 165]

Крім того, до негативних наслідків експлуатації вугільних шахт слід

віднести такі, як: утворення тріщин, збільшення проникності породних масивів, формування шляхів швидкої міграції поверхневого забруднення в гірничі виробітки й підземні води; просідання і зрушення гірських порід; збільшення інтенсивності обміну підземними й поверхневими водами; формування нових шляхів міграції вибухонебезпечних газів (метану вугільних пластів, продуктів окислення піриту) на поверхню.

Відомо, що порушення цілісності й осушення порід має й побічні наслідки через їх підвищену сейсмічність (локальні прояви зсувів й обвалів) і здатність посилювати дію природних землетрусів. Крім того, порушення суцільності порід пришвидшує міграцію газів із глибин надр, зокрема, спостерігаються значні викиди метану, який підвищує парниковий ефект. До того ж на навколошахтних територіях неодноразово фіксувалися випадки накопичення шахтного метану й радону (радіоактивний газ) у житлових спорудах.

Передусім вкажемо, що раніше в публікаціях [67, с. 162] вже зверталася увага на стадії забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, однією з яких, до того ж найбільш впливовою на довкілля, згідно із законодавством є стадія експлуатації гірничих підприємств [68, ст. 18–24]. Серед основних вимог до проведення гірничих робіт вказано забезпечення радіаційної та екологічної безпеки під час їх проведення. Більш детальний аналіз згаданих вимог дає підстави виокремити приписи, що мають відношення до виявлення особливостей правового регулювання відносин із забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, як-от експлуатаційні вимоги, що стосуються:

1) об'єктів екологічної безпеки, які знаходяться безпосередньо в зоні видобування вугілля:

1.1) застосування прогресивних, безпечних і нешкідливих способів підготовки й розробки вугільних родовищ;

1.2) постійне підтримання діючих гірничих виробок, видобутку і транспортування вугілля у стані, визначеному правилами технічної експлуатації та правилами безпеки;

1.3) формування системи заходів щодо безпечної діяльності під час

проведення гірничих робіт;

1.4) раціональне видобування, використання вугілля й охорона надр;

1.5) забезпечення радіаційної та екологічної безпеки під час проведення гірничих робіт;

1.6) забезпечення максимально можливої при сучасних технологіях виїмки вугілля;

2) об'єктів екологічної безпеки, які знаходяться навколо зони видобування вугілля:

2.1) дотримання гранично допустимих нормативів викидів і скидів забруднюючих речовин у довкілля;

2.2) приведення земельних ділянок, що вивільняються гірничими підприємствами після їх ліквідації або консервації, у стан, придатний для використання за призначенням відповідно до Земельного кодексу України.

При проведенні гірничих робіт має забезпечуватися також дотримання інших вимог, передбачених законодавством, зокрема, Гірничим законом України [68, ст. 18].

Аналогічний висновок можна зробити й щодо основних екологічних вимог у сфері проведення гірничих робіт, якими відповідно до ст. 34 згаданого Закону [68] є ті, що стосуються об'єктів:

1) які знаходяться безпосередньо в зоні видобування вугілля, а саме:

1.1) розташування виробничих підрозділів гірничого підприємства, складів вугілля і відвалів порід з урахуванням можливості проведення профілактичних заходів щодо запобігання їх самозайманню;

1.2) застосування екологічно безпечних гірничих технологій;

2) які знаходяться навколо зони видобування вугілля, як-от:

2.1) впровадження передових технологій проведення гірничих робіт й очищення стічних вод і відпрацьованого повітря;

2.2) раціональне використання мінеральних відходів порідних відвалів (сховищ) для повторної переробки на основі широкого застосування новітніх технологій;

2.3) організація санітарно-захисної зони між гірничим підприємством і жилими будівлями відповідно до законодавства;

2.4) запобігання осіданню, підтопленню, заболочуванню, засоленню, висушенню й забрудненню відходами виробництва поверхні землі;

2.5) запобігання несприятливому впливу водовідведення з гірничих виробок на рівень ґрунтових вод і поверхневі водні об'єкти;

2.6) зниження рівня викидів, скидів речовин, що забруднюють довкілля у процесі гірничого виробництва, і вжиття заходів щодо запобігання аварійним ситуаціям, пов'язаним із залповими й раптовими викидами і скидами;

2.7) своєчасне проведення рекультивації земель;

2.8) додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону НПС.

Щодо останніх зауважимо, що йдеться перш за все про приписи ст. 51 Закону про охорону НПС, в якій встановлені екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію й експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів. Зокрема, до експлуатації вугільних шахт можна адаптувати наступні загальні вимоги:

1) у процесі експлуатації вугільних шахт повинна забезпечуватися екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, дотримання нормативів шкідливих впливів на НПС;

2) повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо охорони НПС і здоров'я людей;

3) вугільні шахти, незалежно від часу введення їх у дію, мають бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин і за характеристиками шкідливих факторів;

4) проекти господарської та іншої діяльності вугільних шахт повинні

мати матеріали оцінки її впливу на НПС і здоров'я людей;

5) оцінка здійснюється з урахуванням вимог законодавства про охорону НПС, екологічної ємкості даної території, стану НПС у місці, де планується розміщення об'єктів, екологічних прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності й видів сукупного впливу шкідливих факторів і об'єктів на НПС;

б) забороняється введення в дію вугільних шахт, на яких не забезпечено дотримання всіх екологічних вимог і вжиття заходів, передбачених проєктами на будівництво й реконструкцію (розширення і технічне переоснащення) в повному обсязі.

Крім вказаних загальних, слід виокремити й спеціальні вимоги й заходи екологічної безпеки при експлуатації вугільних шахт:

1) вимоги щодо запобігання шкідливому впливу гірничих робіт:

1.1) передбачення проєктами гірничих підприємств заходів із запобігання шкідливому впливу гірничих робіт на життя і здоров'я населення, довкілля й природні ресурси, які вживаються власником (керівником) гірничого підприємства відповідно до законодавства;

1.2) вжиття заходів із збереження водних об'єктів, лісових масивів й охорони водоносних горизонтів (пластів) від виснаження (забруднення); заборона на будівництво і введення в експлуатацію гірничих підприємств, не забезпечених очисними спорудами, під час експлуатації гірничих підприємств і гірничих виробок [68, ст. 35];

2) заходи щодо забезпечення екологічної безпеки при проведенні гірничих робіт, які вживаються:

2.1) керівником вугільної шахти. Так, він зобов'язаний попередити власників підприємств, розташованих на гірничому відводі, про час їх підробки гірничими роботами й узгодити з ними заходи захисту від можливого шкідливого впливу гірничих робіт;

2.2) керівником гірничого підприємства з потенційно небезпечним виробництвом, що розміщується на гірничому відводі або поблизу нього.

Зокрема, він у разі виникнення аварії або надзвичайної ситуації зобов'язаний негайно приступити до ліквідації її наслідків; негайно повідомити про аварію й заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, власника гірничого підприємства, органи гірничого нагляду, органи охорони здоров'я, інші ОВВ, визначені законами України, та ОМС;

2.3) власником вугільної шахти. На нього покладається обов'язок відшкодувати в порядку і розмірах, визначених законом України, шкоду, завдану гірничими роботами майну юридичних і фізичних осіб внаслідок невжиття або вжиття ним у неповному обсязі захисних заходів через неправильно виданий гірничим підприємством прогноз можливого шкідливого впливу гірничих робіт на це майно;

2.4) власником підприємства, на якому сталася аварія або надзвичайна ситуація повністю відшкодовується власнику вугільної шахти шкода, завдана майну останнього у зв'язку із запобіганням чи ліквідацією аварії або надзвичайної ситуації внаслідок їх виникнення на іншому підприємстві, в порядку, встановленому законом.

З огляду на те, що нами часто вживається термін «вугільне законодавство», зауважимо, що це повністю узгоджується з Переліком актів законодавства України й *acquis* ЄС у пріоритетних сферах адаптації (розділ 13 «Енергетика»), який додається до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. Так, у згаданому Законі є підрозділ 4, що має аналогічну назву і включає, зокрема, такі законодавчі акти, як: Угода про створення міждержавного Євразійського об'єднання вугілля та металу (ратифікована Законом України 24 листопада 1995 р. № 462/95-ВР); ГЗУ від 6 жовтня 1999 р. № 1127-XIV; Закон України «Про порядок списання заборгованості вугледобувних та вуглепереробних підприємств Міністерства вугільної промисловості України, що ліквідуються за рішенням КМУ, перед Державним бюджетом України і місцевими бюджетами та державними цільовими фондами» від 17 січня 1997 р. № 10/97-ВР.

Аналізуючи зміст правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля в сучасній геополітичній ситуації, не можна оминати увагою питання вугільних шахт в окремих районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО, у розумінні Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», частина тимчасово окупованої території, далі – ТОТ)) як особливих джерел екологічної небезпеки, адже новітня енергетична політика України провадиться в умовах невизначеності й за складних обставин через збройну агресію РФ, яка призвела до тимчасової окупації нею частини території України і тривалого збройного конфлікту в ТОТ.

Незважаючи на це, а також беручи до уваги той факт, що вугільні шахти ТОТ становлять серйозну техногенну й екологічну загрозу, влада нашої країни розробляє програми і стратегії підтримки соціально-економічного розвитку ТОТ, що, на переконання фахівців, полягатиме в запровадженні законом відмінного від загального економічного режиму ведення господарської та інвестиційної діяльності, завдяки чому відбудуватиметься відновлення об'єктів промисловості, транспортної та соціальної інфраструктури, переорієнтація промислового потенціалу ТОТ тощо [70].

За даними відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, оприлюдненими під час круглого столу «Протидія екологічним і техногенним загрозам в зоні військового конфлікту на Сході України», вугільні шахти, що перебувають на окупованих територіях, можуть становити значні загрози, зокрема, призвести до забруднення питної води, а відсутність моніторингу створює серйозні ризики для держави. Серед найбільш суттєвих техногенних загроз є припинення водовідливу й вентиляції шахт, багато з яких має гідравлічний зв'язок. Через некероване затоплення мають місце підтоплення значних територій міст і селищ, масштабні забруднення поверхневих водозаборів.

У цьому аспекті заслуговує на підтримку пропозиція Е. В. Позняк та Т. А.

Шараєвської щодо доцільності ухвалення Закону України «Про екологічний моніторинг» і більш активного здійснення імплементації міжнародно-правових норм і гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС у сфері екологічного моніторингу в цілому й окремих його видів [274, с. 40].

Ще більш широку пропозицію зробила Г. В. Анісімова, яка у своєму дослідженні заклала теоретичні основи наближення національного законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки до НПА ЄС [275].

Викликає занепокоєння й те, що понад 100 вугільних шахт із 150 перебувають на окупованих територіях, із них повністю зруйновано 7, понад 60 працюють у режимі відкачування води. Тому, безумовно, заслуговує на підтримку пропозиція експертів уряду створити експертно-аналітичний центр з вирішення проблем екологічної та техногенної реабілітації Донбасу [71].

При цьому слід наголосити, що проблема екологічних загроз у ТОТ носить системний, комплексний характер і негативно впливає на стан і життєдіяльність населення регіону. Протягом останніх років на території військового конфлікту в ТОТ фактично відсутня можливість проведення оцінки пошкоджень природних комплексів, промислових об'єктів, а отже, впровадження системи екологічного моніторингу є дуже актуальним і нагальним. Підготовлені експертами відповідні аналітичні матеріали підтверджують необхідність включення екологічних наслідків військового конфлікту в ТОТ до переліку актуальних загроз національній безпеці [72], адже:

1) війна відбувається в найбільшому в Європі вугледобувному регіоні, де розташована велика кількість потенційно небезпечних об'єктів (понад 70% промислових об'єктів (близько 2 тисяч) класифікується як екологічно небезпечні виробництва);

2) до початку військового конфлікту на території Донбасу було зосереджено п'яту частину промислового потенціалу України (за рівнем техногенної насиченості регіону Донеччина зберігає першість не лише в Україні, а й в Європі);

3) значним фактором виникнення надзвичайних ситуацій в ТОТ виступає наявність великої кількості затоплених і напівзатоплених вугільних шахт, що мають постійний гідравлічний зв'язок із діючими шахтами, зумовлюючи виникнення нових загроз для якості водопостачання; крім того, джерелом забруднення водних ресурсів є утворення великої кількості териконів вугільних шахт також;

4) бойові дії в ТОТ стали причиною забруднення земель і значного порушення ландшафтного природно-заповідного фонду, що, у підсумку, повинно спонукати владу до створення інституції, яка могла б проводити моніторинг екологічної та техногенної ситуації і передбачати кроки для подальшої «екологічної реабілітації» ТОТ.

Примітно, що влада усвідомлює ступінь загрози регулярних обстрілів збройними формуваннями РФ низки потенційно небезпечних об'єктів, через які вони можуть стати епіцентром екологічної та техногенної катастрофи [73], і розуміє швидкість погіршення екологічної ситуації в ТОТ, зокрема, через затоплення вугільних шахт, що, як уже відмічалось, створює ризик забруднення води. Підтвердженням вказаному є заява на Генасамблеї ООН Президента України.

Дійсно, вуглевидобувний сектор України сьогодні потребує реструктуризації, модернізації та розбудови. Із тим, що в галузі склалася складна ситуація погодилися учасники Міжнародної конференції «Тенденції та перспективи видобутку, використання вугілля в Україні та світі», адже протягом останніх років Україна постійно стикається із низкою нових проблем і критичних загроз, пов'язаних із військовими діями й окупацією ТОТ, внаслідок цього – перебоями, а потім і повним припиненням постачання вугілля антрацитової групи власного видобутку.

Цей чинник разом із необхідністю несення значних витрат і вирішення соціальних й екологічних питань значно ускладнює процес реформування вугільного сектора України, яке сьогодні можливе лише за умов надання масштабної міжнародної технічної, експертної та фінансової допомоги.

Зокрема, було висловлено занепокоєння відкачуванням води шахт, закритих до 2014 року і зупинених у наступні роки в ТОТ. Ситуація вимагає втручання міжнародних організацій з метою уникнення важких екологічних ризиків [74].

Ураховуючи все це, наша країна й ЄС тривалий час обговорювали можливість і формат приєднання України до ініціативи Європейського Енергетичного Союзу, згідно із якою особлива увага приділялася інноваціям, а також більш активному залученню стейкхолдерів на регіональному рівні для досягнення цілей політики ЄС у сферах енергетики й клімату, як спостерігачів. Синхронізація з об'єднаною енергосистемою континентальної Європи ENTSO-E, що відбулася 16 березня 2022 р., відкриє і для України, і для Європи широкі можливості для розвитку енергетичного ринку, переходу на відновлювані джерела енергії та зміцнення енергетичної безпеки Європи.

У контексті наведеного зауважимо, що одним з інструментів втілення політики Енергетичного Союзу є пакет законодавчих ініціатив «Чиста енергетика для всіх європейців» («Clean Energy for All Europeans»). Додамо, що частину було затверджено 4 грудня 2018 р. Виходячи зі змісту документів, можемо констатувати, що мета оновлених Директив з енергоефективності та відновлюваної енергетики, схвалених Радою ЄС з питань транспорту, телекомунікацій та енергетики, – забезпечити доступ до екологічно чистої енергії й досягти лідерства ЄС у відновлюваній енергетиці.

З огляду на тему дослідження варто акцентувати на тому, що в рамках цього пакета у грудні 2017 р. започаткована Платформа вугільних регіонів у процесі трансформації (CRiTP – Coal Regions in Transition Platform). Вважаємо, що долучення нашої держави до платформи CRiTP дозволить здійснити швидке впровадження чистих технологій у вугільних регіонах, включаючи втілення найбільш прийнятних для українських умов сучасного досвіду реструктуризації.

Також слід звернути увагу на діяльність Благодійної організації RePower Ukraine Foundation, яка створена для протидії та подолання викликів

повномасштабного вторгнення РФ в Україну у сфері енергопостачання та просування основ відновлення України, міст та територіальних громад, насамперед у деокупованих територій, на принципах сталого розвитку, з використанням ВДЕ та найбільш енергоефективних технологій.

Отже, стан довкілля можна вважати таким, що відповідає критерію «екологічна безпека», лише за умов забезпечення попередження погіршення екологічної обстановки й виникнення небезпеки для здоров'я людей від експлуатації чи ліквідації (консервації) вугільних шахт. Саме згадану категорію пропонується розглядати як фактор виключення небезпеки або зменшення її до прийняттого для навколошахтного середовища ризику. У свою чергу, екологічна небезпека, джерелом якої є вугільні шахти, сприймається як сукупна небезпека від діяльності вугільної шахти (техногенної системи), яка призводить до виникнення антропогенного і технічного перевантаження на довкілля, майно й людину [75].

Такий висновок цілком кореспондує визначенню поняття «джерело небезпеки», під яким розуміють технологічний об'єкт (устаткування, агрегат тощо), який за певних обставин (аварія, порушення технологічного регламенту тощо) може спричинити надзвичайну ситуацію [76]. Саме виходячи з виду господарської діяльності на окремому об'єкті затверджена Форма паспорта потенційно небезпечного об'єкта 2НС – вугільна шахта.

Нарешті, слід враховувати, що у сфері ОВД правопорушенням визнається недотримання під час провадження господарської діяльності, експлуатації об'єктів, у тому числі вугільних шахт, інших втручань у природне середовище і ландшафти [77].

У контексті наведеного варто нагадати, що у ст. 9 закону про охорону НПС серед екологічних прав громадянина України, передбачених ним, першим вказано право на безпечне для життя й здоров'я особи довкілля [20]. Крім того, це право було підтверджено й на рівні Конституції України (ст. 50) [80], що підтверджує його важливість і гарантованість на найвищому рівні, а отже, актуальним, на наш погляд, залишається з'ясування

особливостей його забезпечення саме навколо вугледобувних об'єктів.

Зупинимося ще на одному аспекті. Виходячи з приписів ст. 50 Основного Закону, кожен має дві *передбачені й гарантовані конституційні правомочності*:

- 1) право вільного доступу до інформації про стан довкілля;
- 2) право на її поширення;

а також дві *передбачені, але не гарантовані конституційні правомочності*:

- 1) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;
- 2) право на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

З огляду на обрану тему зауважимо, що право на безпечне довкілля навколо вугледобувних об'єктів нас цікавить не тільки в аспекті охорони цього права суб'єктів, які перебувають у зоні впливу гірничого підприємства, причому як в пасивному, так і активному статусі, а й щодо власне самого об'єкта, який належить до категорії потенційно небезпечних об'єктів.

До речі, у вітчизняному законодавстві термін «потенційно небезпечний об'єкт» вживається в такому значенні [78] – об'єкт, що створює реальну загрозу виникнення надзвичайної ситуації; об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються небезпечні радіоактивні, пожежовибухові, хімічні речовини й біологічні препарати, об'єкти з видобування корисних копалин.

У той же час стан об'єкта з видобування корисних копалин визначається якісними й кількісними параметрами, що характеризують техногенні й природні чинники потенційної небезпеки, до яких належать: небезпечні продукти і речовини (хімічні, вибухові, займисті, радіаційні, біологічні тощо); підвищені тиск і температура, які різко відрізняються від тиску й температури оточуючого середовища; речовини з токсичними продуктами згоряння; незадовільний стан обладнання, будов і споруд тощо. До природних (екологічних) чинників потенційної небезпеки відносять небезпечні природні явища (зсуви, обвали, просідання ґрунту, підтоплення тощо).

Усе наведене, а також те, що за обсягами видобутку вугілля Україна в першій десятці серед країн світу, але значно поступається більшості з провідних за економічними показниками вугледобувного виробництва, зайвий раз підтверджує, що питання законодавчого забезпечення реалізації права на безпечне довкілля саме навколо вугледобувних об'єктів є вкрай актуальним.

Спираючись на сказане, пропонуємо з'ясування особливостей законодавчого забезпечення права на безпечне довкілля в умовах окресленого суб'єктно-об'єктного складу розпочати з аналізу конституційно-правових норм.

Передусім зупинимося на засадничих положеннях ст. 3 Конституції України, згідно з якими людина, її життя, здоров'я і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Крім того, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [80], а їх утвердження і забезпечення – головний обов'язок.

До обов'язків держави Основним Законом також віднесено забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України (ст. 16), захисти життя людини (ст. 27) [80]. Щоправда, відповідно до статті 29 згаданого акта кожен має право захищати від протиправних посягань своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей [80].

Підсумовуючи, наголосимо, що до конституційних обов'язків держави, виконання яких спрямоване на забезпечення права на безпечне довкілля, у тому числі й в процесі видобування вугілля, належать: 1) утвердження і забезпечення прав і свобод людини; 2) забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги; 3) захист життя людини.

У свою чергу, конституційне право на безпечне довкілля, виходячи з приписів ст. 21 – 24 Конституції України, можна охарактеризувати як таке, що: а) відносять до категорії невідчужуваних і непорушних; б) не є вичерпним, гарантуються і не може бути скасованим; в) не може бути

звуженим за змістом й обсягом; г) надається всім громадянам без привілеїв чи обмежень, що зайвий раз свідчить про рівність їх у правах.

Варто окремо зупинитися на конституційному праві кожного захищати життя і здоров'я своє та інших людей. У даному випадку вбачається за доречно звернутися до рішення Конституційного Суду України по справі № 1-10/2012 [79], в якому зазначено, що положення ст. 24 Конституції України [80] у контексті конституційного звернення стосовно рівності громадян у конституційних правах, свободах і перед законом у взаємозв'язку з приписами ч. 1 ст. 55, п. 2 ч. 3 ст. 129 треба розуміти так, що кожен має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку й на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій.

Не можна оминати й того факту, що для того, щоб людина мала можливість реалізувати свої конституційні права на безпечне для життя і здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, їй гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Тож, в умовах вугледобувного об'єкта як потенційно небезпечного для життя і здоров'я людини набувають надзвичайно важливого значення отримання й поширення відповідної інформації і інформаційно-правове забезпечення цього.

Саме останнє спонукало вітчизняного законодавця прийняти Закон України «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях», в якому визначаються правові засади регулювання й організації збирання, розкриття і поширення інформації з метою забезпечення прозорості й запобігання корупції у видобувних галузях в Україні [81].

Для повноти висвітлення питання про зміст правовідносин, як зафіксованих в нормах права суб'єктивних правах та юридичних обов'язків учасників правовідносин, вбачається за доцільне зупинитися на термінології,

співвідношенні національних та європейсько-правових понять. Так, передусім згадаємо термін «вугледобувний об'єкт».

У ст. 1 ГЗУ міститься поняття «шахта» – гірниче підприємство з видобування корисних копалин (вугілля, солей тощо) підземним способом. У той саме час у п. 1 гл. 1 розд. IV Правил безпеки у вугільних шахтах [68], затверджених наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 22.03.2010 р. № 62, зустрічаємо термін «вугільна шахта» – гірниче підприємство підвищеної небезпеки, під час виробничої діяльності в підземних виробках якої можуть виникнути небезпечні й шкідливі виробничі чинники, від дії яких працівники мають бути захищені.

Натомість у ст. 1 Закону України «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств» законодавець використовує поняття «вугледобувне підприємство» – гірниче підприємство, основним видом економічної діяльності якого є підземне або відкрите добування вугілля, до складу якого можуть входити шахти, шахтоуправління, розрізи та інші відокремлені підрозділи, що виконують допоміжні функції.

Врешті-решт, у законодавстві ЄС застосовується й поняття «вуглевидобувний підрозділ», яке трактується як підземні чи відкриті вугільні копальні й супутня інфраструктура, здатні видобувати рядове вугілля незалежно від інших частин суб'єкта господарювання (рішення Ради від 10 грудня 2010 р. «Про державну допомогу для сприяння закриттю неконкурентоспроможних вугільних шахт. Європейський Союз. Міжнародний документ від 10.12.2010 р. № 2010/787/ЄС).

У свою чергу, у Законі України «Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності» законодавець вживає термін «об'єкти паливно-енергетичного комплексу», що має більш широке значення, розуміючи під ним цілісні майнові комплекси або системи цілісних майнових комплексів підприємств, їх структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць), які забезпечують

(призначені) та достатні для провадження господарської діяльності у сфері видобування кам'яного вугілля та лігніту (бурого вугілля), його переробки [141]. Зауважимо, що в даній роботі поняття «вугледобувний об'єкт» розглядається як складова саме останнього поняття.

Виходячи з наведених визначень, стає зрозуміло, що такі об'єкти визнаються небезпечними, а отже, метою розкриття інформації у видобувних галузях є надання громадськості доступу до повної й об'єктивної інформації про їх стан, а також щодо: 1) платежів суб'єктів господарювання, які провадять діяльність у видобувних галузях, на користь отримувачів платежів; 2) створення передумов для суспільно відповідального використання такими суб'єктами корисних копалин загальнодержавного значення.

Така інформація має надаватися для суспільного ознайомлення й подальшого обговорення питань, пов'язаних із використанням й управлінням державою і територіальними громадами корисними копалинами загальнодержавного значення.

Крім того, розкриття інформації передбачає ознайомлення громадян із зобов'язаннями щодо надання відомостей про спецдозволи на користування надрами та про істотні умови угод про користування надрами [81, ст. 11], до яких мають входити у тому числі й дані про права й обов'язки сторін щодо користування надрами, інші права на природні ресурси; зобов'язання щодо природоохоронних заходів; вимоги щодо безпеки й охорони праці найманих працівників і залучених виконавців робіт та їх найманих працівників. Крім того, до істотних умовам договору належить інформація й про соціальні зобов'язання, включаючи положення про участь у розвитку місцевої інфраструктури та положення про використання робіт, товарів і послуг, які виконуються, постачаються або надаються суб'єктами господарювання, які зареєстровані в межах територіальної громади, на території якої здійснюється діяльність у видобувних галузях, вимоги щодо проведення громадських слухань.

У разі отримання перерахованих відомостей можна скласти загальне

уявлення про стан справ, заспокоїти населення чи, навпаки, акцентувати увагу на слабких місцях і змусити до вжиття заходів.

Вбачається, що все наведене вище, а також вимоги ст. 8, 11, 24 КпН, положення урядової постанови, що визначає механізм збору й поширення контекстної інформації (загального огляду) за видобувними галузями, у тому числі інформації про виробничу (господарську) діяльність, необхідної для забезпечення прозорості у них [82], дають змогу стверджувати, що існує надроправове забезпечення права на безпечне довкілля [83].

На думку Т. В. Єрмолаєвої та О. В. Лозо законодавець, внаормовуючи правовідносини у сфері користування надр, поєднав імперативний й диспозитивний методи правового регулювання. Імперативний метод знайшов відображення у процедурі надання спецдозволу на використання надр, а диспозитивний – у можливості договірною регулювання означених правовідносин, зокрема шляхом укладення УРП [282, с. 201].

Додамо, що правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля розкривається у ст. 293 ЦК України, де не лише дублюються конституційні положення, а й певною мірою розширюється уявлення про зміст даного права, а саме:

1) фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання й поширення;

2) діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною; кожен має право вимагати припинення такої діяльності; діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду;

3) фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти й предмети побуту);

4) фізична особа має право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо [84].

Слід додати, що право на безпечне довкілля розглядається цивільним

законодавством як особисте немайнове право, що забезпечує природне існування фізичної особи, тобто це право за ст. 269 ЦК України:

- 1) належить кожній фізичній особі від народження або за законом;
- 2) не має економічного змісту;
- 3) тісно пов'язане з фізичною особою, яка не може відмовитися від нього, а також не може бути позбавлена цього права;
- 4) яким фізична особа володіє довічно [84].

При аналізі цивільно-правового забезпеченні цього права також слід враховувати певні застереження, встановлені вказаним Кодексом, адже спираючись на його положеннями врегульовуються відносини, які виникають у сферах використання природних ресурсів й охорони довкілля, якщо вони не унормовані іншими актами законодавства (ст. 9 ЦК України) [84].

Крім того, варто пам'ятати, що при реалізації своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині (ст. 13 ЦК України) [84].

Виходячи із сказаного, є усі підстави виокремлювати такі види екологічної безпеки, які варто враховувати при розмежуванні змісту відповідних груп правовідносин:

- загальна (загальні права і обов'язки у сфері забезпечення екологічної безпеки);
- природоресурсна (екологічнобезпеківі права і обов'язки у сфері користування природними ресурсами);
- надроресурсна (права і обов'язки у сфері користування надрами);
- мінерально-сировинна (права і обов'язки у сфері користування мінерально-сировинними ресурсами надр);
- паливно-енергетична (права і обов'язки у сфері користування паливно-енергетичними ресурсами надр);
- вугільна (права і обов'язки у сфері видобування вугілля).

Таким чином, завдяки комплексному дослідженню передбаченої

нормами права сукупності суб'єктивних прав й юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля вдалося зробити наступні висновки.

1. Встановлено, що наукові позиції, в яких проблеми правового регулювання екологічної безпеки віднесені до предмета дослідження, за критерієм його основного спрямування поділяються на такі сфери екологічної безпеки: загальна; природоресурсна; надроресурсна; мінерально-сировинна; паливно-енергетична; вугільна.

2. Підтверджено положення про те, що вугледобувні шахти в Україні належать до об'єктів, що найбільше забруднюють довкілля. Аргументовано, що їх вплив суттєвий не лише безпосередньо у процесі видобутку вугілля (сінхродіяльнісний вплив), а й упродовж багатьох років після його завершення (постдіяльнісний вплив), йдеться про дію впливу у часі. Крім того, цей вплив поширюється як на об'єкти, залучені в процес діяльності (активні об'єкти вуглевидобування), так і на об'єкти, які знаходяться поза зоною діяльності шахт (пасивні об'єкти вуглевидобування), мова йде про дію впливу у просторі та за колом об'єктів. Окрему групу об'єктів як особливих джерел екологічної небезпеки складають вугільні шахти ТОТ. Відносно даних видів об'єктів та видів їх впливу мають бути сформульовані конкретний перелік юридичних обов'язків.

3. Обґрунтовано, що такі об'єкти правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля як безпосередні (виробничі) й прилеглі до вуглевидобувних шахт (суміжні) території є зонами з критичним станом довкілля, негативні зміни яких наближаються до незворотних, проте зменшити їх можливо й доцільно шляхом посилення й конкретизації зобов'язуючих, зафіксованих в нормах права суб'єктивних правах та юридичних обов'язків учасників відповідних правовідносин щодо таких видів вимог екологічної безпеки, як: загально-правові; експлуатаційні (технологічні); загальноекологічні; спеціально екологічні.

4. Проаналізовано міжгалузевість сучасного змісту правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, що

здійснюється за допомогою приписів екологічного, природоресурсного, надрового, гірничого, енергетичного й вугільного законодавства, на загальному і спеціальному, законодавчому й підзаконному рівнях.

Висновки до розділу 1

1. Удосконалено підхід до виокремлення етапів становлення законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля на українських землях, за якого визначальним є комплексний критерій, що включає зміст заходів, пов'язаних із забезпеченням вимог екологічної безпеки у відповідній сфері господарської діяльності щодо використання певного виду природного ресурсу, і зміст базового нормативно-правового акта (далі – НПА), який регулює сукупність правовідносин у цій сфері: I період – імперська доба (доба австрійської та російської імперії) (1721–1917); II період – радянська доба (1917–1991); III – українська пострадянська доба (1991–2014); IV – українська євроінтеграційна доба (2014 – дотепер): перший підперіод – рання євроінтеграційна доба (2014-2022); другий підперіод – євроінтеграційна доба воєнного стану (2022 – дотепер); третій підперіод – євроінтеграційна доба повоєнного відновлення (перспективна до 2050);

2. На підставі аналізу розуміння терміна «вплив на довкілля» виокремлено такі його принципові ознаки, що властиві й у процесі господарської діяльності вугледобувних шахт:

- 1) будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля;
- 2) ці наслідки є результатом зміни стану об'єктів екологічної безпеки;
- 3) об'єктами екологічної безпеки, що можуть змінювати стан через вплив такої діяльності (об'єкти, на які впливають), є: 3.1) безпечність життєдіяльності людей та їх здоров'я; 3.2) флора, фауна, біорізноманіття, ґрунт, повітря, води, клімат, ландшафт; 3.3) природні території та об'єкти, історичні пам'ятки, об'єкти культурної спадщини та інші матеріальні

об'єкти; 3.4) сукупність цих об'єктів, а також соціально-економічні умови.

3. Визначено, що діяльність із видобування вугілля відкритим чи підземним способом і, відповідно, вугледобувні кар'єри й вугледобувні шахти відносять до виду господарської діяльності, яку провадять на об'єктах, що можуть мати значний вплив на довкілля (об'єкти впливу, джерела небезпеки). У той же час аналіз приписів у цій сфері показав, що законодавче визначення об'єктів екологічної безпеки (об'єкти сприйняття), їх розмежування із джерелами екологічної небезпеки на різних стадіях існування гірничих підприємств з видобування вугілля в одних випадках недостатнє, а в інших майже відсутнє.

4. Сформульовано висновок, що до кола об'єктів правовідносин із екологічної безпеки на всіх стадіях підготовки, здійснення і припинення видобування вугілля слід віднести наступні групи: антропоресурсні; природоресурсні; господарськоресурсні; історико-культурні.

5. Класифіковано вугледобувні підприємства, які впливають або можуть впливати на екологічну безпеку довкілля: 1) підприємства що здійснюють законне видобування вугілля; 2) підприємства, що здійснюють незаконне видобування вугілля; 3) підприємства, що перебувають у стадії планової консервації; 4) підприємства, що перебувають у стадії планової ліквідації; 5) підприємства, що планово ліквідовані; 6) підприємства, що зазнали впливу збройної агресії; 7) підприємства, що ліквідовані позапланово (затоплені);

6. Виходячи з положень чинного надрового й гірничого законодавства, визначено групи об'єктів, які у процесі видобування вугілля потребують наявності законодавчо закріплених засобів: а) охорони; б) безпеки; в) збереження.

Серед таких об'єктів виділено: життя і здоров'я населення, майно, НПС, природні ресурси; гірничі виробки і свердловини, вугільні родовища; технічна, геологічна й маркшейдерська документація; гірничі роботи; виробничі підрозділи гірничого підприємства, склади корисних копалин і

відвали порід (мінеральні відходи порідних відвалів, сховищ); підприємства, розташовані на гірничому відводі або поблизу нього; стічні води і відпрацьоване повітря; санітарно-захисні зони між гірничим підприємством і жилими будівлями; поверхні землі; лісові масиви; ґрунтові води і поверхневі водні об'єкти; водоносні горизонти (пласти).

7. Обґрунтовано положення про те, що забезпечення екологічної безпеки у сфері видобування вугілля здійснюється по таких основних напрямках: 1) забезпечення екологічної безпеки потенційно небезпечних виробничих вугледобувних об'єктів; 2) попередження забруднення довкілля небезпечними наслідками й відходами вуглевидобутку; 3) попередження й ліквідація надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру на вугледобувних об'єктах.

8. Запропоновано розглядати поняття «вугільна галузь» як складову ланки «комплекс – промисловість – галузь» у двох аспектах: 1) добувному (видобувному, гірничому, гірничодобувному), тобто галузь виступає складовою добувної промисловості; 2) паливному, коли галузь виступає елементом паливної промисловості, яка, у свою чергу, входить до структури паливно-енергетичного комплексу; і являє собою сукупність підприємств, установ й організацій, інших суб'єктів та їх структур, що займаються відкритим чи підземним способом видобутку, збагаченням, переробкою і транспортуванням бурого, кам'яного вугілля й антрациту.

9. Аргументовано, що земельні ділянки для користування надрами надаються суб'єктам вугледобування після отримання ними спецдозволів чи гірничих відводів, які, у свою чергу, можуть надаватися лише за наявності спецдозволу, а також затвердженого в установленому порядку проекту розробки вугільного родовища або будівництва вугледобувного об'єкта, тому етап надання гірничого відводу не належить до передпроектної стадії видобування вугілля, хоча й зумовлює при цьому певний об'єктний склад відносин із забезпечення екологічної безпеки;

10. Обґрунтовано необхідність правової регламентації забезпечення

екологічної безпеки у процесі впливу вугледобувного підприємства на його внутрішнє й зовнішнє оточення у часі, просторі й за колом об'єктів впливу. З огляду на особливий характер гірничих технологій вугледобувних процесів, а також специфічні фізико-хімічні властивості даної твердої горючої корисної копалини аргументовано, що одним із основних принципів забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля виступає принцип превенції, мета якого полягає, по-перше, у попередженні виникнення можливих ризиків, небезпек, несприятливих впливів на довкілля і здоров'я громадян пов'язаної з цим господарської діяльності, а також відходів вугільних шахт, і по-друге, забезпеченні раціонального поводження з ресурсами і запасами родовищ вугілля і збереження їх для майбутніх поколінь.

11. Обґрунтовано, що з огляду на євроінтеграційні прагнення нашої держави і модернізацію вугільного законодавства окремо слід вивчати й такі групи відносин, завдяки яким відбувається: забезпечення платоспроможності державних вугледобувних підприємств, зокрема, відносини, пов'язані з їх банкрутством і вжиттям відповідних заходів виконавчого провадження, що розглядається як створення умов для забезпечення державної політики у вугільній галузі; використання коштів (особливо дотримання порядку), передбачених у державному бюджеті для реструктуризації вугільної галузі; трансформація вугільних регіонів України.

12. Запропоновано необхідні кроки, завдяки яким можна домогтися системних змін у нормативно-правовому угрупованні, покликаному вирішити комплексні й багатогранні проблеми адаптації та гармонізації вугільного законодавства в умовах євроінтеграції, що триває, за наступними видами відносин: 1) господарські; 2) конкурентні й антимонопольні; 3) приватизаційні й інвестиційні; 4) податкові й фінансові; 5) енергетичні; 6) надрові, гірничі й вугільні; 7) екологічні й екобезпекові.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ВИДОБУВАННІ ВУГІЛЛЯ

2.1. Інституційно-правова складова забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля

Як уже наголошувалося в попередньому розділі, вугільна галузь являє собою надзвичайно складний багатогалузеву виробничо-господарську сукупність об'єктів, діяльність яких несе собі загрозу для НПС за рівнем небезпеки, який маркується як «підвищений». Це пояснюється тим, що до його складу входять не лише підприємства важкої промисловості, а й шахти, тобто так званий наявний шахтний фонд, очисні та відвідні споруди тощо. Крім того, треба також брати до уваги й той факт, що видобуток вугілля, і про це вже також йшлося, безросередньо пов'язаний з деструктивним впливом на атмосферу, земельні й водні ресурси, флору і фауну, оскільки мова йде про обвалення гірського масиву над очисними виробками, осушення водоносних горизонтів, засолення й забруднення ґрунтів, ґрунтових і поверхневих вод та ін. [128].

До того ж серед не менш болючих і найгостріших проблем вугільної галузі нашої країни слід вказати застарілі обладнання і способи видобутку кам'яного вугілля. Саме через це з точки зору екології Донецький вуглепромисловий район вважається одним із найзабрудненіших у світі [129, с. 127].

Звісно, такий стан справ викликає занепокоєння не лише вчених, а й громадських об'єднань, пересічних громадян, бо на тлі соціальної, економічної та екологічної кризи спостерігається подальше зростання негативних наслідків як для НПС, так і життя й здоров'я людини, що в усьому світі визнається порушенням прав і свобод людини у сфері

екологічної безпеки, закріплених в Конституції України, Загальній декларації прав людини (1948), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права й Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966) Згідно із згаданими актами кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України, ст. 9 закону про охорону НПС [80, 20]. Однак головним усе-таки є те, що за законодавством України і більшості демократичних країн забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги – це обов'язок держави. Отже, наведене фактично означає, що кожен громадянин має право вимагати дотримання еколого-правових приписів, а йому, у свою чергу, відповідає обов'язок держави – його забезпечення безперешкодної реалізації цього права.

Тож, забезпечення безпеки окремої людини, суспільства і держави в цілому має стати центральним концептом, яким мусять керуватися усі гілки влади на всіх її рівнях провадячи діяльність, бо необхідною передумовою позитивного сприйняття суспільством діяльності державних інституцій і зростання довіри до них, як відомо, виступає саме надійне гарантування і дотримання прав і свобод людини і громадянина, забезпечення безпеки, у тому числі й екологічної, а також успішне проведення проголошених в Україні реформ, бо через збільшення, зокрема, викиду вуглецю в атмосферу, модернізації потребують різні сфери: видобування, промисловість, транспорт тощо. Примітно, що такої саме думки дійшли учасники Ukraine Recovery Conference (Міжнародної конференції), яка відбулася 4–5 липня у швейцарському Лугано. Вбачається, що напрацювання стануть важливим внеском у майбутнє відновлення довкілля нашої держави, бо за її результатами однією з програм, яку планують реалізовувати в майбутньому, є «Відбудова чистого та захищеного середовища», у межах якої планується втілити 76 природоохоронних проєктів на 25,5 млрд євро. Не менш значущим є й те, що на конференції Україна та Швейцарія домовилися про допомогу в реалізації кліматичних проєктів для відновлення України [40].

У контексті вищезазначеного, маємо наголосити, що цілком

обґрунтованим видається положення стосовно того, що трансформація соціалізації та екологізації моделі управління під впливом глобалізаційних процесів потребує підвищеної уваги до інституційної складової правового забезпечення екологічної безпеки під час використання природних ресурсів в цілому та видобування вугілля зокрема.

Актуальність окреслених питань підтверджується ще й тим, що одним із очікуваних результатів Стратегії державної екологічної політики є досягнення Україною у 2030 році такого рівня збалансованого (сталого) розвитку, за якого залежність від використання невідновлювальних природних ресурсів і забруднення НПС будуть зведені до екосистемно прийнятних рівнів. Задля цього інституційну спроможність центрального ОВВ, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері охорони НПС й екологічної безпеки, буде посилено шляхом реформування й удосконалення державного управління і наближення природоохоронного законодавства до екологічного права Європейського Союзу (далі – ЄС) [130]. Сподіваємося, що завдяки цьому зрушиться з місця вирішення такої комплексної проблеми, яка до того ж традиційно носить міждисциплінарний характер, як забезпечення екологічної безпеки процесів видобування вугілля. Виходячи з цього, цілком природно і логічно, що її дослідженню присвячені праці не тільки фахівців у галузі юриспруденції, а й публікації екологів, геологів, гірників, економістів, управлінців тощо.

Принагідно додати, що в чинному законодавстві зміст поняття «інституційне забезпечення» (щодо євроінтеграції) розкривається у наказі Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16.03.2005 р. № 62 і трактується як утворення нових або реорганізація (удосконалення) існуючих інституцій (структур), а також дії щодо кадрової підготовки з метою організаційного забезпечення діяльності цих інституцій та процесу євроінтеграції в цілому.

Проаналізувавши висловлювання В. І. Андрейцева, яке він оприлюднив, спираючись на вивчення загальної і спеціальної літератури у

сфері тектоєкології, приписів чинного законодавства і практики його застосування, можемо констатувати, що науковець справедливо наголошує на тому, що на даний момент функціональне забезпечення охорони НПС пов'язується переважно з дослідженням й оцінюванням виконання функціональних повноважень інституційними системами. Однак за такого підходу має місце лише констатація здебільшого статичного, формально-юридичного стану певної інституційної структури, оскільки розкриваються задекларовані формально-юридичні можливості досягнення мети відповідної діяльності, а цього з точки зору потреб практики й розуміння того, що й як робити, звісно, недостатньо [131, с. 218].

Слід погодитися із думкою А. П. Гетьмана, відповідно до якої організаційно-правовий механізм охорони НПС складається з двох системоутворюючих елементів – інституційного, тобто системи державних і громадських інституцій, що здійснюють управління у сфері охорони довкілля, і функціонального, тобто багатоманітності форм такого управління (проведення експертизи, контролю, нормування і стандартизації, ведення кадастрів, облік природних ресурсів, моніторинг тощо) [271, с. 119].

Продовжуючи розвивати вищенаведене положення, Ю. А. Краснова у своєму дослідженні наголосила, що залучення великої кількості державних органів до врегулювання питань забезпечення екологічної безпеки, з одного боку, є показником можливої ефективності реалізації принципу екологізації усіх сфер матеріального виробництва, а з іншого (із позицій практики) – свідчить про неналежне виконання делегованих повноважень. Враховуючи це, вчена запропонувала реформувати систему державного нагляду (контролю) у сфері охорони НПС в частині закріплення цих повноважень за єдиним органом державної виконавчої влади, а саме Державною природоохоронною службою України, а також задля узгодження місця екологічної безпеки в системі природоохоронних правовідносин ЦОВВ, який забезпечує формування й реалізацію державної екологічної політики називати Міністерством екологічної безпеки України [132, с. 17–18].

Проте, незважаючи на достатню теоретичну обґрунтованість вищенаведених положень, практичні реалії нормотворчості виявилися не такими послідовними, оскільки урядове рішення про утворення Державної природоохоронної служби України й ліквідацію територіальних і міжрегіональних територіальних органів Державної екологічної інспекції згідно із Постановою КМУ від 14 серпня 2019 р. № 750 так і не було виконане через те, що новий уряд своєю Постановою від 12 жовтня 2019 р. № 873 визнав попередню такою, що втратила чинність. Як наслідок, Міністерство екологічної безпеки України не було створено, а Міністерство екології та природних ресурсів України не збережено у зв'язку з його реорганізацією в Міністерство енергетики та захисту довкілля України (далі – Мінекоенерго) і приєднанням до нього Міністерства енергетики та вугільної промисловості України (Постанова КМУ від 18 вересня 2019 р. № 847). Щоправда, і остання втратила чинність згідно із Постановою КМУ від 17 лютого 2021 р. № 111 «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України», адже ще раніше (14 травня 2020 р.) комітет Верховної Ради з питань екологічної політики та природокористування визнав доцільним розділити Міністерство енергетики та захисту довкілля на два самостійні міністерства, як це було до осені 2019 р., а саме Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (Міндовкілля) і Міністерство енергетики України (Міненерго) [134, 142]. Компетенція Міндовкілля як центрального ОВВ, діяльність якого спрямовується і координується КМУ, головного органу у системі центральних ОВВ, розглядалася вище та встановлена відповідним положенням [133].

Продовжуючи розгляд питання, зауважимо, що з огляду на тему дисертації викликають інтерес напрацювання Н. А. Макаренко, яка один із підрозділів свого дослідження, а саме «Інституційно-правове регулювання екологічної безпеки у сфері видобування нафти та газу», присвятила механізму правового регулювання екологічної безпеки у сфері видобування нафти й газу в Україні. Вчена зробила наступний висновок [135, с. 11]:

інституційно-правове регулювання – це складна система органів, яка потребує відповідного реформування з метою досягнення рівності трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної) і яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку як одного з принципів національної екологічної політики.

Не можна оминати увагою й поглядів, хоч і суперечливих, А. Е. о. Омарова. Передусім слід вказати на наявні в його роботі протиріччя. Йдеться про тотожне використання понять «інституційний» й «інституціональний», як уявляється, пояснюється неправильним розумінням вихідних термінів, якими є «інституція» (установа, заклад) й «інституціоналізм» (вчення, концепція, напрям). Наприклад, у четвертому розділі дисертації «Інституціональні особливості формування та реалізації державної політики екологічної безпеки в Україні» науковець охарактеризував сучасний стан екологічної безпеки України, визначив основні загрози національній безпеці України в екологічній сфері та інституціональний механізм державної політики у сфері екологічної безпеки. Проте відповідно до поставленої мети одним із основних завдань дослідження визначено «розробити організаційні, інформаційні та інституційні механізми забезпечення екологічної безпеки для основних рівнів об'єктів управління» [136, с. 3, 18]. При цьому А. Е. о. Омаров не вносить ясності й не розмежовує інституційних механізмів забезпечення екологічної безпеки й інституціональний механізм державної політики.

Крім згаданих, за даною темою проводили свої дослідження й інші вчені. Окремі питання, що певною мірою торкаються інституційно-правової складової забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, ставали предметом вивчення, серед яких вбачається за доцільне окремо зупинитися на: гідрогеологічних і геомеханічних факторах екологічної безпеки геологічного середовища в умовах зняття вугільних шахт з експлуатації, яким приділив увагу О.А. Улицький [137]; вказаних В. О. Чернобривець шляхах підвищення екологічної безпеки діяльності вугільних шахт України

[138]; наукових основах забезпечення екологічної безпеки урбоєкосистем навколо вуглевидобувних підприємств України, чому присвятив свою працю В. М. Єрмаков [139]; рівні відповідності нормативно-правових вимог, що висуваються до розробки РКК при здійсненні користування надрами, гірничому нагляді й притягненні до відповідальності, а також створенні передумов для встановлення юридичних гарантій охорони прав розробників родовищ, вивчених Р. С. Кіриним [140], тощо.

Виходячи з цього, подальше дослідження механізму правового забезпечення екологічної безпеки у сфері видобування вугілля є достатньо актуальним. Вважаємо, що одним із напрямів слід визнати виявлення особливостей і принципів формування повноважень суб'єктного кола його інституційної складової, що передусім сприятиме його розвитку.

Сучасне екологічне законодавство України, зокрема, закон про охорону НПС, встановлює, що завданням законодавства про охорону НПС є регулювання відносин у галузі:

- 1) охорони, використання і відтворення природних ресурсів;
- 2) забезпечення екологічної безпеки;
- 3) запобігання й ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на НПС [141, ст. 1].

Крім того, у преамбулі закону про охорону НПС зазначено, що охорона НПС, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного й соціального розвитку України. Втім, регламентуючи повноваження рад, закон про охорону НПС виокремлює лише галузь охорони НПС, ймовірно включаючи у цю загальну категорію й дві інші складові – використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки. Однак детальний аналіз наведених у розділі III згаданого Закону компетенцій і повноважень Верховної і місцевих рад [141, ст. 13–15] свідчить про майже повну відсутність серед них безпосередньо сфери екологічної безпеки.

У цьому аспекті не можна погодитися з позицією Н. А. Макаренко

[135, с. 11], яка, наводячи класифікацію органів державного регулювання й управління з урахуванням їх повноважень і напрямів роботи, а також територіальних масштабів їх діяльності, наголошує, що вищі органи державної влади безпосередньо не здійснюють державного управління у сфері регулювання екологічної безпеки при видобуванні нафти й газу, але з огляду на свої конституційні повноваження чинять загальний регулюючий вплив на правовідносини у цій сфері.

Пояснимо власну позицію. По-перше, комбінація словосполучень «державне управління у сфері регулювання» і «регулюючий вплив на правовідносини у сфері», на нашу думку, не тільки невдала, а й не коректна по відношенню до цієї групи інституцій, адже у чинному КпН приписи щодо державного регулювання (ст. 7-10) та державного управління (ст. 11) диференційовані.

По-друге, закон про охорону НПС однозначно розмежовує органи регулювання й органи управління у сфері охорони НПС, тож ці групи суб'єктного складу інституційного забезпечення екологічної безпеки пропонується розглядати як суб'єктів:

- 1) державного регулювання у галузі забезпечення екологічної безпеки;
- 2) державного управління у галузі забезпечення екологічної безпеки.

При цьому слід зазначити, що окремі суб'єкти, а саме КМУ, Рада міністрів АРК, місцеві ради, належать одночасно до обох груп, здійснюючи повноваження з регулювання і управління у галузі забезпечення екологічної безпеки.

Таке їх становище пояснюється тим, що не управління є частиною регулювання, а навпаки, регулювання виступає елементом управління, тобто є його функцією, оскільки суть регулювання полягає у впорядкуванні, координації, визначенні напрямів діяльності й розвитку, підпорядкуванні певному порядку, встановленні правильної взаємодії, створенні умов нормальної роботи суб'єктів певної сфери. Виходячи з цього, можна констатувати, що регулювання має бути тотожним за змістом управлінню,

що цілком природно, бо із загальнофілософської точки зору частина не може відображати основних ознак цілого, отже, регулювання найбільш яскраво виражає той комплекс дій, які вчиняються у процесі управління.

Ці якості останнього визначаються тим, що за своїм змістом державне регулювання здійснюється головним чином шляхом:

а) встановлення найбільш загальних правил державного управління, якими повинні керуватися його суб'єкти;

б) внесення змін і доповнень до цих правил у зв'язку зі змінами суб'єктного кола та їх повноважень у сфері управління;

в) дотримання встановлених законодавством умов процесу управління.

Власне управління охороною НПС, а відтак певною мірою й екологічною безпекою, полягає у виконанні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Невипадково закон про охорону НПС до суб'єктів державного управління у галузі забезпечення екологічної безпеки відносить КМУ, Раду міністрів АРК, місцеві ради й виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, державні органи по охороні НПС і використанню природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України.

У свою чергу, серед державних органів управління в галузі охорони НПС і використання природних ресурсів той саме закон про охорону НПС називає:

1) ЦОВВ, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони НПС;

2) ЦОВВ, що реалізує державну політику у сфері охорони НПС;

3) обласні, Київську й Севастопольську міські державні адміністрації;

4) ОВВ АРК з питань охорони НПС;

5) інші державні органи, до компетенції яких законами України віднесено виконання зазначених функцій;

б) громадські організації (якщо участь в управлінні галуззю охорони НПС

передбачена їх статутами, зареєстрованими відповідно до законодавства України).

Таким чином, усе наведене вище дозволяє констатувати про непослідовність інституційного забезпечення сфери, що розглядається. Підтвердження цьому також знаходимо під час детального вивчення ситуації, що склалася в Україні протягом 2019–2020 рр., за якої Мінекоенерго був ЦОВВ, діяльність якого спрямовується і координується КМУ й який був головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечував також формування і реалізацію державної політики, серед іншого й у сфері охорони НПС та екологічної безпеки, в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному, нафтогазовому та нафтогазопереробному комплексах (далі – паливно-енергетичний комплекс, ПЕК) [142].

Крім вказаного, Мінекоенерго розглядалося як основний орган у системі ЦОВВ, що забезпечував формування державної політики у сфері геологічного вивчення й раціонального використання надр, а також формування державної політики щодо здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони НПС, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів.

Вбачається, що остання функція колишнього Мінекоенерго потребує окремого розгляду, адже, як зазначено в Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони НПС [143], на сьогодні система організації нагляду (контролю) за додержанням вимог природоохоронного законодавства недосконала, наглядові (контрольні) функції дублюються ЦОВВ, відсутній єдиний підхід до їх виконання.

Аналіз функцій суб'єктів державного управління, виконання яких безпосередньо покликане забезпечити екологічну безпеку при видобуванні вугілля, дає підстави згрупувати їх відповідно до основних принципів охорони НПС, визначених у ст. 3 закону про охорону НПС [20], а саме:

а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів і лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

- б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;
- в) запобіжний характер заходів щодо охорони НПС;
- г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони НПС, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;
- г) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;
- д) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану НПС;
- е) обов'язковість оцінки впливу на довкілля;
- є) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан НПС, формування у населення екологічного світогляду;
- ж) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на НПС;
- з) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;
- и) компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону НПС;
- і) вирішення питань охорони НПС і використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;
- й) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у сфері охорони НПС;
- к) вирішення проблем охорони НПС на основі широкого міждержавного співробітництва;
- л) встановлення рентної плати за користування надрами відповідно до

Податкового кодексу України;

м) врахування результатів стратегічної екологічної оцінки.

Передусім вкажемо, що серед суб'єктів державного нагляду (контролю) у галузі забезпечення екологічної безпеки на даний час такі повноваження виконуються наступними ЦОВВ:

- Державною екологічною інспекцією України (далі – Держекоінспекцією) [144];

- Державною службою геології та надр України (далі – Держгеонадра) [145];

- Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр) [146] та іншими (Держлісагентство, Держрибагентство, Держпродспоживслужба, Укртрансбезпека).

Вважаємо, що подібна ситуація вимагає забезпечення поетапного приведення законодавства України у відповідність права ЄС, що має здійснюватися шляхом:

1) реформування системи нагляду (контролю) з метою зменшення кількості перевірок і підвищення їх ефективності, реалізації принципу «забруднювач платить» (саме в цьому випадку існує неузгодженість, бо в нашій країні питання вмісту твердих часток пилу в повітрі недостатньо врегульоване, як і відсутня регламентація тонкодисперсного пилу (р_m 10, р_m 2,5), що визначене в приписах Директиви 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи [164], а також створення дієвої системи притягнення до відповідальності за заподіяну шкоду НПС і відшкодування збитків. Зупинимося на принципі «забруднювач платить» як на ключовому в екологічній політиці ЄС докладніше. Передусім наголосимо, що він передбачає те, що витрати із зниження забруднення і заходах, спрямовані на відновлення довкілля, несуть відповідальні за забруднення – суб'єкти господарювання. В українському законодавстві цей принцип знайшов своє відображення у законі про охорону НПС, в якому встановлена система зборів

(платежів) за забруднення, ст. 243 Податкового кодекса України, де закріплені ставки екологічного податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення; ст. 245 – за скиди забруднюючих речовин у водні об’єкти та ін. Наведене нашою наукою наводить на думку, що існує потреба в коригуванні діючої системи нагляду (контролю), уточненні поняття «забруднювач», дослідженні припустимих винятків з урахуванням інтересів охорони довкілля й недискримінації з точки зору умов торгово-економічної взаємодії;

2) утворення єдиного інтегрованого державного органу природоохоронного моніторингу і нагляду (контролю) й передачі йому всіх контрольних функцій, визначення його повноважень відповідно до вимог Директиви № 2010/75/ЄС [147].

У цьому аспекті варто підтримати пропозицію Г. В. Анісімової та О. В. Донець, яка полягає в тому, що ключовим постулатом екологічного законодавства й політики має стати саме відновлення (відтворення) природних ресурсів і комплексів задля збереження й охорони природно-ресурсного потенціалу України, найбільш ефективними заходами їх забезпечення є СЕО, ОВД, комплексний моніторинг стану НПС, державний контроль тощо [277, с. 13].

Пам’ятаючи тему дослідження, наголосимо, що за сучасного інституційного забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля функції державного геологічного контролю реалізує Держгеонадра, а державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства, зокрема, щодо охорони надр та екологічної безпеки, – Держекоінспекція (у межах повноважень, передбачених законом), державного гірничого нагляду – Державна служба України з питань праці [148, 149], державної експертизи геологічних матеріалів з вивчення і використання надр та оцінки запасів корисних копалин – Державна комісія України по запасах корисних копалин [150].

Не можна оминати увагою й того, що значну увагу інституційному забезпеченню екологічної безпеки при проведенні гірничих робіт

законодавець приділяє їй у ГЗУ [151]. Зокрема, згідно зі ст. 8 даного Закону державне регулювання гірничої справи здійснюють Верховна Рада України, КМУ, міністерства та інші ЦОВВ відповідно до їх повноважень, визначених Конституцією й законами України, а у ст. 11 ГЗУ закріплені повноваження місцевих ОВВ й ОМС у сфері гірничих відносин.

Цікавими в аспекті теми дослідження уявляються приписи розділу VI ГЗУ «Особливості екологічної безпеки гірничих робіт», якими, по-перше, регламентується запобігання шкідливому впливу гірничих робіт на стадіях проектування, будівництва й експлуатації гірничих підприємств, тобто йдеться про забезпечення екологічної безпеки у часі.

По-друге, ГЗУ виокремлює виробничий рівень управління екологічною безпекою та персональні функції щодо його забезпечення, серед суб'єктів якого вказані власник і керівник гірничого підприємства, – забезпечення за колом осіб.

По-третє, забезпечення екологічної безпеки у просторі регламентується приписами про запобігання шкідливому впливу гірничих робіт на життя і здоров'я населення, майно, довкілля і природні ресурси [151, ст. 34–36].

Таким чином, залишаючи поза розглядом такі рівні екологічної безпеки, як міждержавний, міжнародний та глобальний (світовий, планетарний), можна виокремити наступні рівні забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля в межах певної країни: загальнодержавний, регіональний (басейновий), територіальний (муніципальний, місцевий), виробничий (об'єктний, локальний), індивідуальний (персональний), громадський. Включення останнього рівня виправдано не тільки фактом віднесення громадських інституцій до суб'єктів впливу на прийняття НПА, у тому числі й у сфері екологічної безпеки, а й загальною метою управління в галузі охорони НПС, що визначена як реалізація законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення вжиття ефективних і комплексних заходів щодо охорони НПС, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони НПС [141, ст. 16].

Отже, як основний елемент системи управління розглядається орган управління, наділений певною компетенцією. При встановленні компетенції органу управління екологічною безпекою важливим моментом є досягнення необхідної відповідності між його функціями і повноваженнями, адже, по-перше, зміст повноважень повною мірою повинен витікати і зумовлюватися змістом функцій конкретного органу управління.

По-друге, обсяг повноважень має відповідати обсягу функцій, що ним виконуються, й ефективно забезпечувати реалізацію кожної з них стосовно певного об'єкта управління.

Слід додати, що розподіл компетенції між різними органами визначається функціональним призначенням і характером виконуваних завдань. Відповідно до компетенції відбувається класифікація органів управління екологічною безпекою. Як і функції управління, ці інституції поділяються на органи:

- 1) загальної компетенції;
- 2) спеціальної компетенції, характерною рисою яких є те, що зміст їх компетенцій визначається переважно функціями управління, які покладаються виключно на них, щодо екологічної безпеки або НПС у цілому чи одного (декількох) природних ресурсів й об'єктів, або ж щодо екологічної безпеки відповідних видів господарської діяльності.

Залежно від даного критерія можна виокремити органи:

- 1) управління комплексної (міжвідомчої) компетенції (Міндовкілля, Міненерго, ДСНС); підстава – постанови КМУ «Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів» (від 25 червня 2020 р. № 614) [133]; «Про затвердження Положення про Міністерство енергетики України» (від 17 червня 2020 р. № 507) [134]; «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» (від 16 грудня 2015 р. № 1052) [254].

- 2) управління галузевої (відомчої) компетенції (Держгеонадра, Держводагенство, Держгеокадастр);

3) функціональної компетенції (МВС, Держпраці).

За критерієм розподілу державної влади виокремлюють органи законодавчі (представницькі), виконавчі, судові.

Слід вказати, що цей принцип включає певну систему вимог, а саме:

- розподіл функцій і повноважень (компетенції) між державними органами відповідно до вимог поділу праці;
- закріплення певної самостійності кожного органу влади під час виконання своїх повноважень, неприпустимість втручання у прерогативи один одного та їх злиття;
- наділення кожного органу можливістю протиставити свою думку рішення іншого органу держави й виключення зосередження всієї влади в одній гілці;
- наявність в органів влади взаємного контролю й неможливість зміни компетенції органів держави неконституційним шляхом.

Наприклад, суб'єкти державного управління екологічною безпекою на регіональному (басейновому) рівні як правосуб'єктні особи з управління цією сферою мають розглядатися як один з управляючих елементів системи, який володіє певними особливостями: а) обмеженим суб'єктним колом; б) наявністю спеціального суб'єкта; в) обов'язковою участю державного органу, що володіє спеціальною компетенцією у сфері екологічної безпеки.

Вищевикладене свідчить про те, що державне управління екологічною безпекою має будуватися на основі ряду специфічних принципів, як-от:

- законність управління;
- комплексність підходу до вирішення питань екологічної безпеки;
- розмежування господарсько-експлуатаційних і контрольно-наглядових функцій при організації діяльності спеціально уповноважених державних органів;
- багаторівневність і розгалуженість системи органів державного управління в цій сфері (наявність горизонталі та вертикалі органів).

Крім того, систему принципів, на основі яких необхідно проводити

формування повноважень суб'єктів інституційного забезпечення екологічної безпеки видобування вугілля, слід доповнити й такими основними принципами екологічного законодавства, як: 1) принцип пріоритету; 2) принцип рівності учасників екологічних відносин; 3) принцип відповідальності учасників екологічних відносин; 4) принцип незалежності професійної діяльності (господарської, управлінської та іншої) в екологічній сфері; 5) принцип застережності в екологічній сфері; 6) принцип екологічної відповідності; 7) принцип заборони; 8) принцип гарантій; 9) принцип гласності; 10) принцип доступності; 11) принцип прозорості.

Тож, при розробці класифікації суб'єктного складу інституційного забезпечення екологічної безпеки в діяльності добувних підприємств вугільної галузі слід виходити з пріоритетності вимог екологічної безпеки, обов'язковості дотримання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів при веденні господарської, управлінської та іншої діяльності.

Щодо посилення інституційної складової правового забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля слід зазначити, що цей процес має відбуватися передусім шляхом модернізації діючих і створення нових екологічних і соціальних інститутів, які забезпечуватимуть не тільки підвищення безпеки вугільної галузі на якісно новій основі, а й її економічне зростання. В протилежному випадку екологічний стан вугледобувних регіонів стане незворотним.

Власне інституційне забезпечення екологічної безпеки має три складові, а саме: інституційно-організаційну – система інституцій (органів влади); інституційно-правову – система НПА, до речі, вона розглядається нами як система НПА, що регулюють відносини забезпечення екологічної безпеки у цій сфері; інституційно-інформаційну – система джерел екологічної інформації та доступу до неї.

Зауважимо, що формування інституційно-правового забезпечення на різних рівнях управління екологічною безпекою, на наш погляд, відбувається

шляхом виконання інститутами функцій із прийняття рішення, інформування й мотивування, також потребує доповнення.

Так, якщо функція забезпечення належного й прозорого функціонування ринку вугілля, захисту українського виробника від впливу неконтрольованого імпорту, а також сталого забезпечення потреб вітчизняних споживачів у дефіцитних марках вугілля покладена на державне підприємство «Укрвугілля» [152], то позиція колишнього Мінекоенерго щодо зосередження (монополізації) майже всієї сукупності управлінських функцій в одній інституції, зумовлена «вимогами сучасності» або ж «екологізацією енергетики», видається не тільки не достатньо обґрунтованою, а й хибною, такою, що порушує принцип відмежування господарської та контрольної функцій.

Продовжуючи висвітлення питання, акцентувати на тому, що безперспективність вугільних підприємств у Програмі закриття неперспективних вугільних шахт, розрізів і торфодобувних підприємств, затвердженій Постановою КМУ від 28.03.1997 р. № 280 «Про хід структурної перебудови вугільної промисловості», визначалася за такими критеріями, як: вичерпання промислових запасів вугілля або їх обмеженість (не більш як на 3-4 роки); низькі техніко-економічні показники, що призводить до значного перевищення собівартості видобутку вугілля над цінами на нього на внутрішньому ринку; складні гірничо-геологічні умови видобутку [163].

Проте через масштабну ліквідацію вугільних шахт були закриті не лише ті, що мають низькі техніко-економічні показники, і малі залишкові запаси, а й гірничі підприємства з відносно великими залишковими запасами в межах гірничих відводів, адже перелік шахт, що підлягали закриттю, у тому числі й відповідно до Постанови уряду від 28.02.2002 р. № 224 [255], сформовано без аналізу причин збитковості і пошуку шляхів їх усунення, без оцінки резервів шахт і обсягів промислових запасів, конкурентоспроможності вугілля, містоутворюючого значення підприємств, які закривалися.

Незважаючи на проголошену в Постанові КМУ від 19.09.2001 р. №

1205 «Про затвердження Програми «Українське вугілля»» [256] необхідність створення надійної системи соціального, екологічного і правового забезпечення процесу реформування галузі, Мінвуглепром своїм наказом від 23.03.2006 р. № 188 «Про організацію роботи з підготовки гірничих підприємств, що належать до сфери управління Мінвуглепрому, до ліквідації та виконання заходів щодо оперативного управління цими підприємствами» [257] продовжило удосконалення роботи з підготовки й реалізації рішень про ліквідацію вугледобувних, вуглепереробних і торфодобувних підприємств, а уряд Постановою від 26.09.2007 р. № 1174 «Деякі питання консервації об'єктів незавершеного будівництва вугледобувних підприємств» [258].

У той же час розробка і прийняття законопроектів, покликаних врегулювати порядок ліквідації вугледобувних підприємств, оптимізацію витратків на ліквідацію й державну підтримку вугільної галузі, залишаються поза увагою влади [153].

Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що під інституційним забезпеченням екологічної безпеки видобування вугілля пропонується розуміти систему уповноважених органів, правового, інформаційного й кадрового супроводження їх дій щодо попередження, недопущення виникнення й розвитку екологічно небезпечних ситуацій на всіх стадіях існування вугледобувного об'єкта, а також ліквідації внутрішніх і зовнішніх наслідків його діяльності.

Крім того, на підставі вищевикладеного пропонуються також такі наукові положення [154].

За авторською класифікацією суб'єктний склад інституційного забезпечення екологічної безпеки в діяльності добувних підприємств вугільної галузі представити такими групами органів:

1.1) *за рівнем забезпечення екологічної безпеки*: загальнодержавні, регіональні (басейнові), територіальні (муніципальні, місцеві), виробничі (об'єктні, локальні), громадські;

1.2) *за характером компетенції*: органи регулювання, органи

управління, організаційно-регулюючі органи;

1.3) *за обсягом компетенції*: загальної компетенції, спеціальної компетенції (органи комплексної (міжвідомчої) компетенції, органи галузевої (відомчої) компетенції, органи функціональної компетенції;

1.4) *за розподілом державної влади*: законодавчі (представницькі), виконавчі, судові.

Сучасний стан системи органів забезпечення екологічної безпеки в сфері видобування вугілля та розподіл їх повноважень не можна визнати оптимальним, оскільки:

1) утворення єдиного інтегрованого державного органу природоохоронного моніторингу і нагляду (контролю) й передача йому всіх контрольних функцій, визначення його повноважень відповідно до вимог Директиви № 2010/75/ЄС [259] в Україні не відбулося;

2) правовий статус Мінекоенерго, в якого зосереджені (монополізовані) майже всі управлінські функції, є таким, що порушує принцип поділу господарських, дозвільних і контрольних повноважень.

До системи принципів, на основі яких необхідно проводити формування повноважень (компетенції) суб'єктів інституційного забезпечення екологічної безпеки видобування вугілля, віднести:

3.1) владні принципи, згідно з якими відбуваються розподіл функцій і повноважень (компетенції) між державними органами; закріплення певної самостійності кожного органу влади під час здійснення своїх повноважень; виключення зосередження всієї влади в одній гілці; наявність в органів влади взаємного контролю;

3.2) управлінські принципи: законність управління; комплексність підходу до вирішення питань екологічної безпеки; розділення господарсько-експлуатаційних і контрольних-наглядових функцій; багаторівневість і розгалуженість системи органів;

3.3) законодавчі принципи: пріоритету; рівності учасників відносин; відповідальності учасників відносин; незалежності професійної діяльності;

застережності в екологічній сфері; екологічної відповідності; заборони; гарантій; гласності; доступності; прозорості.

2.2. Функціонально-правова складова забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля

Проведене в попередньому параграфі дисертаційної роботи дослідження інституційно-правової складової забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля дає підстави аргументувати положення, відповідно до якого поділ Мінекоенерго на Міненерго й Міндовкілля є лише частковим заходом у вирішенні розподілу повноважень, оскільки Міндовкілля визнано головним органом у системі центральних ОВВ, який забезпечує, серед іншого, формування державної політики у сфері геологічного вивчення й раціонального використання надр, а також здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони НПС, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів у цілому й державного геологічного контролю зокрема.

У свою чергу, Міненерго – є головним органом у системі центральних ОВВ, який забезпечує формування й реалізує державну політику у вугільно-промисловому комплексі, формує прогностичний баланс вугілля й вугільної продукції.

З урахуванням класичного поділу функцій на: 1) організаційні функції – просторово-територіальний устрій об'єктів природи; ведення природоресурсних кадастрів; екологічне планування; реєстрація; екологічне прогнозування; 2) попереджувально-охоронні функції – екологічний моніторинг; екологічний аудит; оцінка впливу на довкілля (далі – ОВД); екологічний контроль; екологічне страхування; 3) стабілізаційні функції – інформування про стан довкілля; екологічне нормування; екологічне ліцензування; слід зауважити, що в окремих випадках їх зміст може синтезуватися, деякі з них поєднуються.

Продовжуючи висвітлення питання, наголосимо, що першим елементом функціонально-правової складової забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля слід визнати видачу певному надрокористувачу спецдозволів на користування надрами з метою видобування вугілля з одночасним забезпеченням контролю за виконанням істотних умов таких дозволів, окреслених в угоді про умови користування ділянкою, яка є невід'ємною частиною дозволу і укладається між органом із питань надання дозволу та надрокористувачем, містить програму робіт, оформлену як додаток, й особливі умови надрокористування, що передбачають:

- вимоги до ефективності робіт;
- сучасні технології видобування й переробки корисних копалин;
- порядок видобування корисних копалин, зокрема, із метою запобігання негативним екологічним наслідкам і забезпечення безпеки забудованих територій;
- види, обсяги і строки виконання робіт на ділянці надр;
- підстави припинення діяльності, пов'язаної з використанням ділянки надр.

За законодавством дозвіл разом з угодою про умови користування надрами й додатками до неї підлягають опублікуванню на офіційному веб-сайті органу з питань надання дозволу не пізніше ніж протягом п'яти робочих днів після їх підписання [155]. Подібні приписи надрового законодавства, на думку науково-експертного середовища потребують окремого дослідження та відповідного реформування, як то - пропозиції щодо впровадження єдиного інтегрованого спецдозволу тощо.

Наступною важливою комплексною функцією слід визнати встановлення порядку використання надр та їх охорони, розробки і затвердження відповідних норм і правил, у межах яких встановлюються відповідні імперативні вимоги (норми і правила) до робіт із підвищеною екологічною небезпекою, у тому числі у сфері видобування вугілля. Згідно із ст. 24 ГЗУ, до переліку документів, що

дають право на проведення гірничих робіт певним гірничим підприємством, включені такі, як:

- спеціальний дозвіл на користування надрами;
- акт про надання гірничого відводу (крім користувачів нафтогазоносними й бурштиноносними надрами);
- технічний проєкт, затверджений і погоджений у встановленому порядку;
- геолого-маркшейдерська, технічна й обліково-контрольна документація (календарні плани розвитку гірничих робіт, проєкти, паспорти, схеми) [22].

Уся технічна документація має вестися відповідно до вимог правил безпеки, правил технічної експлуатації, єдиних правил безпеки при підричних роботах та інших НПА.

Як уже неодноразово наголошувалося, гірничі відносини, що виникають у процесі діяльності гірничих підприємств, у цілому регулюються Конституцією України, ГЗУ, КпН, Кодексом цивільного захисту України, Господарським кодексом України, законами України про охорону НПС, «Про охорону праці», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (втрата чинності цього закону відбулась 01.10.2023 р. у зв'язку із набуттям чинності Закону України «Про систему громадського здоров'я»), іншими законами України та прийнятими відповідно до них НПА, зокрема:

- міжгалузевими й галузевими правилами безпеки (далі – правилами безпеки), що включають норми безпечного ведення гірничих робіт, використання гірничошахтного й електротехнічного устаткування, рудникового й кар'єрного транспорту, вимоги до провітрювання і протипаварійного захисту гірничих виробок, додержання пилогазового режиму, виробничої санітарії, охорони праці й довкілля;
- міжгалузевими й галузевими правилами технічної експлуатації (далі – правилами технічної експлуатації), що встановлюють вимоги й норми

ефективного, безпечного й екологічно чистого проведення гірничих робіт, організації та управління виробництвом;

- єдиними правилами безпеки при підричних роботах, що встановлюють порядок зберігання, транспортування і використання вибухових матеріалів під час проведення гірничих робіт. Усі згадані правила затверджуються в установленому законодавством порядку.

Як елемент функціонально-правової складової забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля має також розглядатися екологічна експертиза, при якій забезпечується оцінка можливого негативного впливу на НПС запланованої діяльності з видобутку вугілля.

В даному випадку мова йде про окремий вид судової експертизи, визначений п. 1.2.8 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5).

Більше того, саме на судову екологічну експертизу покладено завдання щодо вирішення таких питань як: - Які екологічні наслідки заподіяні НПС внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння? Який розмір збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння?

Зазначені позиції були внесені до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (п. 8.3) наказом Міністерства юстиції України № 1350/5 від 27.07.2015 р., тобто вже після початку російсько-української війни та фіксування перших фактів її негативного впливу на НПС, у тому числі й на об'єкти вугледобування та навколошахтне середовище.

Також слід звернути увагу на наявність такого підвиду інженерно-технічної судової експертизи як інженерно-екологічна експертиза, яка має свої завдання та об'єкти.

Крім того, сюди ж слід віднести й експертизу проєктних рішень із протиаварійного захисту, безпеки проведення гірничих робіт, будівництва й експлуатації гірничих підприємств.

У контексті наведеного зауважимо, що ми екологічну експертизу розуміємо як оцінку впливу на довкілля (далі – ОВД), для здійснення якої уповноважений центральний орган й уповноважений територіальний орган можуть утворювати експертні комісії з ОВД, члени яких призначаються строком на три роки. Уповноважений центральний орган веде реєстр експертів, з яких можуть призначатися члени експертної комісії з оцінки впливу на довкілля.

В обґрунтуванні цього положення лежить припис ч. 3 ст. 17 закону про ОВД, згідно якого висновки державної екологічної експертизи, одержані до введення в дію цього закону, зберігають чинність та мають статус висновку з ОВД.

Принагідно нагадати, що чинним ГЗУ передбачено, що при видобуванні вугілля: розроблені проєкти гірничих підприємств підлягають ОВД, технічній та іншим видам експертиз; реконструкція й технічне переоснащення діючих гірничих підприємств здійснюються відповідно до затверджених проєктів, що пройшли ОВД, технічну та інші види експертиз, спеціалізованими організаціями чи спеціалізованими підрозділами цих підприємств; проводяться ОВД, державна технічна (будівельно-технічна) і санітарно-гігієнічна експертизи безпеки проведення гірничих робіт, будівництва й експлуатації гірничих підприємств, експертиза проєктів із протиаварійного захисту гірничих підприємств; ліквідація або консервація гірничого підприємства здійснюється за проєктом, який пройшов ОВД, технічну та інші види експертиз [22].

У свою чергу, ОВД, державна технічна (будівельно-технічна) й санітарно-гігієнічна експертизи безпеки проведення гірничих робіт, будівництва й експлуатації гірничих підприємств, експертиза проєктів з протиаварійного захисту гірничих підприємств проводяться:

- центральними ОВВ, що реалізують державну політику у сферах

охорони праці й державного гірничого нагляду, санітарного й епідемічного благополуччя населення, нагляду і контролю за станом захисту територій від надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру;

- центральними ОВВ, що забезпечують формування й реалізують державну політику у сферах екології та природних ресурсів, будівництва, архітектури, містобудування й житлово-комунального господарства, і місцевими ОВВ у порядку, встановленому законодавством України.

Зазначена ОВД й перелічені експертизи проводяться з метою визначення відсутності неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання будь-якої шкоди життю, здоров'ю та майну громадян, а також НПС й об'єктам господарювання.

Паспортизація, згідно з якою збираються дані щодо екологічних показників діяльності з видобутку вугілля з метою подальшого їх обліку, а також паспортизація вугільної шахти як потенційно небезпечного об'єкта здійснюються відповідно до переліків потенційно небезпечних об'єктів, затверджених комісіями з питань техногенно-екологічної безпеки й надзвичайних ситуацій, які складаються на підставі результатів ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів (далі – ПНО). Ідентифікація ПНО полягає у виявленні на об'єктах господарської діяльності джерел і чинників небезпеки, здатних за негативних обставин (аварія, стихійне лихо тощо) ініціювати виникнення надзвичайної ситуації (далі – НС), а також в оцінці максимального рівня можливих НС [156].

Крім того, важливим також є те, що форма паспорта ПНО повинна відповідати виду господарської діяльності окремого об'єкта (1НС – підприємство, 2НС – вугільна шахта, 3НС – гідротехнічний об'єкт, 4НС – кар'єр, 5НС – автозаправна станція, 6НС – сухопутний тунель, 7НС – міст, віадук, шляхопровід, 8НС – залізнична станція, 9НС – магістральний трубопровід, 9аНС – відгалуження від магістрального трубопроводу).

Слід звернути увагу на те, що термін «паспортизація» стосовно такого об'єкта, як вугільна шахта, має й інше розуміння. Наприклад, О. М.

Грибіненко визначила троїстий характер шахти як технологічної, економічної системи і об'єкта приватизації, запропонувавши приватизаційний паспорт вугільного підприємства визначати на принципах поєднання технологічних факторів, економічного потенціалу і ступеня забезпеченості запасами. Вчена також доводить, що паспортизація шахт вкрай важлива для виявлення виробничих резервів, адже, використовуючи параметри паспорта, стає можливим визначення обсягів інвестицій, що забезпечує заданий рівень економічного потенціалу шахти [157, с. 69].

Важливими видами функціонально-правової складової забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, також пропонується визнати й такі згадувані вище, як:

1) екологічний контроль – забезпечення виконання вимог природоохоронного законодавства й законодавства про екологічну безпеку користувачами вугільних родовищ;

2) екологічне інформування – забезпечення подання, збору, узагальнення й обнародування відомостей про стан екологічної безпеки при здійсненні видобування вугілля (серед таких відомостей, зокрема, інформація про стан НПС і його окремих об'єктів, джерела й чинники, які впливають або можуть вплинути на стан НПС і здоров'я людей, тощо);

3) екологічний моніторинг – система спостережень за станом і рівнем забруднення НПС у результаті видобування вугілля, його якісними й кількісними показниками.

Надаючи визначення екологічній безпеці як такому стану НПС, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки і виникнення небезпеки для здоров'я людей, закон про охорону НПС (ст. 50) закріпив, поперше, що екологічна безпека гарантується громадянам України завдяки вжиттю широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [20].

Також слід враховувати, що діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди НПС, може бути припинена за рішенням суду.

Згодом Конституція України (ст. 16) [80] визнала забезпечення екологічної безпеки обов'язком держави. Крім того, до конституційних засад, що покликані встановити правовий режим екологічної безпеки у сфері господарювання, слід віднести й наступні положення:

1) використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ст. 41);

2) виключно законами України визначаються основи екологічної безпеки (ст. 92);

3) КМУ забезпечує проведення політики у сферах охорони природи, екологічної безпеки і природокористування (ст. 116) [80].

Проте серед видів економічної діяльності для сучасної України одним із найважливіших, безумовно, є надрокористування, бо йому притаманні гострі питання екологічної безпеки. І не тільки тому, що Конституція України відносить надра до об'єктів права власності Українського народу (ст. 13) [80], а й тому, що відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»:

а) на території України, яка становить 0,4 відсотка суходолу планети, виявлено до п'яти відсотків усіх мінерально-сировинних ресурсів земної кулі;

б) в Україні виявлено понад 20 тисяч родовищ і рудопроявів із 95 видів корисних копалин, з яких близько 8 тисяч родовищ мають промислове значення й обліковуються Державним балансом запасів корисних копалин [158].

У той же час активний контакт людини з надрами, як правило, характеризується підвищеною промисловою, техногенною й екологічною небезпекою і шкодою, а природні процеси навіть у пасивній частині земної кори (тій, що перебуває поза активним контактом) наразі є важкопрогнозованими й майже некерованими [159, с. 54].

З огляду на надзвичайно високий рівень загрози екологічній безпеці від процесів користування надрами у КпН одним із завдань визначено

регулювання гірничих відносин з метою гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та НПС [160, ст. 2]. Виконання зазначеного завдання розкривається у багатьох приписах КпН. Наприклад, при геологічному вивченні надр повинні забезпечуватися екологічно безпечний для життя і здоров'я людей стан НПС [160, ст. 38], з метою запобігання негативним демографічним, соціальним та екологічним наслідкам інтенсивного видобутку корисних копалин установлюються квоти на видобуток окремих видів корисних копалин [160, ст. 52] тощо.

Традиційно найбільш затребуваними в Україні є викопні ресурси, а саме природний газ і вугілля, які сумарно становлять понад 60 % вітчизняного енергетичного балансу. При цьому держава цілком усвідомлює, що зниження енергоємності економіки, а також диверсифікація джерел і шляхів постачання енергоресурсів, нарощування вітчизняного виробництва сприятимуть підвищенню економічної, енергетичної та екологічної безпеки [161].

Вугілля, як уже наголошувалося, – єдиний енергоносій в Україні, власні обсяги видобутку якого є потенційно достатніми для майже повного забезпечення потреб національної економіки. За окремими оцінками, прогнозні запаси вугілля становлять 117,5 млрд т (з них 70 млрд – високоякісне енергетичне), у т. ч. 56,7 млрд т – розвідані запаси, з них енергетичних марок – 39,3 млрд т. За запасами вугілля Україні належить сьоме місце в світі – 4 % світових запасів (США – 27 %, РФ – 17 %, Китай – 13 %, Індія – 10 %, Австралія – 9 %, ПАР – 5 %, Казахстан – 3 %). Якщо у структурі світових запасів органічного палива на вугілля припадає 67 %, на нафту – 18 % і на природний газ – 15 %, то в Україні ці показники становлять відповідно 95,4 %, 2 % і 2,6 %. Максимальний обсяг видобутого вугілля – 218,1 млн т – мав місце у 1977 р. [162, с. 85–86].

Тож, реалізація прийнятої урядом Концепції, у тому числі дасть змогу забезпечити повне, своєчасне й безперервне задоволення зростаючих потреб національної економіки якісною вітчизняною вугільною продукцією за максимального рівня промислової та екологічної безпеки [27].

Разом із тим вугільні родовища України характеризуються дуже складними природними умовами їх розробки, а наявний шахтний фонд – високою зношеністю і низьким технічним рівнем, унаслідок чого вітчизняна вугільна промисловість збиткова і потребує державної підтримки. Одним із напрямів, що дає можливість оцінювати перспективи розвитку сировинної бази, поєднувати раціональне використання надр з екологічною безпекою і створювати умови для сталого розвитку держави, є геологічне картування території [164].

Нарешті, слід звернути увагу на положення Національної стратегії управління відходами в Україні [165], розроблену відповідно до Директиви № 2006/21/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 березня 2006 р. «Про управління відходами видобувних підприємств, та якою вносяться зміни до Директиви 2004/35/ЄС» [260], на першому етапі реалізації якої передбачається вжиття загальних заходів щодо розроблення законопроектів, у тому числі й про управління відходами видобувної промисловості, що буде спрямований на імплементацію положень зазначеної Директиви, встановлюватиме вимоги до:

- безпечного управління відходами, що утворюються в результаті видобування, оброблення і зберігання мінеральних ресурсів;
- дозволів на функціонування об'єктів розміщення відходів видобувної промисловості.

До квітня 2014 р. ст. 49 КпН передбачала погодження місць розташування гірничодобувних об'єктів і підземних споруд, не пов'язаних з ВКК, у тому числі для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення відходів виробництва, інших шкідливих речовин і скидання стічних вод, до початку проектних робіт, але на підставі закону від 09.04.2014 р. [182] ця стаття з КпН була виключена. На підставі цього ж закону були виключені п.п. 103, 104 (відповідно «Погодження місць розташування гірничодобувних об'єктів і підземних споруд, не пов'язаних з ВКК, у тому числі для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і

матеріалів, захоронення відходів виробництва, інших шкідливих речовин і скидання стічних вод до початку проектних робіт» та «Погодження місць розташування гірничих підприємств на підпорядкованій їм території виходячи з інтересів територіальної громади») з Переліку документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності [183].

Земельна ділянка. Надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, згідно із ст. 66 ЗК проводиться після оформлення в установленому порядку прав користування надрами і відновлення земель згідно із затвердженим відповідним робочим проектом землеустрою на раніше відпрацьованих площах у встановлені строки. Землі, надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель і споруд гірничодобувних підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд, належать до земель промисловості, які можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Розміри земельних ділянок, що надаються для вказаних цілей, визначаються відповідно до затверджених в установленому порядку державних норм і проектної документації, а відведення земельних ділянок здійснюється з урахуванням черговості їх освоєння.

В свою чергу, у ст. 16 КпН встановлено, що надання спеціальних дозволів на користування надрами (далі – спецдозвіл), крім випадків користування ними на умовах угод про розподіл продукції, укладених відповідно до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» (далі – закон про УРП), здійснюється після попереднього погодження з відповідною радою питання про надання земельної ділянки для зазначених потреб, крім випадків, коли у наданні земельної ділянки немає потреби.

Отже, виходячи з цих приписів земельного й надрового законодавства, наявним є механізм, відповідно до якого: а) надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, проводиться після оформлення в установленому порядку прав користування надрами; б) надання спецдозволів здійснюється після попереднього погодження з відповідною радою питання про

надання земельної ділянки для зазначених потреб, тобто в даному випадку потребують пояснення поняття «оформлення прав користування надрами» та «погодження надання земельної ділянки», оскільки подібні законодавчі формулювання можуть бути підставою для висновку, згідно якого надання земельної ділянки для користування надрами можливе лише за наявності спецдозволу, який надається після надання земельної ділянки.

Розірвати уявне «замкнене коло» допоможе лише прискіпливий аналіз тих-таки кодифікованих актів, а саме КпН та ЗК. По-перше, виходячи з положень ст. 18 КпН, маємо:

- 1) надра надаються у користування відповідним суб'єктам лише за наявності у них спецдозволу;
- 2) право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу;
- 3) земельні ділянки для користування надрами надаються користувачам надр після одержання ними спецдозволів чи гірничих відводів.

В свою чергу, останні можуть надаватися суб'єктам лише за наявності у них спецдозволу, а також затвердженого в установленому порядку проекту розробки РКК або будівництва гірничодобувного об'єкта [20]. Тож, очевидно, що етап надання гірничого відводу не відноситься до передпроектної стадії видобування вугілля, хоча, при цьому, обумовлює певний об'єктний склад відносин із забезпечення екологічної безпеки.

По-друге, ключовим терміном при наданні земельної ділянки для користування ділянкою надр є вимога «попереднього погодження з відповідною радою». В цьому аспекті слід враховувати наступні приписи ЗК:

- 1) порядок надання земельних ділянок державної або комунальної власності у користування встановлено ст. 123; 2) особа, зацікавлена в одержанні у користування земельної ділянки із земель державної або комунальної власності за проектом землеустрою щодо її відведення, звертається з клопотанням про надання дозволу на його розробку до уповноваженого органу (ст. 123-2); 3) у клопотанні зазначаються орієнтовний розмір

земельної ділянки та її цільове призначення; до клопотання додаються графічні матеріали, на яких зазначено бажане місце розташування та розмір земельної ділянки, письмова згода землекористувача, засвідчена нотаріально (у разі вилучення земельної ділянки); 4) підставою відмови у наданні такого дозволу може бути лише невідповідність місця розташування земельної ділянки вимогам законів, прийнятих відповідно до них НПА; 5) не підлягають продажу на конкурентних засадах (земельних торгах) земельні ділянки державної чи комунальної власності або права на них у разі використання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами відповідно до отриманих дозволів (ст. 134-2); 6) порядок погодження питань, пов'язаних з викупом земельних ділянок для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності встановлено ст.151.

Гірничий відвід. Окрім згаданих законодавчих приписів, на підзаконному рівні також наявні положення, на які слід звернути увагу при дослідженні змісту правовідносин екологічної безпеки при розробці РКК на передпроектній стадії видобування вугілля. Зокрема, Звіт з оцінки впливу на довкілля (додаток до Порядку передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля), у тому числі, включає опис місця провадження планованої діяльності (додаються: а) вкопійовання з генерального плану, зонінгу або детального плану території та ситуаційна схема з нанесеними джерелами впливу на довкілля; б) відомості за підписом суб'єкта господарювання про наявність власних або орендованих виробничих площ (приміщень), необхідних для провадження господарської діяльності, разом з копіями документів, що підтверджують право власності або оренди на виробничі площі (приміщення) [18]. Відносно гірничодобувного об'єкту слід представити ситуаційну схему з нанесенням реальної ситуації в районі розміщення ділянки РКК в радіусі 2 км, а саме: позначити місце розташування підприємства (планові межі площі РКК, земельної ділянки та гірничого відводу) з відповідним відображенням даної інформації на топографічній основі із зазначенням масштабу.

Подібна інформація зазначається у спецдозволі (відомості про ділянку надр, що надається у користування), де зазначаються: її назва, місцезнаходження, координати, площа та у разі потреби обмеження щодо глибини використання [155].

Крім того, слід враховувати, що проект гірничого відводу, який додається до заявки згідно з п. 23 Положення [184], складається з пояснювальної записки та графічних матеріалів. У пояснювальній записці повинні бути викладені загальні відомості про територію, на якій знаходиться гірничий відвід, у тому числі про:

- 1) її географічне та адміністративне положення;
- 2) площу;
- 3) характеристику сільськогосподарських та інших угідь, річок, озер та інших водних об'єктів;
- 4) окремі будівлі і споруди;
- 5) категорії, до яких належать землі відповідно до земельного законодавства.

На копії топографічного плану поверхні зображуються рельєф поверхні і пункти опорної геодезичної сітки, контури лісових і сільськогосподарських угідь, межі землекористування і населених пунктів, гірничі виробки, водні об'єкти, будівлі і споруди, дороги, наземні та підземні комунікації, об'єкти природно-заповідного фонду, пам'ятки історії і культури та мистецтва, межі залягання РКК та суміжних гірничих відводів, а також межі проектного відводу. При цьому, на підприємства і громадян, яким надано гірничий відвід, покладається обов'язок забезпечувати безпеку людей, майна, будівель, споруд та НПС.

Отже, передпроектна стадія, виходячи з положень ст. 48 КпН, закінчується після попереднього погодження у встановленому законодавством порядку питань про надання земельної ділянки і гірничого відводу, коли і розпочинається проектування гірничодобувних об'єктів. Слід також враховувати, що розвідані РКК (ділянки) вважаються підготовленими

до промислового освоєння, якщо [185, п.23], у тому числі, одержано попередні погодження на спеціальне користування земельними ділянками з метою ВКК згідно із законодавством.

Зазначу, що передпроектна стадія видобування розглядається в роботі як одна зі стадій видобування, але не у суто технологічному, вузькому розумінні, а у широкому – як вид користування надрами. При цьому, правовий режим передпроектної стадії видобування вугілля розглядається як особливий порядок правового регулювання, що виражається у певному поєднанні юридичних засобів і який створює бажаний соціальний стан та конкретний ступінь сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права видобування вугілля.

Нарешті, необхідно відмітити новелу гірничого законодавства, відповідно до якої принципово змінився характер погодження надання гірничого відводу. Так, згідно із постановою КМУ від 12 червня 2019 р. № 500 [186], з урахуванням мети використання надр, до проекту гірничого відводу додається, серед іншого, лист від ОМС або ОВВ щодо отримання ними інформації про межі гірничого відводу для використання надр на території їх діяльності. До внесення зазначених змін порядок передбачав подання документа про згоду землевласника або землекористувача з рішенням про надання гірничого відводу.

Спецдозвіл. Крім вищенаведених характеристик спецдозволу, що відображають загальні риси, слід мати на увазі й його спеціальний режим, притаманний лише суб'єктам видобування вугілля [155, ст. 16].

Це, зокрема, такі:

1) надання спецдозволів суб'єкту господарювання, який отримав цілісний майновий комплекс (далі – ЦМК) державного вугледобувного підприємства в оренду чи концесію, здійснюється шляхом переоформлення спецдозволів, виданих вугледобувному підприємству державного сектору економіки, ЦМК якого передано в оренду чи концесію, на ім'я суб'єкта господарювання, який отримав ЦМК такого вугледобувного підприємства в

оренду чи концесію, на строк дії такого спецдозволу та без проведення конкурсу (аукціону);

2) під час оренди чи концесії ЦМК державного вугледобувного підприємства на період отримання орендарем чи концесіонером спецдозволу та гірничого відводу орендар чи концесіонер здійснює видобуток вугілля та (або) лігніту (бурого вугілля) на об'єкті, переданому в оренду чи концесію, на підставі чинного спецдозволу й гірничого відводу державного вугледобувного підприємства, ЦМК якого передане в оренду чи концесію, але не більше 12 місяців із дня укладення договору оренди чи концесії;

3) надання спецдозволів суб'єкту господарювання, який приватизував державне вугледобувне підприємство відповідно до Закону України «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств», здійснюється шляхом переоформлення спецдозволів, наданих зазначеному вугледобувному підприємству, на ім'я суб'єкта господарювання, який його приватизував, на строк дії такого спецдозволу та без проведення аукціону.

За даними, в українській частині Донбасу накопичено 1185 відвалів порід шахт і збагачувальних фабрик, із них діючих 381, недіючих 804. На сьогодні 397 відвалів горять (діючих – 186, недіючих – 211). У відвалах і шламонакопичувачах накопичилося близько 1,3 млрд т порід із щорічним поповненням близько 60 млн т. Безпосередньо зайнята відвалами площа становить 7190 га, сюди ж можна додати 200-метрові небезпечні зони біля кожного відвалу. Площа, що зайнята шламонакопичувачами, становить близько 4010 га. Дослідженнями встановлено, що на 1 млн т видобутку вугілля забруднюється й руйнується 4 га землі, а на 1 шахту – 83 га (3,32 га за рік експлуатації середньої шахти) [166, с. 126].

Згідно з даними підприємств вугільної промисловості, оприлюдненими у Звіті з проведення цілеспрямованого дослідження щодо систематизації даних та джерел екологічної безпеки для Донецької та Луганської областей за 2020 р. на підконтрольній уряду України частині території Луганської області налічується 44 породних відвали вугільних шахт, із них 33 закриті.

Слід зазначити, що жоден породний відвал не був рекультивованим.

Основним законодавчим актом, що безпосередньо регулює відносини екологічної безпеки при видобуванні вугілля, вважається ГЗУ [22], у розділі VI «Особливості екологічної безпеки гірничих робіт» якого встановлені:

- 1) основні екологічні вимоги у сфері проведення гірничих робіт [22, ст. 34];
- 2) засоби запобігання шкідливому впливу гірничих робіт [22, ст. 35];
- 3) заходи щодо забезпечення екологічної безпеки при проведенні гірничих робіт [22, ст. 36].

Аналіз НПА гірничого й надрового законодавства дав підстави стверджувати, що однією із особливостей організаційних функцій забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля є специфіка кожної зі стадій існування вугледобувного підприємства у часі. Зупинимось на цьому.

1. Розташування гірничих підприємств [22, ст. 12]. Місця розташування гірничих підприємств визначаються до початку проєктних робіт цих підприємств. Відведення землі під розташування гірничого підприємства проводиться в порядку, встановленому Земельним кодексом України, а надання гірничого відводу – КпН. Зокрема, при наданні гірничих відводів вирішуються питання щодо правильності поділу родовищ корисних копалин (далі – РКК) на окремі гірничі відводи з метою запобігання залишенню поза гірничими відводами менш цінних ділянок РКК і не придатних для самостійної розробки, дотримання вимог безпеки під час проведення гірничих і підричних робіт при розробці РКК і при використанні надр для інших цілей, не пов'язаних з ВКК, відвернення небезпеки для людей, майна та НПС.

2. Проєктування гірничих підприємств [12, ст. 13]. Проєкти гірничих підприємств розробляються проєктними організаціями або спеціалізованими підрозділами підприємств, установ та організацій, фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності, які мають ліцензію на виконання цих

робіт. Особливості й основні вимоги до проектування гірничих підприємств із ВКК визначаються КпН, а саме проектування гірничодобувних об'єктів провадиться на основі геологічного та іншого вивчення надр з урахуванням комплексного розвитку регіону і вимог екологічної безпеки (ст. 48). Крім того, розроблені проекти гірничих підприємств підлягають оцінці впливу на довкілля, технічній та іншим видам експертиз, затверджуються керівником організації-замовника. Друга категорія видів планованої діяльності й об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля та підлягають оцінці впливу на довкілля, включає видобувну промисловість [167, ст. 3].

3. Підготовка до будівництва гірничих підприємств [22, ст. 14] забезпечується замовником (користувачем гірничого відводу) шляхом передачі підрядчику (будівельнику) будівельних майданчиків, відповідних дозволів на проведення робіт, проектно-кошторисної документації, топографо-геодезичної основи й маркшейдерських даних і фінансування будівельних робіт.

4. Організація будівництва гірничих підприємств [22, ст. 15]. Будівництво гірничих підприємств, розташованих у гірничому масиві (виробці), здійснюється спеціалізованими гірничими організаціями, які мають ліцензію на виконання таких робіт, на підставі генерального договору-підряду відповідно до проекту. Серед основних вимоги до проектування, будівництва і введення в експлуатацію гірничодобувних об'єктів КУПН передбачає заходи, що гарантують безпеку людей, майна і НПС (ст. 50).

5. Реконструкція й технічне переоснащення діючих гірничих підприємств [22, ст. 16] відбувається відповідно до затверджених проектів, що пройшли оцінку впливу на довкілля, технічну та інші види експертиз, спеціалізованими організаціями чи спеціалізованими підрозділами цих підприємств.

6. Введення в експлуатацію нових і реконструйованих гірничих підприємств здійснюється незалежно від форми власності відповідно до законодавства [22, ст. 17]. При розробці РКК мають забезпечуватися

застосування раціональних, екологічно безпечних технологій ВКК, безпечно для людей, майна і НПС ведення робіт (ст. 53).

7. Експлуатація гірничих підприємств [22, ст. 18–24]. Серед основних вимог до проведення гірничих робіт є забезпечення радіаційної та екологічної безпеки під час проведення гірничих робіт.

8. Припинення діяльності гірничих підприємств відбувається у формі ліквідації, реорганізації або консервації гірничих підприємств [22, ст. 44–48]. У разі повної або часткової ліквідації чи консервації гірничодобувного об'єкта гірничі виробки і свердловини повинні бути приведені у стан, який гарантує безпеку людей, майна і НПС, а в разі консервації ще й збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на весь період консервації. У разі ліквідації гірничодобувних об'єктів повинно бути вирішене також питання про можливе використання гірничих виробок і свердловин для інших цілей суспільного виробництва (ст. 54).

Крім того, забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля передбачене й численними підзаконними актами [168, 169], а перед вугільними регіонами України постало питання трансформації і визначення нових напрямів розвитку громад, що пропонується провести у тому числі й шляхом екологічної реконверсії вугільних територій [170].

Слід визнати, що дослідженням проблем екологічної безпеки у сфері, що розглядається, приділено досить багато уваги і з боку екологів, і з боку гірників й геологів. Натомість серед правничих публікацій, тема вугільного права в цілому, та її безпекової складової зокрема, є не дуже привабливою, що пов'язане, перш за все, зі складністю й специфікою предмета дослідження. Так, у дисертації також була вивчена ця, як уявляється, важлива науково-практична проблема [171].

Для повноти висвітлення питання вкажемо, що на думку Ю. О. Краснової, право екологічної безпеки є підгалуззю екологічного права, а природоресурсне право вона визнає окремою галуззю [172, с. 4]. Така позиція є досить дискусійною, адже за теорією екологічного права право екологічної безпеки й

природоресурсне право – це правові складові угруповання одного рівня.

Теж саме можна сказати й про окремі складові права екологічної безпеки та надрового права. Наприклад, не можна погодитися з пропозицією А. С. Євстігнєєва [173, с. 17] щодо нової редакції п.3 ч. 2 ст. 24 КпН, оскільки автор аналізує такий склад користування надрами, як видобуток газу (метану) нафтових родовищ, в той час як видобуток такого виду корисної копалин врегульовано Законом України «Про газ (метан) вугільних родовищ».

Підводячи підсумки свого дослідження, Н. А. Макаренко, зазначила, що головним механізмом формування та удосконалення законодавства з екологічної безпеки при видобуванні нафти та газу має бути збалансована державна політика, спрямована на підвищення вимог і відповідальності суб'єктів господарювання за забруднення НПС і на стимулювання впровадження природоохоронних заходів [174, с. 134]. Вона же захищає положення про міжгалузевий характер системи правових норм у сфері регулювання екологічної безпеки при видобуванні нафти й газу, яка включає:

а) правові норми щодо використання природних ресурсів та охорони НПС, у тому числі правові норми в сфері видобування нафти та газу (природоресурсний та природоохоронний характер);

б) правові норми щодо регулювання екологічної безпеки в галузі промисловості, у тому числі правові норми у сфері регулювання екологічної безпеки при видобуванні нафти й газу (антропоохоронний характер); та запропонувала вважати таку систему правових норм комплексним міжгалузевим інститутом екологічного права [175, с. 5].

Огляд та аналіз правових засада забезпечення екологічної безпеки при здійсненні таких видів господарської діяльності як гірничодобувна та переробна, а також детальне співставлення прав і обов'язків суб'єктів у ланці «надрокористування - контроль та нагляд – відповідальність» із обґрунтуванням висновку про їх недостатню кореляцію виконав Р. С. Кірін [176, 177].

І. Д. Багрій, досліджуючи екологічні проблеми видобутку шахтного метану, вказує на те, що розвиток вугільної промисловості України знаходиться нині у прямій залежності від успішного вирішення питань дегазації вугільних пластів та боротьби з газодинамічними явищами (далі - ГДЯ). При цьому він виділяє:

1) види ускладнень гірничо-геологічних умов: зниження стійкості виробок, зміни напружено-деформованого стану гірського масиву, збільшення газоносності та викидонебезпеки; а також – 2) види ГДЯ: раптові викиди вугілля, породи й газу; гірничі удари, раптові обвалення, прориви газу, видавлення вугілля [178].

Слід погодитися з думкою зазначеного автора відносно того, що ГДЯ є причиною аварій на шахтах та людських жертв. При переході на більш глибокі горизонти газовий режим гірничих виробок (виділення в них метану та інших газів) стає основним чинником, який суттєво впливає на умови безпеки й стримує темпи гірничовидобувних робіт. Окрім цього, виділення метану у повітря викликає значне погіршення екологічного стану довкілля, перш за все забруднення атмосферного повітря та підсилення парникового ефекту, оскільки: а) у структурі викидів парникових газів в Україні метан займає близько 35%; б) викиди метану в процесі видобутку вугілля складають 80% від усіх викидів метану в енергетиці України; в) основними джерелами викидів метану з вугільних родовищ є системи вентиляції та дегазації [179].

Автори статті [180] вказують на такі першочергові завдання права екологічної безпеки при видобуванні сланцевого газу як:

1) ліквідація прогалин та невідповідностей у законах, що регулюють розвідку нафти і газу та експлуатаційну діяльність в Україні;

2) удосконалення законодавства у частині:

2.1) вилучення земельних ділянок для розробки родовищ вуглеводнів з метою максимального забезпечення прав та інтересів їх власників і користувачів;

2.2) забезпечення належних страхових відшкодувань юридичним та фізичним особам за екологічні ризики, пов'язані з геологічним вивченням та промисловою розробкою газових родовищ. Ухвалення управлінських рішень про доцільність видобування сланцевого газу має відбуватися паралельно із формуванням екологічних критеріїв його видобування та при належній, докладній та відкритій оцінці впливу таких проектів на НПС [181].

Отже, можна констатувати, що проблема забезпечення екологічної безпеки в процесі ВКК була і залишається достатньо актуальною, про що свідчать напрацювання представників не тільки правничої сфери, але й науковців гірничої справи та екології. Проте, питання, пов'язані із дослідженням зміни еко-безпекових прав і обов'язків відповідних суб'єктів на різних стадіях підготовки, здійснення та припинення видобування вугілля залишаються актуальними, а визначення та виявлення особливостей змісту правовідносин із забезпечення екологічної безпеки на передпроектній стадії видобування вугілля практично малодослідженим.

Відтак, дослідження зазначеного напрямку буде спиратися на два загальнотеоретичні, засадничі у юридичній науці положення, а саме:

1) конкретна поведінка суб'єктів правовідносин та її юридичне закріплення нормами права у вигляді сукупності суб'єктивних прав та юридичних обов'язків розглядається як зміст правовідносин;

2) конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують правові наслідки, розглядаються як необхідні підстави динаміки правовідносин між суб'єктами - виникнення, зміни і припинення.

Окремо слід звернути увагу на новели такого різновиду стабілізаційної функції як проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами, порядок про які затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 993 із подальшими суттєвими змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2022 р. № 836, якими, серед іншого, передбачено, що для отримання дозволу без проведення аукціону заявник подає органам з питань надання дозволу

заяву разом з документами у паперовій або електронній формі, яка підписується відповідно до законодавства про електронний документообіг з накладенням на них кваліфікованого електронного підпису відповідно до вимог Закону України «Про електронні довірчі послуги».

Таким чином, проведений аналіз наукових доробків, приписів надрового, гірничого та земельного законодавства, які розкривають особливості функціонально-правового забезпечення екологічної безпеки на різних стадіях видобування вугілля, дав можливість сформулювати наступні висновки [187].

1. Передпроектна стадія видобування вугілля з притаманними їй особливостями забезпечення екологічної безпеки починаються на етапі визначення місця розташування відповідних гірничих підприємств до початку проектних робіт цих підприємств. Відведення землі під розташування гірничого підприємства проводиться в порядку, встановленому ЗК:

1.1) надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами проводиться після оформлення в установленому порядку прав користування надрами; надання гірничого відводу – КпН:

1.2) надання спецдозволу здійснюється після попереднього погодження з відповідною радою питання про надання земельної ділянки.

2. Земельні ділянки для користування надрами надаються користувачам надр після одержання ними спецдозволів чи гірничих відводів. Останні можуть надаватися суб'єктам лише за наявності у них спецдозволу, а також затвердженого в установленому порядку проекту розробки РКК або будівництва гірничодобувного об'єкта, тому етап надання гірничого відводу не відноситься до передпроектної стадії видобування вугілля, хоча, при цьому, обумовлює певний об'єктний склад відносин із забезпечення екологічної безпеки.

3. Передпроектна стадія закінчується після попереднього погодження у встановленому законодавством порядку питань про надання земельної

ділянки і гірничого відводу, коли і розпочинається проектування гірничодобувних об'єктів, а розвідані РКК (ділянки) вважаються підготовленими до промислового освоєння, якщо одержано попередні погодження на спеціальне користування земельними ділянками з метою ВКК згідно із законодавством.

4. Основними новелами передпроектної стадії видобування вугілля є:

4.1) скасування вимоги КпН (ст. 49) щодо погодження місць розташування гірничодобувних об'єктів і підземних споруд, не пов'язаних з ВКК;

4.2) вилучення з Переліку документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності вимог про погодження місць розташування гірничих підприємств та гірничих об'єктів на підпорядкованій територіальній громаді території;

4.3) перехід від погоджувального порядку надання гірничого відводу (документ про згоду землевласника або землекористувача) до повідомчого, що передбачає отримання листа від ОМС або ОВВ щодо отримання ними інформації про межі гірничого відводу для використання надр на території їх діяльності.

5. До кола об'єктів відносин з екологічної безпеки на передпроектній стадії слід віднести наступні їх групи:

5.1) антропоресурсні – життя і здоров'я людей, що знаходяться в активній чи/та пасивній формах участі в зоні видобування вугілля та території її впливу;

5.2) природоресурсні – довкілля, земельна ділянка для розташування вугледобувного підприємства, вугільне родовище, гірничий відвід, рельєф поверхні, лісові та сільськогосподарські угіддя, річки, озера та інші водні об'єкти, об'єкти природно-заповідного фонду;

5.3) господарськоресурсні - основні, підсобні та допоміжні будівлі та споруди гірничодобувних підприємств, їх під'їзні шляхи, інженерні мережі, адміністративно-побутові будівлі, інші споруди, наземні та підземні

комунікації тощо.

6. Проведено аналіз функцій державного управління, які безпосередньо покликані забезпечити екологічну безпеку в розглядуваній сфері, зокрема:

6.1) надання спеціальних дозволів на користування надрами суб'єкту господарювання, який:

а) отримав цілісний майновий комплекс державного вугледобувного підприємства в оренду чи концесію;

б) приватизував державне вугледобувне підприємство;

6.2) нормування, сертифікація, технічна регламентація і оцінки відповідності;

6.3) оцінка впливу на довкілля, технічна експертиза, експертиза проектних рішень з протиаварійного захисту, безпеки проведення гірничих робіт, будівництва та експлуатації гірничих підприємств;

6.4) паспортизація вугільних шахт, як потенційно небезпечних об'єктів;

6.5) геологічний контроль, гірничий нагляд, система протиаварійного захисту та безпеки проведення гірничих робіт;

6.6) особливості умов праці у вугільній галузі;

6.7) екологічне та рентне інформування, ініціатива прозорості вугледобувної галузі;

6.8) екологічний моніторинг, управління мінеральними відходами порідних відвалів (сховищ) для повторної переробки.

2.3. Юридичні гарантії та відповідальність за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки при видобуванні вугілля

В Україні питання захисту довкілля регулюють понад 40 законів та сотні підзаконних НПА, проте система відповідальності за екологічні правопорушення, забезпечення дотримання екологічних прав людини залишається слабкою та неефективною [188].

Найважливішу роль для забезпечення легального та безпечного

використання природних ресурсів в цілому і надр зокрема відіграють положення ст. 13 Конституції України, що відносять останні до об'єктів права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника надр здійснюють органи державної влади та ОМС в межах, визначених Конституцією.

Значення встановлення народної власності на надра в забезпеченні законності їх використання полягає в тому, що, будучи винятковими розпорядниками надр, Верховна Рада України, Верховна Рада АРК і місцеві ради, а також відповідні ОБВ [160] покликані забезпечувати оптимальне поєднання публічних і приватних інтересів в області такого важливого виду користування надрами як видобування вугілля.

Це означає, що уповноважені державні органи повинні здійснювати, з одного боку, розробку НПА, які стимулюватимуть суб'єктів надрокористування до раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині, а з іншого – до охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та НПС, забезпечення сталого розвитку вугледобувної галузі та мінімізацію шкідливого впливу гірничих робіт на надра й інші компоненти НПС.

І хоча заходам юридичної відповідальності за недотримання вимог раціонального використання та охорону надр законодавець надає важливого значення, практика, однак, демонструє, що численні випадки нераціонального користування надрами та забруднення НПС в ході видобутку вугілля, які кваліфікуються як правопорушення, мають свої причини, пов'язані переважно зі сферою правозастосування, а саме - неефективністю заходів юридичної відповідальності, та частково пояснюються недоліками сфери нормативного регулювання, а також складністю їх розслідування.

Отже, враховуючи надзвичайну важливість для сучасної вітчизняної економіки такої енергетичної сировини як вугілля та високий рівень екологічної небезпеки, характерний для процесів його видобування, питання

юридичної відповідальності за порушення законодавства в цій сфері уявляються вкрай актуальними.

Найхарактернішими рисами сучасних вугледобувних підприємств, з точки зору екологічної безпеки, є розробка РКК у таких масштабах і темпах, що ставляться під загрозу інтереси осіб, не тільки залучених до користування надрами, але, в більшій мірі тих осіб, які перебувають у зоні впливу гірничих робіт (ріст вироблених просторів, просідання поверхні, вилучення земель під відвали, порушення гідрологічного режиму ґрунтових і підземних вод, їх мінералізація понад допустимого вмісту, забруднення атмосферного повітря тощо). Тому вугледобувна галузь, яка охоплює процеси виробництва (видобутку), збагачення, транспортування вугільної продукції, є організаційно складною, еколого-економічною та виробничо-технологічною системою, що активно впливає на довкілля.

Питання юридичної відповідальності за порушення законодавства про екологічну безпеку розглядалися вітчизняними науковцями з точки зору різних аспектів.

Так, О. П. Шем'яков, для вдосконалення правової охорони надр запропонував внести до КпН правові норми стосовно встановлення відповідальності суб'єктів надрокористування і державних органів за порушення правил і умов обмеження, зупинення або припинення права користування надрами [189].

В свою чергу, І. В. Хохлова стверджує, що вона довела доцільність законодавчого закріплення і провела класифікацію підстав припинення права користування надрами за ознакою їхнього зв'язку з порушеннями природоохоронних вимог, оскільки в такому разі, на думку зазначеної авторки, можливо однозначно визначити правову відповідальність суб'єктів права користування надрами після припинення такого права [190].

В. К. Філатова у своєму дослідженні також підтримала встановлення відповідальності суб'єктів надрокористування і державних органів за порушення правил і умов обмеження, зупинення або припинення права

користування надрами [191].

Проаналізувавши поняття юридичної відповідальності в сфері видобування корисних копалин, Р. С. Кірін охарактеризував особливості кримінальної, адміністративної, цивільної, дисциплінарної, гірничо-правової відповідальності в цій сфері та зробив висновок про те, що визначені законодавством склади правопорушень, за які передбачено відповідальність надзвичайно слабо кореспондують не тільки між собою, а й між змістом державного гірничого нагляду, причому за окремі види неправомірної поведінки суб'єктів видобування корисних копалин юридичної відповідальності взагалі не встановлено [192]. В подальшому зазначений автор, цілком виправдано, додав до ланки «нагляд – відповідальність» й складову обов'язків користувачів надрами [193].

Також слід погодитися із положенням Н. А. Макаренко, яка у своїй роботі підкреслює низьку ефективність застосування відповідальності за екологічні правопорушення в галузі видобутку нафти й газу, зважаючи на те, що передбачені в діючому законодавстві стягнення не відповідають тим небезпечним наслідкам, які вони в собі несуть, що, своєю чергою, спричиняє безвідповідальне ставлення до дотримання вимог екологічної безпеки при здійсненні видобутку нафти і газу, чим обґрунтовується існування нагальної потреби в перегляді в бік збільшення існуючих санкцій у цій сфері [175].

Розглядаючи види юридичної відповідальності в сфері охорони надр, О. М. Олійник стверджує, що гірничо-правова відповідальність, яка виділяється окремими вченими, є не окремим видом юридичної відповідальності, а відповідальністю адміністративною, з притаманними їй особливостями, обумовленими специфікою гірничого законодавства і надр як об'єкту його охорони [194].

Крім того, автор встановив, що наявні в КпАП санкції за порушення в галузі використання та охорони надр не відіграють тієї ролі, яку має відігравати інститут відповідальності, з огляду на їх неспівставність з економічними наслідками шкоди, яка може бути завдана надрам у разі

порушення гірничого законодавства. Для вирішення даного питання обґрунтовано необхідність внесення відповідних змін до КпН, які б передбачали можливість анулювання спеціального дозволу у випадку вчинення надрокористувачем правопорушення в галузі охорони надр.

Відносно останньої пропозиції слід зауважити, що вона не була новелою ані для господарського законодавства, ані для законодавства про надра задовго до її формулювання вказаним автором, адже ще у першому підзаконному акті, який, відповідно до чинної на той час редакції ст. 16 КпН, встановлював Порядок надання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами (постанова КМУ від 31 серпня 1995 р. № 709), була вимога до користувача надр, який отримав ліцензію, з дня одержання письмового повідомлення Держкомгеології про її анулювання, про припинення діяльності з використання надр, передбаченої цією ліцензією. Так само Положенням про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності (постанова КМУ від 17 травня 1994 р. № 316) було встановлено, що у разі порушення підприємцем зазначених у ліцензії особливих умов і правил здійснення відповідного виду діяльності Ліцензійна палата або орган, що видав ліцензію, може дати розпорядження про усунення порушень чи зупинити її дію на визначений термін або до усунення цих порушень. У разі повторного або грубого порушення правил здійснення діяльності, на яку видано ліцензію, ця ліцензія може бути анульована за рішенням Ліцензійної палати або органу, що її видав.

Розглядаючи поняття «гірничо-правова відповідальність» та його співвідношення із еколого-правовою відповідальністю, слід зазначити, що неодмінною умовою, за якою виникає остання є наявність шкоди довкіллю або реальна загроза її спричинення, що знаходиться у прямому причинному зв'язку з поведінкою заподіювача. Шкода, завдана майну чи здоров'ю суб'єктів екологічних відносин, підлягає відшкодуванню за нормами цивільного законодавства і є підставою для застосування заходів цивільно-

правової відповідальності. Обмеження чи позбавлення права, припинення діяльності суб'єктів еколого-правових відносин слід розглядати як санкції адміністративної відповідальності, що застосовуються за аналогією права до екологічних відносин.

У такому зв'язку розглядається й гірничо-правова відповідальність, умовою виникнення якої є наявність шкоди мінеральним ресурсам або реальна загроза її спричинення, що знаходиться у прямому причинному зв'язку з поведінкою надрокористувача.

Крім того, необхідно враховувати, що гірничо-правова відповідальність може розглядатися в декількох аспектах: 1) як категорія юридичного вчення; 2) як інститут гірничого права (міжгалузевого інституту права); 3) як систематизована сукупність правових норм; 4) як навчальна дисципліна.

В той же час, як зазначає Л.І. Каленіченко [205, с. 16], юридична відповідальність як явище об'єктивного права – це передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення (порушення суб'єктивних прав) і які процесуально закріплені в передбаченому законодавством порядку. Юридична відповідальність як елемент змісту правовідносин – це передбачені санкціями норм права вид і міра обов'язку суб'єкта права зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру у правовідносинах, що виникають із факту правопорушення. Юридична відповідальність як форма державно-правового примусу – це передбачені нормами права та здійснювані у процесуальній формі спеціально уповноваженими суб'єктами заходи негативного характеру, які застосовуються до суб'єкта правопорушення за умови наявності необхідних підстав.

Отже, проголошення прав і свобод людини найвищою цінністю зовсім не означає їх ефективного здійснення на практиці, адже необхідний дієвий, реально функціонуючий механізм їх реалізації, забезпечення та захисту з

позиції гарантій прав особистості з урахуванням особливостей законодавчо закріплених засобів охорони суб'єктивних прав громадян і організацій, способів їх реалізації в процесі забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля.

Чинний Порядок регулює питання надання спеціальних дозволів на користування надрами у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також визначає процедуру продовження строку дії, переоформлення, поновлення дії, зупинення дії чи анулювання дозволу та внесення до нього змін [155]. Зокрема, видача (відмова у видачі, переоформлення, анулювання) дозволу здійснюється відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності».

Особливості екологічної безпеки гірничих робіт, які притаманні й процесам видобування вугілля, врегульовані ст. 34 – 36 ГЗУ [22], що передбачають: 1) основні екологічні вимоги у сфері проведення гірничих робіт; 2) запобігання шкідливому впливу гірничих робіт; 3) заходи щодо забезпечення екологічної безпеки при проведенні гірничих робіт.

Крім того, ГЗУ містить низку приписів, які стосуються загальних питань гірничо-екологічної безпеки, а саме:

1) державна політика в гірничодобувній промисловості базується, у тому числі, на принципі підвищення екологічної безпеки гірничих підприємств (ст. 7);

2) до повноважень місцевих ОБВ та ОМС у сфері гірничих відносин відповідно до їх компетенції, серед іншого, належить визначення в установленому порядку розмірів відшкодувань підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності за забруднення довкілля та інші екологічні збитки (ст. 11);

3) однією з основних вимог до проведення гірничих робіт є забезпечення радіаційної та екологічної безпеки під час проведення гірничих робіт (ст. 18).

Нарешті, ст. 49 ГЗУ встановлено, що особи, винні в порушенні гірничого законодавства, притягаються до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової, кримінальної відповідальності відповідно до законів України. До правопорушень у сфері екологічної безпеки проведення гірничих робіт слід віднести:

- невиконання правил безпеки та правил технічної експлуатації, єдиних правил безпеки при підливних роботах та інших НПА, що регулюють безпеку проведення гірничих робіт, прийнятих у встановленому законодавством порядку;

- прийняття технічних рішень, що не відповідають вимогам гірничого законодавства;

- проведення гірничих робіт без затвердженої в установленому порядку технічної документації (проектів, паспортів тощо) або з порушенням їх вимог;

- перекручення розрахунків і показників безпеки гірничих робіт;

- невиконання законних вимог відповідних центральних ОБВ у сфері проведення гірничих робіт;

- невиконання заходів щодо запобігання газодинамічним явищам;

- проведення гірничих робіт на гірничих підприємствах без виконання протиаварійних заходів.

Шкода, завдана внаслідок порушення гірничого законодавства, згідно із ст. 50 ГЗУ, відшкодовується в порядку та розмірах, визначених законами України. За порушення гірничого законодавства працівники гірничих підприємств несуть дисциплінарну відповідальність згідно з Положенням про дисципліну працівників гірничих підприємств, що затверджується КМУ [195].

Відповідно до останнього, за згадані порушення, передбачені ст. 49 ГЗУ, працівники притягаються до дисциплінарної відповідальності, крім випадків, коли працівники притягаються до кримінальної відповідальності відповідно до законів України. До працівників гірничих підприємств, що

допустили порушення гірничого законодавства, застосовуються такі види дисциплінарного стягнення, як догана та звільнення. Застосування дисциплінарного стягнення не звільняє працівника, який допустив порушення гірничого законодавства, від матеріальної відповідальності, передбаченої законодавством. Гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації наразі регулюються главою IX (ст. 130–138) Кодексу законів про працю України [160].

Привертає увагу, в аспекті теми дослідження, й положення ст. 3 ГЗУ, відповідно до якого гірничі відносини, що виникають у процесі діяльності гірничих підприємств, регулюються, окрім спеціальних законів, іншими законами України та прийнятими відповідно до них НПА, зокрема - міжгалузевими та галузевими правилами технічної експлуатації, що встановлюють вимоги та норми щодо ефективного, безпечного та екологічно чистого проведення гірничих робіт, організації та управління виробництвом [22].

Зокрема, Правилами технічної експлуатації вугільних шахт [196] (далі – ПТЕ) у розділі XXI «Відповідальність працівників за порушення ПТЕ» (п.21.2) встановлено, що кожен працівник персонально несе дисциплінарну, адміністративну, матеріальну або кримінальну відповідальність за недотримання вимог і норм ПТЕ на своїй ділянці роботи, а також за повноту, своєчасність і правильність дій по запобіганню аваріям у небезпечних ситуаціях. Винні в створенні небезпечної дії (бездіяльності), що призвела до аварії або нещасного випадку, притягаються до відповідальності згідно з діючим законодавством.

Згідно із п. 18.1.3. розділу XVIII «Охорона НПС» ПТЕ законодавство України вимагає від підприємств вугледобувного і вуглепереробного комплексів, як найбільш екологічно небезпечних, створення нових технологій і засобів видобутку вугілля, що дозволяють мінімізувати їх негативний вплив на НПС. Розробці і впровадженню нових технологій і

машин для видобутку і переробки вугілля повинна передувати оцінка їх впливу на НПС.

Порушення законодавства про надра, згідно із ст. 65 КпН, також тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність згідно з законодавством України. У цьому приписі можна виділити наступні склади правопорушень, які безпосередньо чи опосередковано стосуються екологічної безпеки при видобуванні вугілля:

- 1) самовільне користування надрами;
- 2) наднормативні втрати і погіршення якості корисних копалин при їх видобуванні;
- 3) пошкодження РКК, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації;
- 4) порушення встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин;
- 5) невиконання правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і НПС від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;
- 6) невиконання вимог щодо приведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, в стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації.

До того ж слід мати на увазі, що законодавчими актами України може бути встановлено відповідальність й за інші порушення законодавства про надра.

Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [167] забороняється провадження господарської діяльності, експлуатація об'єктів, інші втручання в природне середовище і ландшафти, у тому числі видобування корисних копалин, використання техногенних РКК, якщо не забезпечено в повному обсязі додержання екологічних умов, передбачених у висновку з ОВД, у рішенні про провадження планованої

діяльності та проектах будівництва, розширення, перепрофілювання, ліквідації (демонтажу) об'єктів, інших втручань у природне середовище і ландшафти, у тому числі видобування корисних копалин, використання техногенних РКК, а також змін у цій діяльності або подовження строків її провадження.

Згідно із ст. 16 цього Закону діяльність суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, що провадиться з порушенням законодавства про ОВД, може бути:

1) тимчасово заборонена (зупинена) - до виконання встановлених у висновку з ОВД екологічних умов зупиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання;

2) припинена - повністю припиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання. У разі тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств забороняються всі викиди і скиди забруднюючих речовин та розміщення відходів підприємства в цілому чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання.

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства в сфері екологічної безпеки при видобуванні вугілля є видом, який найбільш часто застосовується за надрові правопорушення. КпАП передбачає відповідальність за: - порушення права державної власності на надра (ст. 47); - порушення вимог щодо охорони надр (ст. 57); - порушення правил і вимог проведення робіт по геологічному вивченню надр (ст. 58); - порушення вимог щодо видобутку корисних копалин (ст. 58-1); - порушення вимог законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля (ст. 91-5) [235].

Наприкінці 2019 р. законом України [197] КпАП було доповнено ст. 58-1 «Порушення вимог щодо видобутку корисних копалин», якою передбачена адміністративна відповідальність за видобування корисних копалин з використанням обладнання, яке не пройшло відповідно до закону обов'язкову сертифікацію [235].

Останній припис детально проаналізував у своїй роботі Р. С. Кірін [198]. Зокрема він зазначив, що назва запропонованої ст. 58-1 КпАП не відображає її зміст, адже порушення вимог щодо видобутку корисних копалин, ототожнюється із однією вимогою до обладнання, яке використовується при цьому. Відповідальність за порушення зазначених вимог на сьогодні відсутня в чинному законодавстві про надра, тому у випадку ч. 1 ст. 58-1 КпАП, враховуючи сучасний стан законодавства про стандартизацію та сертифікацію, ним запропонована наступна редакція її частини, пов'язаної з використанням обладнання: « ... обладнання, яке не пройшло процедуру оцінки відповідності, передбачену технічними регламентами» [235].

Крім того, на думку Р. С. Кіріна, наділення Державної служби геології та надр України повноваженнями із розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 58-1 КпАП є необґрунтованим та недоцільним, оскільки цей орган, здійснюючи державний геологічний контроль, не має повноважень щодо обладнання, яке використовується при видобуванні корисних копалин. Натомість, такими повноваженнями наділений орган державного гірничого нагляду - Державна служба України з питань праці [51], але наразі забезпечення здійснення державного гірничого нагляду, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2019 р. № 838, передано Міністерству економіки України.

Злочином, відповідно до ст. 240 Кримінального кодексу України (далі – КК України), є порушення правил охорони або використання надр, а саме:

- 1) порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля;
- 2) порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення;
- 3) діяння, передбачені ч. 1, 2 ст. 240, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або вчинені повторно;

4) діяння, передбачені ч. 1, 2, 3 ст. 240, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки [199].

Ст. 240-1 КК України передбачена відповідальність за незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину:

1) незаконне видобування бурштину, а так само збут, придбання, зберігання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину, законність походження якого не підтверджується відповідними документами;

2) ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або у значних розмірах, або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду;

3) дії, передбачені ч. 1 ст. 240-1, вчинені службовою особою шляхом використання свого службового становища. Під значним розміром у ст. 240-1 слід розуміти вартість бурштину, що у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [199].

Відносно останньої новели КК України уявляється слушною позиція Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, відповідно до якої, не заперечуючи того факту, що незаконне видобування бурштину завдає істотної шкоди довкіллю (або створює реальну загрозу завдання такої шкоди) та є відносно поширеним явищем на території окремих областей України (так, за підрахунками експертів обсяги незаконного видобутку бурштину становлять від 120 до 300 тон на рік), пропозицію щодо доповнення КК України новою спеціальною нормою (ст. 240-1 КК України) не можна визнати доцільною, тим більш, що за незаконне видобування інших корисних копалин загальнодержавного значення (крім бурштину) пропонується залишити кримінальну відповідальність у ч. 2 ст. 240 КК України [199].

Така позиція обумовлена тим, що, по-перше, згідно з Переліком корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого постановою КМУ від 12 грудня 1994 р. № 827 [200], бурштин є лише одним із видів

корисних копалин загальнодержавного значення, а отже й запропонована спеціальна норма (ч. 1 ст. 240-1 КК України) не характеризується якимись додатковими (новими) ознаками відповідного складу злочину та повністю охоплюється суспільно небезпечним діянням у вигляді незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 240 КК України) [199].

По-друге, за логікою проекту КК України варто доповнювати також й іншими статтями про незаконне видобування окремих видів корисних копалин (нафти, газу, антрациту, бурого вугілля, тощо). Однак це лише ускладнить сприйняття відповідних кримінально-правових норм та призведе до помилок у кваліфікації-кримінальних правопорушень. Останні, згідно із ст. 12 КК поділяються на кримінальні проступки і злочини. До того ж, діяння, передбачені чч.1 та 2 ст. 240 КК є нетяжкими, а чч.3 та 4 – тяжкими злочинами.

По-третє, співставлення санкцій ч. 2 ст. 240 КК України та ч. 1 ст. 240-1 КК України дозволяє стверджувати, що за ступенем тяжкості як незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім випадків, передбачених іншими статтями КК України), так і незаконне видобування бурштину відносяться до категорії злочинів середньої тяжкості (частини 3 та 6 ст. 12 КК України). Отже, доповнення КК України окремих складом правопорушення у вигляді незаконного видобування бурштину (ч. 1 ст. 240-1 КК України) не відповідає загальноприйнятим у теорії кримінального права положенням про те, що поява спеціальної норми мала би бути обумовлена підвищеним (пониженим) рівнем суспільної небезпечності діяння порівняно із тим, відповідальність за вчинення якого передбачена загальною нормою (у даному випадку – ч. 2 ст. 240 КК України).

Тож, за логікою змін до законодавства про бурштин, мали б з'явитися приписи про відповідальність за незаконне видобування нафти, газу, вугілля тощо. Така позиція дійсно уявляється хибною на вищезазначених підставах.

Злочином, передбаченим ч. 2 ст. 254 КК України, є й безгосподарське

використання земель, наданих для користування надрами - умисне ухилення від обов'язкової рекультивації земель, порушених внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину на підставі спеціального дозволу на користування надрами, що заподіяло істотну шкоду - шкоду, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Ця пропозиція має практично аналогічну із попередньою невиправдану диференціацію щодо певного виду корисної копалини, адже, наприклад, землі, надані для видобування вугілля зазнають не меншого впливу гірничих робіт.

В цьому аспекті звертає на себе увагу приклад дослідження особливостей кримінально-правового захисту об'єктів агросфери в умовах сталого розвитку [283], який доцільно було б адаптувати й до земель і об'єктів вугледобувної галузі, відносно яких збройною агресією скоєно кілька сот випадків екоциду.

Також варто враховувати й досвід розгляду правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах агроекоциду, отриманий Т. В. Курман [285], в аспекті енергетичної безпеки під час надроекоциду.

Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про надра. Для компенсації (відшкодування) державі збитків, завданих підприємствами, установами, організаціями та громадянами внаслідок порушень ними законодавства про надра передбачені заходи цивільно-правової відповідальності [201–203].

Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, затверджена наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 29.08.2011 р. № 303 [204] і розроблена відповідно до КпН, Податкового кодексу України, КпАП, закону про охорону НПС, ГЗУ та інших НПА про надра.

Ця Методика встановлює основні вимоги щодо порядку визначення заподіяних збитків, застосовується при визначенні відшкодування збитків,

заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами і поширюється на посадових осіб, які уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) за використанням і охороною надр, відповідно до наданих їм повноважень. Для встановлення факту самовільного користування надрами та визначення обсягу видобутих надр використовується пряме вимірювання (заміри розробок, кар'єрів, накопичених надр) разом з аналізом матеріалів геологорозвідувальних робіт (геологічні, гідрогеологічні карти родовищ за їх наявності).

Наприклад, згідно із ст. 18 Закону України «Про нафту і газ», власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки та втрати, завдані внаслідок користування земельними ділянками для потреб нафтогазової галузі. Відшкодування збитків сторін, пов'язаних із анулюванням спеціального дозволу на користування нафтогазоносними надрами, здійснюється сторонами відповідно до угоди про умови користування нафтогазоносними надрами. У разі виникнення спору щодо відшкодування збитків він вирішується у судовому порядку (ст. 27).

Шкода, заподіяна довкіллю у зв'язку з діяльністю інвестора, пов'язаною з виконанням УРП, відповідно до ст. 29 закону про угоди про УРП, підлягає відшкодуванню (компенсації) в повному обсязі за рахунок інвестора, незалежно від плати за забруднення довкілля та погіршення якості природних ресурсів. Інвестор звільняється від відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю, тільки якщо доведе, що шкода заподіяна внаслідок стихійних природних явищ або навмисних дій потерпілих. Шкода, заподіяна правомірними діями інвестора, що повністю відповідають вимогам УРП та узгоджені з державою, підлягає відшкодуванню за рахунок сторін угоди у пропорціях, передбачених для розподілу продукції.

Таким чином, пропонується висунути положення щодо розуміння юридичної відповідальності за правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля як інституту права, що складається з норм екологічного, гірничого, цивільного, трудового,

адміністративного, кримінального права, в межах якого можливе дослідження суспільних відносин у сфері використання, охорони й безпеки надр із метою вивчення, формування уявлення, систематизації й розмежування різних видів юридичної відповідальності в цій сфері.

Власне дефініція поняття «юридична відповідальність за правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля» пропонується розглядати як настання для користувача надр, що здійснює видобування вугілля, за вчинення правопорушення, передбаченого екологічним законодавством, законодавством про надра чи гірничим законодавством, негативних наслідків у вигляді накладення на нього визначених законодавством санкцій за рішенням уповноваженого органу або суду.

Переходячи до розгляду гарантій прав, то відмічу, що під ними розуміють сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на фактичну реалізацію прав людини, на усунення причин і перешкод їх обмеження, ненадійного здійснення і захист від порушень. Вони поділяються на загальні й спеціальні [233, с. 107].

До загальних належать соціально-економічні, політичні, ідеологічні умови життя суспільства.

До спеціальних – юридичні, які закріплюються в чинному законодавстві. Однак вони перебувають у нерозривному зв'язку, взаємодії. Так, законом про охорону НПС встановлено, що екологічні права громадян забезпечуються [20]:

а) проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану НПС;

б) обов'язком центральних ОБВ, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на НПС, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки;

в) участю громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони НПС;

г) здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону НПС;

г) компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону НПС;

д) невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону НПС;

е) створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне НПС та інших їх екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому законом та іншим законодавством України.

Стосовно гарантій забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, перш за все, слід звернутися до приписів Гірничого закону України, якими існування останніх передбачено на різних стадіях експлуатації гірничодобувних об'єктів, а саме:

- розташування гірничих підприємств - місця розташування гірничих підприємств визначаються до початку проектних робіт цих підприємств (ст.12) (відведення землі під розташування гірничого підприємства проводиться в порядку, встановленому Земельним кодексом України, а надання гірничого відводу - Кодексом України про надра);

- проектування гірничих підприємств - проекти гірничих підприємств розробляються проектними організаціями або спеціалізованими підрозділами підприємств, установ та організацій, фізичними особами - суб'єктами підприємницької діяльності, які мають ліцензію на виконання цих робіт (ліцензія видається в порядку, встановленому законодавством, особливості та основні вимоги до проектування гірничих підприємств з видобування корисних копалин, а також проведення гірничих робіт, не

пов'язаних з видобуванням корисних копалин, визначаються Кодексом України про надра; розроблені проекти гірничих підприємств підлягають оцінці впливу на довкілля, технічній та іншим видам експертиз і затверджуються власником (керівником) організації-замовника (ст. 13);

- підготовка до будівництва гірничих підприємств - забезпечується замовником (користувачем гірничого відводу) шляхом передачі підрядчику (будівельнику) будівельних майданчиків, відповідних дозволів на проведення робіт, проектно-кошторисної документації, топографо-геодезичної основи та маркшейдерських даних і фінансування будівельних робіт (ст. 14);

- організація будівництва гірничих підприємств - будівництво гірничих підприємств, розташованих у гірничому масиві (виробці), здійснюється спеціалізованими гірничими організаціями, які мають ліцензію на виконання таких робіт, на підставі генерального договору-підряду відповідно до проекту; будівництво гірничих споруд на діючих гірничих підприємствах може здійснюватися спеціалізованими підрозділами цих підприємств за наявності відповідної ліцензії; будівництво гірничого підприємства здійснюється після затвердження проектно-кошторисної документації(ст. 15);

- реконструкція та технічне переоснащення гірничих підприємств - здійснюються відповідно до затверджених проектів, що пройшли оцінку впливу на довкілля, технічну та інші види експертиз, спеціалізованими організаціями чи спеціалізованими підрозділами цих підприємств (ст. 16);

- введення в експлуатацію нових і реконструйованих гірничих підприємств здійснюється незалежно від форми власності відповідно до законодавства (ст. 17);

- експлуатація гірничих підприємств - основними вимогами до проведення гірничих робіт є: - застосування прогресивних, безпечних і нешкідливих способів підготовки та розробки родовищ корисних копалин; - постійне підтримання діючих гірничих виробок, видобутку та транспортування корисних копалин у стані, визначеному правилами

технічної експлуатації та правилами безпеки; - створення системи заходів щодо безпечної діяльності під час проведення гірничих робіт; - раціональне видобування, використання корисних копалин і охорона надр; - дотримання гранично допустимих нормативів викидів і скидів забруднюючих речовин у довкілля; - забезпечення радіаційної та екологічної безпеки під час проведення гірничих робіт; - забезпечення максимально можливої виїмки корисних копалин при сучасних технологіях; - приведення земельних ділянок, що вивільняються гірничими підприємствами після їх ліквідації або консервації, у стан, придатний для використання за призначенням відповідно до Земельного кодексу України (ст. 18); при проведенні гірничих робіт має забезпечуватися також дотримання інших вимог, передбачених законодавством;

- припинення діяльності гірничих підприємств - здійснюється у формі ліквідації, реорганізації або консервації гірничих підприємств; гірниче підприємство підлягає ліквідації, реорганізації або консервації у випадках, передбачених КпН, в порядку, встановленому Господарським кодексом України та ГЗУ; ліквідація або консервація гірничого підприємства здійснюється за проектом, затвердженим власником (керівником) гірничого підприємства, який включає соціально-економічне обґрунтування, технічне рішення, пропозиції про можливе відновлення гірничих робіт, використання гірничих виробок, будівель, споруд іншого призначення, заходи, спрямовані на запобігання небезпечному впливу на інші підприємства, довкілля та людей, та який пройшов оцінку впливу на довкілля, технічну та інші види експертиз, а також погоджений в установленому законодавством порядку з органами гірничого нагляду, ОМС та іншими заінтересованими органами; проект ліквідації або консервації гірничого підприємства затверджується одночасно з комплексним планом соціального захисту працівників, які вивільняються, розвитку соціальної інфраструктури та з визначенням джерел фінансування цих заходів; технічне рішення передбачає видалення (виймання) матеріальних цінностей підприємств, що ліквідуються або

консервуються, з гірничих виробок (будівель, споруд) або передачу їх правонаступникам; питання правонаступництва гірничих підприємств, що ліквідуються або консервуються, вирішуються КМУ відповідно до законодавства (ст. 45).

Враховуючи припис ч. 2 ст. 50 закону про охорону НПС, відповідно до якого екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, то наведені вище вимоги та заходи цілком виправдано можна віднести до передбачених законом гарантій забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля.

Крім того, особливості проектування гірничодобувних об'єктів, а також підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, регламентуються й нормами КпН. Зокрема, у ст. 48 встановлено, що:

1) проектування гірничодобувних об'єктів і підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, провадиться на основі геологічного та іншого вивчення надр з урахуванням комплексного розвитку регіону та вимог екологічної безпеки;

2) проектування гірничодобувних об'єктів провадиться після попереднього погодження у встановленому законодавством порядку питань про надання земельної ділянки і гірничого відводу;

3) проекти будівництва гірничодобувних об'єктів або підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі для захоронення відходів виробництва, інших шкідливих речовин, скидання стічних вод, підлягають ОВД, науково-технічній та іншим видам експертизи та погодженню в порядку, встановленому законодавством України.

У проєктах будівництва гірничодобувних об'єктів повинні передбачатися: 1) розташування наземних і підземних споруд, що забезпечує найбільш раціональне та ефективне використання запасів корисних копалин; 2) способи проведення розкривних робіт, системи розробки родовищ корисних копалин і технічні схеми переробки (підготовки) мінеральної

сировини, що забезпечують найбільш повне, комплексне та економічно доцільне вилучення з надр запасів корисних копалин, а також використання наявних у них компонентів; 3) раціональне використання розкритих порід при розробці родовищ корисних копалин; 4) складування, збереження та визначення порядку обліку корисних копалин, які тимчасово не використовуються, а також відходів виробництва, що містять корисні компоненти; 5) геологічне вивчення надр, що розкриваються в процесі будівництва та експлуатації гірничодобувних об'єктів, та складання геологічної і маркшейдерської документації; 6) рекультивация порушених земель, максимальне збереження ґрунтового покриву; 7) заходи, що гарантують безпеку людей, майна і НПС.

Забороняється введення в експлуатацію нових і реконструйованих гірничодобувних об'єктів, об'єктів по переробці мінеральної сировини, а також підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, якщо при їх проектуванні не додержано вимог, передбачених ст. 50 КпН [21].

Тож, в аспекті дослідження за темою параграфу можна резюмувати, що в даному випадку під гарантією слід розглядати саме встановлення заборони на введення в експлуатацію, на основі якої законом визначаються відповідні вимоги та заходи.

Крім того, ст. 51 КпН встановлено, що розробка родовищ твердих, рідких і газоподібних корисних копалин та переробка мінеральної сировини провадяться згідно з: - затвердженими проектами та планами робіт; - правилами технічної експлуатації та охорони надр [21].

Правила технічної експлуатації, проекти і плани розробки РКК та переробки мінеральної сировини погоджуються користувачами надр з центральним ОВВ, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, та центральним ОВВ, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, в частині додержання вимог законодавства про надра.

В цьому аспекті звертає на себе увагу проєкт Закону про внесення змін

до деяких законодавчих актів України щодо підтримки розвитку вітчизняних галузей надрокористування [206], яким пропонується змінити ст. 51 КпН, виклавши її у такій редакції - «розробка родовищ твердих, рідких і газоподібних корисних копалин та переробка мінеральної сировини провадяться згідно з затвердженими надрокористувачом проєктами та планами робіт, правилами технічної експлуатації та охорони надр» без їх погодження з «центральним ОВВ, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, та центральним ОВВ, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, в частині додержання вимог законодавства про надра», як це передбачено чинною редакцією зазначеної статті КпН.

Натомість, уявляється, що внаслідок внесення запропонованих змін, відсутність такого погодження підвищує ризики недотримання надрокористувачами вимог екологічної та інших видів безпеки. Крім того, дискусійними виглядають зміни припису, згідно з яким дія спеціального дозволу на користування надрами може бути тимчасово зупинена у разі «неодноразового порушення вимог законодавства щодо охорони довкілля і раціонального використання надр», що може негативно позначитися на довкіллі у цілому, екологічній безпеці, здоров'ї населення тощо.

Висновки до розділу 2

1. Право на безпечне довкілля навколо вугледобувних об'єктів потребує забезпечення не тільки в аспекті охорони цього права стосовно суб'єктів, які перебувають у зоні впливу гірничого підприємства, причому як в пасивному, так і у активному статусі, а й відносно щодо самого об'єкта, який належить до категорії потенційно небезпечних. При цьому зменшити вплив діяльності вугледобувних шахт на об'єкти екологічної безпеки пропонується шляхом встановлення зобов'язуючих норм щодо: вдосконалення технологічних процесів видобування вугілля; встановлення

нових пилогазоочисних установок і споруд; рекультивації та повернення до обігу порушених земель; захисту земель від водної та вітрової ерозії, від підтоплення сільськогосподарських угідь; утилізації відходів виробництва; нових методів очищення шахтних та стічних вод для їх використання або безпечного скидання в поверхневі водоймища і водотоки; оптимізації розміщення об'єктів можливого забруднення водоносного горизонту; використання замкнених систем виробничого водозабезпечення і каналізації.

2. Встановлено, що юридичні гарантії забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, встановлені приписами надрового й гірничого законодавства, диференційовані за часом на доексплуатаційні, експлуатаційні та післяексплуатаційні етапи, які поширюються на відповідні стадії існування гірничодобувних об'єктів: розташування; проєктування; підготовки до будівництва; організації будівництва; будівництва; введення в експлуатацію; експлуатації; реконструкції та технічного переоснащення; консервації; часткової ліквідації; повної ліквідації.

3. Обґрунтовано положення щодо розуміння юридичної відповідальності за правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля як інституту права, що складається з норм екологічного, гірничого, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права, в межах якого можливе дослідження суспільних відносин у сфері використання, охорони й безпеки надр із метою вивчення, формування уявлення, систематизації й розмежування різних видів юридичної відповідальності в цій сфері.

4. Запропоновано дефініцію поняття «юридична відповідальність за правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля» – настання для користувача надр, що здійснює видобування вугілля, за вчинення правопорушення, передбаченого екологічним законодавством, законодавством про надра чи гірничим законодавством, негативних наслідків у вигляді накладення на нього визначених законодавством санкцій за рішенням уповноваженого органу або суду.

5. Запропоновано розглядати забезпечення екологічної безпеки при

видобуванні вугілля як систему, що включає правові, технологічні, організаційні, економічні та інші заходи, спрямовані на охорону, захист і збереження трьох основних об'єктів – людини, майна й довкілля. До першого об'єкта відносять життя і здоров'я як людей, які причетні до користування надрами, так і тих, які знаходяться в зоні впливу такої діяльності. До другого – природні ландшафти і ресурси, геоморфологічні структури, властивості енергетичного (геомеханічного) стану верхньої оболонки земної кори, а до третього – будівлі, споруди, обладнання та компоненти інфраструктури на гірничому об'єкті й навколошахтному середовищі.

6. Констатовано, що нормативно-правове регулювання забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля недосконале, у зв'язку з чим надано пропозиції щодо усунення прогалин у правовому регулюванні відповідних відносин. Зокрема, обґрунтовано необхідність внесення змін і доповнень до чинних нормативних актів, зокрема, Кодексу України про надра, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Гірничого закону України.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОБ'ЄКТІВ ВУГІЛЬНОЇ ГАЛУЗІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

3.1. Особливості адаптації національного вугільного законодавства у сфері екологічної безпеки в умовах євроінтеграції

Світова економіка, взявши курс на декарбонізацію, формує передумови для того, щоб глобальна енергетика з 20-тих років нинішнього століття стала набагато більш «зеленою» через прискорену відмову від нафти, газу й особливо вугілля на користь відновлюваних джерел енергії. Згідно із Паризькою кліматичною угодою («зеленою угодою»), укладеною у 2015 р. і ратифікованою 189 країнами [85], у тому числі майже всіма країнами ЄС, крім Польщі, економіка якої сильно залежна від вугілля, й Україною [86], підписанти зобов'язалися до 2050 р. відмовитися від викопного палива і перейти на відновлювальні джерела енергії.

Так, на виконання взятих зобов'язань 16 січня 2021 р. у Португалії закрилася вугільна електростанція Sines потужністю 1296 МВт, яка виробляла близько 12% загальних викидів CO₂ у країні [87]. Примітно, що згадана країна стала четвертою в Європі, яка повністю ліквідувала вугілля у виробництві електроенергії з моменту підписання Паризької угоди. У 2016 р. від вугілля відмовилася Бельгія, у 2020 Австрія та Швеція. Про наміри повністю відмовитися від вугілля в електрогенерації впродовж наступного десятиліття вже заявили Словаччина (2023), Велика Британія, Італія (2025), Ірландія (2026), Греція (2028), Фінляндія (2029), Угорщина, Данія, Іспанія, Нідерланди (2030) та низка інших країн. Німеччина поки вирішила останні вугільні електростанції відключити найпізніше у 2038 р., але цілий ряд із них вже припинили роботу до початку 2023 р.

Відмова провідних промислово розвинених країн Європи пояснюється

тим, що тісно переплелися економічні та екологічні причини, хоча зараз на перший план вийшло питання боротьби саме проти глобального потепління, адже при спалюванні вугілля, що визнано найбільш шкідливим для клімату викопним паливом, в атмосферу викидається найбільша кількість вуглекислого газу CO₂, який вважається головним винуватцем парникового ефекту. Всесвітню боротьбу проти нього очолила ООН, яка пропонує до 2030 р. радикально знизити його викиди [88].

У контексті теми дослідження нас цікавить те, що згідно зі звітом «Powering down coal» фінансового аналітичного центру Carbon Tracker теплова генерація в Україні є найбільш неефективною і найбільш дорогою у світі [89]. Крім того, спалення вугілля суттєво впливає на зміну клімату, забруднює довкілля й загрожує здоров'ю населення. Шахти, заводи і застарілі вугільні електростанції щохвилини викидають сотні кілограмів небезпечних парникових газів і токсичних речовин в атмосферу, воду і ґрунт. У той же час більшість працездатного населення вугільних регіонів не готова до закриття шахт, адже робота на вугледобувних об'єктах – єдине джерело доходу. При цьому у разі відмови від видобування вугілля держава повинна мати заздалегідь підготовлені альтернативні варіанти працевлаштування, які, на жаль, на даний момент відсутні.

Отже, Україна перебуває в процесі вирішення надскладного завдання, в якому слід віднайти баланс між потребами економіки, впливом на довкілля і соціальним захистом працівників вугільних регіонів. У цьому аспекті одним із пріоритетів влади має стати встановлення правових засад оцінки впливу на довкілля діючих та тих, що ліквідуються, вугледобувних об'єктів, спрямовані на мінімізацію й запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки. Тому дослідження європейсько-правового досвіду в цій сфері, аналіз і можливість адаптації опрацьованих правових методів й принципів права екологічної безпеки уявляються актуальними і відповідають обраному вектору наближення національного законодавства до права ЄС.

З огляду на викладене зауважимо, що досвід ЄС у регулюванні

екологічної безпеки вугледобувних об'єктів для нас становить інтерес як з точки зору виявлення принципових розбіжностей чи суттєвої неузгодженості вітчизняної та європейських практик проведення екологічної політики, так і запозичення кращих моделей регулювання екологічної безпеки підприємств вугільної галузі, напрацьованих європейськими країнами. Окремі аспекти означеної науково-практичної проблеми були предметом уваги представників різних галузей знань, як-от гірництво, екологія, право. Натомість спеціальних досліджень, які зверталися б до міжгалузевих питань європейсько-правового й національного регулювання відносин екологічної безпеки об'єктів вугледобувної діяльності, наразі бракує.

Сьогодні ЄС і Україна мають спільний кордон і як безпосередні сусіди посилюватимуть свою політичну й економічну взаємопов'язаність. Крім того, вони сповнені рішучості працювати разом шляхом виконання Плану дій «Україна–Європейський Союз» в рамках Європейської політики сусідства, щоб не допустити появи нових розподільчих ліній в Європі.

Втім, законодавство ЄС, так само як і геоекономічне, геополітичне становище навколо України, внутрішня ситуація не є константами й підвладні змінам у короткостроковій перспективі. Цей фактор не був заздалегідь прописаний у законодавстві України і двосторонніх документах з ЄС, але механізм вдосконалення й адаптації європейських норм все ж таки має місце на засадах взаємних перемовин і компромісів.

Надзвичайно актуальним аспектом євроінтеграційного процесу в Україні залишається питання адаптації національного законодавства до законодавства ЄС. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – УПА) [207], остання взяла на себе зобов'язання вживати заходів для поступового приведення національного законодавства у відповідність до законодавства ЄС у визначених сферах, у тому числі і в енергетичній сфері, зокрема, видобуванні енергетичних корисних копалин. Законодавчі засади адаптації закріплені

Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [208], який передбачає серед повноважень Верховної Ради України проведення експертизи внесених всіма суб'єктами права законодавчої ініціативи законопроектів на їх відповідність положенням законодавства ЄС.

Актуалізують питання адаптації вугільного законодавства й положення Енергостратегії-2035 [209], згідно із якими передбачено, що до 2025 р. реформування енергетичного комплексу України здебільшого буде завершено, а також буде досягнуто першочергових цільових показників із безпеки й енергоефективності, забезпечено його інноваційне оновлення й інтеграцію з енергетичним сектором ЄС.

Вказане має дуже важливе значення, бо на сьогодні ЄС у цілому усвідомив необхідність інновацій, бачить нові варіанти економічного прогресу, кращого здоров'я, вищої якості життя, а також пропонує справедливі можливості щодо розвитку всім країнам світу на засадах Паризької кліматичної угоди 2015 р., про що свідчить пакет законодавчих змін «Чиста енергія для всіх європейців», де закріплені амбітні цілі щодо збільшення частки відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності. ЄС також включив положення політики щодо низьковуглецевої енергетики до своїх угод про асоціацію з сусідніми країнами, такими як Україна.

Для України як кандидатки у члени ЄС надзвичайно важливими є положення новітньої енергетичної політики ЄС, в якій до 2030 р. країни мають досягнути наступних цілей:

- обов'язкова ціль щонайменше 40 % скорочення викидів парникових газів у порівнянні з 1990 р.;
- обов'язкова ціль збільшити долю відновлювальної енергетики у структурі споживання до 27 %;
- збільшення енергетичної ефективності на 27 % щонайменше;
- завершення створення спільного енергоринку, встановивши 15 %

цільовий орієнтир для інтерконектингу між країнами ЄС до 2030 р.;

- просування важливих інфраструктурних проектів.

ЄС також має ціль досягти 80-95 % зменшення викидів парникових газів у порівнянні з 1990 р. до 2050 р.. Для цього було розроблено Енергетичну дорожню карту (Energy Roadmap 2050).

Також у жовтні була закріплена офіційна позиція Європейської Комісії щодо плану ЄС REPowerEU, який створений для диверсифікації енергоресурсів, та, зокрема, для пришвидшення відмови від російських енергоресурсів.

Тепер цей план має бути врахований у національних планах та законодавстві, для того щоб мати можливість залучати інвестиції для диверсифікації та відповідних реформ.

Проблеми особливостей адаптації вугільного законодавства в умовах євроінтеграційних процесів ставали предметом розгляду достатньо чисельної групи вітчизняних науковців, що представляють не тільки галузь права і європейського права, а й економіки, енергетики, гірництва, управління тощо. Серед них відзначимо роботи: О. Амоші, А. Бардася, О. Белозерцева, О. Галушко, В. Геєця, А. Гетьмана, О. Ілларіонова, Р. Кіріна, І Козьякова, С. Кулицького, І. Павленко, Г. Пилипенко, Л. Рассуждай, Т. Решетілової, В. Саллі та інших.

Так, розглядаючи євроінтеграційні перспективи гірничого законодавства, автори [210, с. 138] звернули увагу на те, що окрема стаття УПА передбачає появу новел при перспективній кодифікації вітчизняного вугільного законодавства (ст. 339), в останній, зокрема, зазначається, що сторони обмінюються інформацією і досвідом, а також надають відповідну підтримку процесу регуляторних реформ, який включає реструктуризацію вугільного сектору (енергетичного, коксованого й бурого вугілля) із метою: а) підвищення його конкурентоспроможності; б) безпеки шахт і гірників; в) послаблення негативного впливу на навколишнє середовище, враховуючи при цьому регіональний та соціальний вплив.

Як уже відмічалось в першому розділі, вчені-економісти [211, с. 37] наголошують, що Україна належить до дванадцяти країн світу з найбільшими обсягами видобутку вугілля, але значно поступається більшості з них як за рівнем, так і за динамікою технічно-економічних показників вуглевидобування через складні природні умови і невисокий технічний рівень.

Зокрема, С. Кулицький звертає увагу на те, що наслідком вичерпання найзручніших для видобутку покладів вугілля на Донбасі як основному регіоні його видобування в Україні стало загальне скорочення виробництва вугілля у нашій державі [212, с. 37].

Отже, дослідження й аналіз окремих напрямів адаптації вугільного законодавства, пов'язаних з євроінтеграційними умовами правового регулювання енергетичних, гірничих, господарських відносин і відносин екологічної безпеки сприятиме розкриттю особливостей адаптації національного вугільного законодавства у сфері екологічної безпеки в умовах євроінтеграції.

Розширення співпраці відкриває можливість для України та ЄС передусім щодо розвитку якомога тісніших відносин, що виходитимуть за рамки співробітництва до поступової економічної інтеграції та поглиблення політичного співробітництва. ЄС і Україна сповнені рішучості посилити свої відносини і сприяти утвердженню стабільності, безпеки й добробуту. Такий підхід заснований на спільних цінностях, власності й диференціації. Це сприятиме подальшому зміцненню нашого стратегічного партнерства.

Втім, як справедливо зазначає О. Ю. Ілларіонов [216, с. 18], законодавство України, яке регулювало умови господарювання, функціонування вугільної промисловості, організацію ринку вугільної продукції, забезпечення експортно-імпортних (переважно експортних) операцій тощо під впливом різних факторів адаптувалося до відповідників ЄС не прозоро.

Додамо, що цей процес до 2012 р. відбувався в рамках реалізації положень Загальнодержавної програми [208], яка не позбавлена одного суттєвого недоліку. У багатьох випадках вміщені в ній НПА, особливо

підзаконні, зазнали наступних змін: а) втратили чинність; б) прийняті у новій редакції; в) мають іншу назву.

Відповідно до цього вони не підпадали під дію згаданої Загальнодержавної програми.

Також слід звернути увагу на той факт, що з моменту прийняття УПА вона значно застаріла, у тому числі й Додаток XXVII, у зв'язку з динамічним розвитком енергетичного законодавства ЄС. На виправлення ситуації, що склалася, спрямований відповідний законодавчий акт [217], яким вносяться зміни й доповнення до згаданого Додатка, але вугільної промисловості ці зміни прямо не торкнулися.

Виходячи з цього, вбачається за доцільне проведення ревізії імплементації положень законодавства ЄС в законодавство, що забезпечує функціонування вугільної промисловості, ринку вугільної продукції тощо. Останній разом із умовами постачання вугілля певною мірою впливають й на ринок електричної енергії, а отже, від врегулювання даного виду вугільних відносин залежить і виконання положень Додатка щодо виробництва й розподілу електроенергії. Необхідність посилення євроінтеграції, інтенсифікації проведення економічних реформ спонукала до прийняття Указу Президента України [218], в якому в зовнішньополітичній сфері до кінця 2020 р. пропонувалося розробити з урахуванням поточного стану співробітництва пропозицій для перегляду виконання УПА, зокрема, й у сфері енергетики.

Натомість правовий режим мінеральних ресурсів в Україні не бере до уваги ані площі земель, під якими можливе здійснення гірничих робіт, ані економічного порівняння земле- й надрокористування.

На наш погляд, подібна ситуація – це наслідок відсутності в Україні законодавчого акта відповідного змісту, наприклад, «Про мінеральні ресурси України». Крім того, у КпН відсутнє розмежування іноземних претендентів на користування українськими надрами, що неприпустимо на тлі перспектив європейської інтеграції. Вбачається, що концепція нового акта законодавства

про надра повинна передбачати раціональне використання надр для видобування корисних копалини, а також застосування принципу «використовуй або відмовся» в державній мінерально-сировинній політиці стосовно інвесторів.

Додамо, що приклад сусідньої Польщі, де ці види відносини врегульовані Статутом гірничим і геологічним, свідчить й про необхідність імплементації основних правових норм ЄС у цій сфері. Подібними і такими, що, на жаль, чинне українське законодавство не враховує або враховує не належним чином, пропонується визнати:

- Директиву Ради 92/104/ЄЕС від 3 грудня 1992 року щодо мінімальних вимог до підвищення рівня безпеки та охорони здоров'я працівників гірничо-видобувної галузі, які працюють на поверхні та під землею (дванадцята індивідуальна Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС) [219];

- Директиву Ради 92/91/ЄЕС від 3 листопада 1992 року стосовно мінімальних вимог до підвищення рівня безпеки й охорони здоров'я працівників у гірничо-видобувній (шляхом буріння) галузі (одинадцята індивідуальна Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС) [220];

- Директиву Європейського парламенту та Ради 94/22/ЄС від 30 травня 1994 року про умови надання й використання дозволів на розвідку, розробку і видобуток вуглеводнів [221];

- Директиву Ради 1999/31/ЄС від 26 квітня 1999 року щодо захоронення відходів [222];

- рішення Ради 2003/33/ЄС від 19 грудня 2002 р., що встановлює критерії і процедури прийняття відходів на полігони відповідно до ст. 16 і Додатку II Директиви 1999/31/ЄС.

Надзвичайно важливим аспектом адаптації вугільного, гірничого, енергетичного законодавства є його еколого-правова складова, яка не в останню чергу зумовлена економічною складовою. Зрозуміло, першопричина

«екологізації» сфери видобутку вугілля дійсно має економічний характер: зростання залежності Європи від імпорту вуглеводневої сировини.

Продовжуючи йти шляхом «бізнес як звичайно», енергетична залежність Європи від імпорту з 50% загального споживання енергії на сьогодні зросте до 65% у 2030, а залежність від імпорту газу, за експертними оцінками, – з 57% до 84%, нафти – з 82% до 93%. Така тенденція несе в собі серйозні політичні й економічно ризики.

До того ж стрімке зростання нафтогазової галузі, потреб у цих ресурсах, що спостерігається останнім часом, не стимулює модернізації енергетики з точки зору соціально-екологічних інтересів суспільства, цінність і значущість яких різко зросла в останні десятиліття. Вихід з подібної ситуації в рамках енергетичної політики ЄС вбачається у використанні поновлюваних джерел енергії, розвитку передових технологій і підвищенні енергоефективності.

Однак вирішення вказаних завдань має важливу соціально екологічну «складову» – зниження навантаження на природні ресурси, поліпшення якості навколишнього середовища.

Крім того, у довгостроковій перспективі важливим завданням України є переведення економіки на шлях низьковуглецевого розвитку. Для цього необхідно розробити Концепцію декарбонізації економіки України, з поступовим скорочення використання вугілля для виробництва енергії, запровадити податки і збори за викиди шкідливих речовин, вилучення породи на поверхню, а також штрафи за займання відвалів, що, на наше переконання, сприятиме зменшенню негативного впливу вугледобувних підприємств на довкілля.

Наступна група відносин, яка також потребує аналізу в євроінтеграційному аспекті адаптації вугільного законодавства, – відносини із забезпечення ініціативи прозорості видобувних галузей (далі – ІПВГ), до яких належить і вугледобувна промисловість.

Розглядаючи проєкт Закону у цій сфері, Комітет Верховної Ради

України з питань європейської інтеграції зауважив, що він, по-перше, за предметом правового регулювання належить до сфери законодавства про компанії, податки й енергетику, які відповідно до Закону [208] визнаються пріоритетними, в яких провадиться адаптація законодавства України до законодавства ЄС, по-друге, не суперечить праву ЄС, а правовідносини, що підпадають під сферу правового регулювання проєкту Закону, регулюються також низкою директив ЄС [223].

Нарешті, у затвердженому Плані заходів Міненерговугілля з виконання УаП (найменування завдання: 842. Удосконалення механізму розкриття даних та обміну інформацією щодо видобувних галузей; положення Угоди: статті 381–382) передбачено: 1) розроблення й подання на розгляд КМУ законопроєкту про забезпечення прозорості у видобувних галузях; 2) опрацювання законопроєкту з експертами ЄС; 3) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроєкту [224].

На цей раз парламент України досить оперативно підтримав пропозицію уряду, прийнявши спеціальний Закон, який визначає правові засади регулювання й організації збирання, розкриття і поширення інформації з метою забезпечення прозорості й запобігання корупції у видобувних галузях в Україні [225].

Згаданий Закон дуже важливий, бо спрямований на виконання міжнародних зобов'язань України у зв'язку з приєднанням до ІПВГ, а також на імплементацію актів законодавства ЄС в частині підвищення прозорості господарської діяльності у видобувних галузях, а саме [81]:

1) Директиви 2013/34/ЄС Європейського парламенту і Ради про щорічну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та пов'язані з ними звіти певних типів компаній, що вносить зміни до Директиви 2006/43/ЄС Європейського парламенту і Ради та скасовує Директиву Ради 78/660/ЄЕС і 83/349/ЄЕС;

2) Директиви 2013/50/ЄС Європейського парламенту і Ради, що вносить зміни до Директиви 2004/109/ЄС Європейського парламенту і Ради про гармонізацію вимог до прозорості стосовно інформації про емітентів, чії

цінні папери допущені до торгів на регульованому ринку;

3) Директиви 2003/71/ЄС Європейського парламенту і Ради про проспект торгів, що публікується у випадках, коли цінні папери пропонуються для продажу приватним особам або допущені до торгів;

4) Директиви Комісії 2007/14/ЄС, що встановлює детальні правила для імплементації окремих положень Директиви 2004/109/ЄС.

З огляду на вказане наведемо думку фахівців Інституту бюджету й соціально-економічних досліджень, які вважають, що ППВГ не є усталеним інструментом оцінки платежів і доходів, а продовжує динамічно розвиватися. Включення до звітності контекстної інформації дозволяє глибше охопити проблему функціонування видобувного сектору, розширити можливості вивчення тенденцій його еволюціонування і пропонувати відповідні корективи. Ініціатива також спрямована на поширення форм участі громадськості у формуванні планів розвитку на місцевому й регіональному рівнях [226].

Виконуючи положення УПА, вже наступного дня після її ухвалення розпорядженням уряду від 17.09.2014 р. № 847-р про імплементацію УПА було передбачено:

1) розроблення і подання на розгляд КМУ проєктів НПА з метою імплементації положень Директиви 94/22/ЄС Європейського парламенту та Ради від 30 травня 1994 р. про умови надання та використання дозволів на пошук, розвідування та видобуток вуглеводнів;

2) розроблення і подання на розгляд КМУ проєктів НПА з метою імплементації положень Директиви 2006/21/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 березня 2006 р. про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви 2004/35/ЄС (ст. 360–363, 365, 366, Додаток XXX);

3) розроблення, прийняття і впровадження НПА про мінімальні вимоги для поліпшення безпеки та захисту здоров'я працівників у видобувних галузях, що використовують буріння (здоров'я і безпека праці);

4) розроблення, прийняття і впровадження НПА про мінімальні вимоги до поліпшення безпеки й захисту здоров'я працівників видобувних підприємств із підземним і відкритим способами видобування (здоров'я і безпека праці) (ст. 420, 424, Додаток XL).

Слід також зауважити, що основним НПА, предмет регулювання якого співпадає з предметом регулювання Правил безпеки у вугільних шахтах (затверджених наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 22 березня 2010 р. № 62), є рішення Ради міністрів ЄСВС щодо компетенції та правил процедури Комісії з безпеки на шахтах [227], а також рішення від 11 березня 1965 р. представників урядів держав-членів, що зустрілися в рамках спеціальної Ради міністрів стосовно внесення змін до рішення від 9 липня 1957 р. щодо компетенції та правил процедури Комісії з безпеки на шахтах [228].

Немаловажними євроінтеграційними аспектами вугільного законодавства слід визнати також і такі групи відносин, як: 1) забезпечення платоспроможності державних вугледобувних підприємств, зокрема, відносини, пов'язані з їх банкрутством і відповідними заходами виконавчого провадження, що розглядається як створення умов для забезпечення державної політики у вугільній галузі [229]; 2) порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реструктуризації вугільної галузі [230]; 3) трансформація вугільних регіонів України [231].

Отже, з позицій адаптації перед Україною поставлені цілком чіткі завдання не тільки щодо енергетичного, вугільного, гірничого, господарського законодавства, а й законодавства про видобувні відходи, а також законодавства про безпеку праці й захист здоров'я працівників видобувних галузей, які, безумовно, слід відобразити як у спеціальних законодавчих актах, так і кодифікованому акті законодавства про надра.

При цьому норми законодавства про надра, гірничого й вугільного законодавств пропонується розглядати такими, що співвідносяться як загальний, родовий і безпосередній рівні відповідних угруповань

законодавства.

Усе наведене дає підстави стверджувати, що проблема адаптації вугільного законодавства в умовах євроінтеграції, що триває, є комплексною та багатогранною, відтак, необхідним кроком для системних змін у цьому нормативно-правовому угрупованні виступає регламентація таких відносин, як:

1) господарські відносини у сфері створення сталого ринку вугільної продукції, прозорого механізму ціноутворення й особливостей здійснення експортно-імпортних операцій щодо вугільної продукції, відносини трансформації вугільних регіонів України й ініціативи прозорості видобувних галузей;

2) конкурентні й антимонопольні відносини щодо проведення господарської діяльності у вугільній промисловості, у тому числі особливостей концентрації та поглинання, вирішення конкурентних спорів у галузі, а також відносин взаємозв'язку собівартості й ринкової ціни як фактору підвищення конкурентоздатності вугільної продукції; відносини у сфері збереження балансу впливів на ринку і створення умов для конкурентного ціноутворення;

3) приватизаційні й інвестиційні відносини, які стосуються ефективною приватизації активів державних вугільних підприємств і залучення інвесторів до їх реструктуризації та модернізації; окремо необхідно врегулювати процедуру й чітко окреслити особливості приватизації у вугільній галузі шляхом розробки нових програмних актів щодо ліквідації збиткових, нерентабельних, із забезпеченням соціального захисту працівників, приватизації тих вугільних шахт, які або прибуткові й механізовані, або потенційно прибуткові за умов залучення відповідних інвестицій та технологій;

4) податкові та фінансові відносини, а саме скасування податкових преференцій та приведення рентної плати у відповідність до ренти на видобуток газу; адаптація порядку використання коштів, передбачених у

державному бюджеті для реструктуризації вугільної галузі, відносини платоспроможності державних вугледобувних підприємств;

5) енергетичні відносини, як-от розробка і прийняття необхідної нормативної бази для можливого переходу на опалення за рахунок електричних котлів за економічної доцільності, стабільності мережі й достатності постачання відповідно до умов, необхідних для приєднання до EOTSO-E;

б) надрові, гірничі й вугільні відносини, що передбачає вдосконалення нормативного забезпечення процесу ліквідації, у тому числі і фізичної, вугільних підприємств, розвиток нетипових вугільних шахт; набуття права користування вугленосними надрами на засадах принципів ЄС; подальше реформування й систематизацію вугільного законодавства, спрямовані на розвиток раціонального господарювання й вугільного підприємництва;

7) екологічні відносини задля поступової відмови від вугільних ТЕЦ і ТЕС, збільшення частки відновлюваних джерел енергії в електроенергетиці до 25% до 2035 р. й імплементації європейського законодавства у сферах енергоефективності й захисту клімату для зменшення шкідливих викидів, захисту довкілля і здоров'я громадян, а також зниження енергетичної залежності держави.

Нарешті слід окремо відмітити старт так званої «малої реформи надрокористування», що розпочалася з прийняттям євроінтеграційного закону № 2805-IX від 01.12.2022 р. [151], який у повному обсязі набрав чинності 28.03.2023 р.

Її основні новели, які стосуються вугільної галузі, можна виокремити наступним чином:

1) припинення права користування надрами шляхом анулювання спецдозволу здійснюється, серед іншого, у разі виявлення підстав для анулювання спецдозволу, передбачених Законом України «Про газ (метан) вугільних родовищ» - для спецдозволів на геологічне вивчення, у тому числі дослідно-промислому розробку, та видобування газу (метану) вугільних

родовищ;

2) за продовження строку дії, а також за внесення змін до спецдозволу плата (збір) не справляється у разі видобування вугілля, що видобувається вугледобувними підприємствами, які отримують дотації з державного бюджету, незалежно від обсягу видобутої корисної копалини;

3) суб'єкт господарювання, який приватизував державне підприємство відповідно до Закону України «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств» або Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна», набуває право на користування надрами шляхом внесення на підставі п. 15 ч. 1 ст. 16-5 КпН змін до спецдозволу, наданого зазначеному державному підприємству, на строк дії такого спецдозволу;

4) внесення змін до спецдозволу здійснюється на підставі заяви надрокористувача та доданих документів у разі - отримання юридичною особою в оренду чи концесію ЦМК державного ВДП; - повернення орендарем чи концесіонером ЦМК державного ВДП після оренди чи концесії; - приватизації державного підприємства відповідно до законодавства.

Сучасний стан зближення енергетичної політики та законодавства України з ЄС характеризується й тим, що Міненерго та Єврокомісія визначили програму дій у сфері енергетики на 2023 р. Сторони відзначили, що, незважаючи на війну, Україні вдалось досягти прогресу в реалізації дорожньої карти з інтеграції ринків електроенергії після синхронізації з ENTSO-E, та підписали Робочий план на 2023 р. між ЄС та Україною у сфері енергетики, який спрямований на реалізацію Меморандуму про взаєморозуміння щодо стратегічного енергетичного партнерства. Сторони фокусуватимуться на реформах енергетичного ринку в Україні, які сприятимуть реконструкції енергетичної інфраструктури та об'єктів і спрямовані на декарбонізацію, перехід до чистої енергії та відбудову, а саме - посилення енергоефективності, ядерна безпека, трансформація вугільних регіонів, нафтові резерви, інтеграція газового ринку та ринку електроенергії,

розвиток відновлюваної енергетики, наука й інновації.

Отже у 2023 р. ринок електроенергії в Україні буде розвиватися за європейською моделлю. Насамперед йдеться про перехід на чисту енергію з гарантіями енергетичної безпеки та доступності енергії для споживачів, прискорення роботи над впровадженням технічних і регуляторних рішень, вжиття необхідних заходів та сприяння збільшенню потужностей для торгівлі електроенергією тощо.

Таким чином, проведене дослідження й аналіз окремих напрямів адаптації законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки, гірничого, енергетичного й вугільного законодавства, пов'язаних з євроінтеграційними умовами правового регулювання відповідної сукупності відносин, дав змогу зробити наступні узагальнення.

1. Перед Україною поставлені цілком чіткі завдання не тільки стосовно адаптації енергетичного, вугільного, гірничого, господарського законодавства, а й законодавства про видобувні відходи, а також законодавства про безпеку праці і захист здоров'я працівників видобувних галузей, які, безумовно, слід відобразити як у спеціальних законодавчих актах, так і у кодифікованому акті законодавства про надра.

2. З урахуванням наявних європейських підходів запропоновано віднести до системи принципів забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, наступні: сталий розвиток вугільної галузі, що передбачає рівний підхід до його економічної, соціальної та екологічної складових, і визнання неможливості задоволення потреб у вугільній продукції при деградації навколишнього середовища; екологічна превенція з метою попередження виникнення можливих ризиків, небезпек, несприятливих впливів на довкілля і здоров'я громадян пов'язаних із цим процесів шляхом раціонального поводження з вугільними ресурсами; платність користування надрами з метою видобування вугілля й відшкодування шкоди, заподіяної громадянам і довкіллю внаслідок порушення законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки; вільний

доступ до інформації, у тому числі й екологічної, пов'язаної із прозорістю видобування вугілля; правова протидія екологічному, природоресурсному тероризму і мілітаристській шкоді; участь стейкголдерів у підготовці, обговоренні, прийнятті й реалізації рішень у сфері забезпечення екологічної безпеки вугільних об'єктів і територій.

3. На основі аналізу європейського досвіду аргументовано, що у сфері видобування вугілля методи забезпечення екологічної безпеки утворюють своєрідний правовий механізм, який слід розуміти як систему правових методів, спрямованих на регулювання діяльності, спроможної посилювати рівень екологічної безпеки, попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для населення і природних систем, локалізацію проявів екологічної небезпеки.

4. Встановлено комплекс взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших методів забезпечення екологічної безпеки у сфері видобування вугілля. За своїм змістом державно-правові методи є неоднорідними, проте залежно від спрямованості дій їх поділяють на кілька видів: організаційно-превентивні, регулятивно-стимулюючі, розпорядчо-виконавчі, охоронно-відновлювальні; забезпечувальні.

3.2. Стан і проблеми правового забезпечення екологічної безпеки вугільних об'єктів у період збройної агресії в Україні

Починаючи з 2014 р. вугільна промисловість України де-факто перейшла до вельми специфічного етапу свого розвитку, на якому до традиційних проблем «старої» видобувної галузі в перехідному суспільстві додалися форс-мажорні обставини, зумовлені тривалим широкомасштабним збройним конфліктом у регіоні розміщення основної частини вітчизняних вугільних підприємств, тобто на Донбасі. Як наслідок, видобуток вугілля в Україні, за даними Державної служби статистики (Держстату) України, значно скоротився. Так, у 2014 р. обсяги видобутку вугілля порівняно з

попереднім роком зменшилися на 30,5 %, а у 2015 р. – ще на 38,1 % [239].

Шахти Донецької області у 2021 р. забезпечили видобуток 11 млн 891,9 тис. тонн вугілля (+5,7% до 2020 р.), Луганської – 257,6 тис. тонн (+14,2%), Дніпропетровської – 16 млн 32 ,1 тис. тонн (+0,2%), Львівської – 1 млн. 181,6 тис. тонн (-9,7%), Волинської – 24,4 тис. тонн (-28,5%) [240]. Із початком повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. видобуток вугілля на державних шахтах впав на 37% [261].

При цьому Україна втратила майже всі шахти на тимчасово окупованих територіях Луганської області і ще кілька у Донецькій, серед яких є такі, що перебувають не тільки у стані експлуатації, а й зруйновані, пошкоджені, затоплені. Виходячи з цього, питання екологічної безпеки у вугільній галузі актуалізувалося не лише у зв'язку із видобуванням вугілля, а й через не менш важливий і впливовий на довкілля постексплуатаційний стан.

Наприклад, на Донеччині у Вугледарі через ворожі обстріли затоплена шахта імені Сургая. На ній видобували вугілля, яке використовували як коксівне. Це одна з найновіших шахт, на якій було 130 млн тонн вугілля балансових запасів. Із 24 лютого 2022 р. затопили також і «Південнодонбаську шахту №1», розташовану поруч.

За словами голови Незалежної профспілки гірників України М. Волинця, затоплення загрожує ще двом вугільним шахтам на Донеччині: періодично підтоплюється «Центральна» ДП «Мирноградвугілля». Великих зусиль докладають, щоб шахта «Курахівська» ДП «Селидіввугілля» не була затоплена, де спостерігається приток води й вже залило нижні горизонти. На Луганщині від повномасштабного вторгнення були затоплені вісім вугільних шахт - половина із них – ДП «Первомайськвугілля», половина – ДП «Лисичанськвугілля».

Як зазначалося в Енергетичній стратегії України (далі – ЕСУ) на період до 2035 р. й підтверджено у ЕСУ до 2050 р. реструктуризація вугільної промисловості супроводжуватиметься комплексом заходів із пом'якшення соціальних й екологічних наслідків ліквідації/консервації вугільних шахт і

соціальної реконверсії регіонів закриття шахт відповідно до найкращих європейських практик [90]. При цьому Україна неодноразово наголошувала на тому, що європейські держави й міжнародні фінансові організації можуть взяти участь у проєктах, які будуть реалізовані в рамках реформи вугільної галузі й трансформації вугільних регіонів України.

Так, на спільній зустрічі представників Міністерства енергетики України, Міністерства розвитку громад та територій України і Верховної Ради України із міжнародними партнерами обговорювалися напрями й перспективи співпраці у проведенні реформи вугільної галузі й трансформації вугільних регіонів України, а також Концепція і план заходів стосовно реформування державних підприємств вугільної промисловості. Зараз досліджуються потреби ринку в енергетичному вугіллі й завершується розробка методології, за якою шахти будуть поділені на декілька категорій, а залежно від цього оцінюватимуться перспективи подальшої долі вугледобувних підприємств. Також у профільному міністерстві вважають, що поєднання міжнародної технічної допомоги з інвестиціями й бюджетним фінансуванням – це найкращий варіант такого співробітництва, адже до трансформації вугільних регіонів України необхідний комплексний підхід, з урахуванням економічних, екологічних і соціальних аспектів. З огляду на це вона передбачатиме можливість розвитку іншого виробництва, створення нових робочих місць і перепрофілювання працівників вугледобувних підприємств тощо [91].

Водночас згідно із результатами звіту представників секретаріату Енергетичного Співтовариства (далі – ЕС) Україна протягом 2018–2019 років витратила на підтримку вугільної галузі 751 млн євро. Зауважимо, що це найбільша сума прямих субсидій для виробництва електроенергії з кам'яного й бурого вугілля з-поміж усіх країн – членів ЕС, до якого входить Україна. Більше того, у бюджет того часу уряд заклав майже 4 млрд грн на підтримку вугільної галузі. Це не може не викликати занепокоєння, бо Україна як договірна сторона ЕС має зобов'язання позбутися будь-яких дотацій в

енергетичному секторі для того, щоб забезпечити вільну конкуренцію на ринку і не давати одним компаніям несправедливої переваги над іншими [92].

Проте за теперішньої соціально-економічної ситуації неможливо оперативно вплинути на стан підприємств вугільної галузі, відтак Законом України «Про відновлення платоспроможності державних вугледобувних підприємств» тимчасово, до 1 січня 2022 р., підлягали зупиненню виконавчі провадження й вжиття заходів примусового виконання рішень щодо державних вугледобувних підприємств, які підлягають виконанню в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження», знімаються арешти й заборони відчуження майна у таких виконавчих провадженнях [93].

Вбачається доцільним продовжити зазначені умови до закінчення воєнного стану та прийняття рішення про відновлення чи ліквідацію конкретної вугільної шахти.

Виняток складають рішення про: виплату заробітної плати, вихідної допомоги, інших виплат (компенсацій), що належать працівнику у зв'язку з трудовими відносинами; відшкодування матеріальної (майнової) шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; стягнення аліментів і заборгованості із сплати внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, заборгованості із сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

За цим Законом справи про банкрутство державних вугледобувних підприємств до 1 січня 2022 р. не порушуються. Провадження у справах про банкрутство державних вугледобувних підприємств, порушені до дня набрання чинності цим Законом (24 травня 2017 р.), підлягають припиненню, крім випадків, якщо ліквідація відбувається за рішенням власника.

Крім того, ще влітку 2020 р. КМУ встановив пріоритетне використання вітчизняного вугілля для виробництва електроенергії тепловою генерацією. Необхідність такого рішення продиктована зниженням використання вітчизняного вугілля на теплових електростанціях і заміною його на інші види

палива, що призводить до кризових явищ у вугільній галузі. Уряд вважає ситуацію щодо штучного зменшення попиту на вітчизняне вугілля неприпустимою з огляду на те, що через це призупиняється робота шахт, вони вимушено простоюють, затримуються виплати заробітної плати, зростає соціально-економічна напруженість у вугільних регіонах. Розпорядження дає можливість: завантажити незадіяні потужності ТЕС для покриття графіку навантаження ОЕС; підвищити попит на вітчизняне вугілля; завантажити вітчизняні вугледобувні підприємства; зберегти робочі місця в енергетичній та вугільній галузях [94].

Більш того, уже восени того ж року уряд, погодившись із пропозицією утвореної Постановою КМУ від 2 вересня 2020 р. № 764 міжвідомчої робочої групи з опрацювання питання визначення моделі об'єднання за участю державних вугледобувних підприємств і публічного акціонерного товариства «Центренерго» (далі – ПАТ), створення акціонерного товариства (далі – АТ) за участю державних вугледобувних підприємств і ПАТ «Центренерго», схвалив план заходів щодо заснування АТ за участю державних вугледобувних підприємств і ПАТ «Центренерго» [95].

Крім іншого, заходами було передбачено забезпечення повернення до 25 січня 2021 р. єдиного майнового комплексу державного підприємства «Добропіллявугілля» з оренди згідно з Порядком повернення орендованих цілісних майнових комплексів державних підприємств після припинення або розірвання договору оренди, затвердженого наказом Фонду державного майна України від 7 серпня 1997 р. № 847.

Своїм розпорядженням від 10 січня 2023 р. № 37-р Кабінет Міністрів України передав до сфери управління Фонду державного майна майже 80 єдиних майнових комплексів шахт.

Надалі відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» КМУ затвердив критерії оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання у вугільній галузі [96], до яких віднесені: недопущення суттєвої нерівності умов

діяльності конкуруючих між собою суб'єктів господарювання у вугільній галузі; недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції на ринках виробництва теплової та електричної енергії; зменшення впливу на НПС у результаті видобутку вугілля вугільними підприємствами, яким надається допомога на закриття (ліквідацію).

Надзвичайно важливе застереження, зроблене при цьому урядом, стосується того, що державна допомога суб'єктам господарювання, які провадять або провадили діяльність, пов'язану з видобуванням вугілля, спрямована на покриття витрат, що виникають або виникли внаслідок закриття (ліквідації) їх вугледобувних підприємств й які не пов'язані з поточними витратами виробництва, може вважатися допустимою для конкуренції за умови, що сума її сукупного розміру не перевищує відповідних витрат. Вона може використовуватися для покриття понесених витрат і планових витрат лише тими суб'єктами господарювання, які закривають (ліквідовують) або закрили (ліквідували) свої вугледобувні підрозділи, включаючи суб'єктів господарювання, які є отримувачами допомоги для закриття (ліквідації) вугледобувних підприємств або їх відокремлених підрозділів.

Однак наведені положення не застосовуються до витрат, які виникли через недотримання законодавства у сфері охорони НПС. У той саме час до виняткових витрат, понесених суб'єктами господарювання під час закриття (ліквідації) вугледобувних підприємств або їх відокремлених підрозділів, у тому числі тих, що отримали державну допомогу на закриття (ліквідацію), належать усі економічно обґрунтовані витрати, пов'язані з приведенням земельних ділянок, що вивільняються вугледобувними підприємствами після їх закриття (ліквідації) або консервації, у стан, придатний для використання, понесені:

- 1) при розбиранні будівель і споруд; закритті (ліквідації) стволів і шурфів; погашенні гірничих виробок із вилученням кріплення; демонтажі обладнання, включаючи стовбури; будівництві й реконструкції

водовідливних комплексів на сусідніх шахтах; будівництві й реконструкції виробничих будівель на поверхні; ремонтно-відновлювальних роботах гідротехнічних споруд водосховищ (мають місце при гірничо-будівельних відносинах);

2) на утримання шахт у період виконання робіт (електрична енергія, ремонт, ревізія й наладка машин і обладнання, комунальні платежі, придбання засобів індивідуального захисту; на закриття (ліквідацію) для оплати послуг із водопостачання, водовідведення й відкачування шахтних вод; а також інші витрати на закриття (ліквідацію), пов'язані з водопостачанням і видаленням стічних вод або передбачені відповідним проєктом закриття (ліквідації), за гірничо-господарських відносин;

3) через переформування й рекультивацію породних відвалів; озеленення промислових площадок і породних відвалів; утилізацію забруднених ґрунтів у випадку гірничо-екологічних відносин.

Крім наведених, до виняткових витрат, яких зазнають суб'єкти господарювання під час закриття (ліквідації) вугледобувних підприємств або їх відокремлених підрозділів, також належать витрати на: а) рекультивацію земельних ділянок, що проводиться шляхом пошарового нанесення знятої ґрунтової маси на малопродуктивні земельні ділянки або ділянки без ґрунтового покриву, а в разі необхідності й материнської породи в порядку, який забезпечує найбільшу продуктивність рекультивованих земель; б) водопостачання й відкачування шахтних вод у результаті закриття (ліквідації) або консервації кількох вугледобувних підприємств тощо.

Оскільки вугілля вважається корисною копалиною загальнодержавного, стратегічного значення, логічно також проаналізувати проблеми адаптації гірничого законодавства, одним з основних НПА якого є ГЗУ, де визначаються правові й організаційні засади проведення гірничих робіт, забезпечення протиаварійного захисту гірничих підприємств, установ й організацій. Отже, цей Закон урегулює відносини, що безпосередньо належать до вугільної галузі, а його складовими є: 1) загальні положення; 2)

державна політика у сфері регулювання гірничих відносин; 3) підготовка до проведення гірничих робіт і видобутку корисних копалин; 4) експлуатація гірничих підприємств; 5) протиаварійний захист і безпека проведення гірничих робіт; 6) особливості екологічної безпеки гірничих робіт; 7) особливості умов праці в гірничодобувній промисловості; 8) припинення діяльності гірничих підприємств; 9) відповідальність за порушення гірничого законодавства; 10) міжнародні відносини.

Підсумовуючи наведене, наголосимо, що правове забезпечення екологічної безпеки вугільних об'єктів у період збройної агресії в Україні (2014–2023 рр.), якщо спиратися на хронологію прийняття відповідних, найбільш значущих НПА, ґрунтується на Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 р. (затвердженій Законом України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII), в якій, серед іншого, зазначено, що у сфері надрокористування в Україні існують системні проблеми, що становлять реальну загрозу економічній безпеці держави. Вбачається, що зниження якості виконання робіт у галузі зумовлено неефективним державним управлінням у цій сфері, відсутністю інвестицій, використанням видобувними підприємствами застарілого обладнання, зношеність якого становить до 70 відсотків, кваліфікованих спеціалістів. Довготривале інтенсивне видобування надр у них призвело до істотних змін геологічного середовища й виникнення надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру. Головними чинниками негативного впливу виступає надзвичайно висока концентрація гірничих підприємств, високий рівень виробленості переважної більшості родовищ [158].

Проте стан вирішення окреслених екологічних проблем гірничодобувних регіонів і населених пунктів, особливо за сучасного, близького до катастрофічного, мілітарного впливу на їх довкілля, вбачається вкрай точковим, що, безумовно, не повною мірою відповідає цілям України щодо європейської інтеграції. Так, Україна упродовж певного часу повинна імплементувати екологічну складову УПА та ЄС, які, у тому числі й у сфері

екологічної безпеки, адже згідно з ч. 4 ст. 292 УПА сторони гарантують, що їх екологічна політика ґрунтуватиметься на принципі обережності і принципах, які вимагають вжиття превентивних заходів; відшкодування в пріоритетному порядку шкоди, заподіяної НПС; сплати штрафу забруднювачем НПС [207]. Успіхів у цьому напрямі нема. І це прикро, бо таке співробітництво, як уже наголошувалося в попередніх розділах, ставить собі за мету збереження, захист, поліпшення і відтворення якості НПС, захист громадського здоров'я, розсудливе й раціональне використання природних ресурсів і заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем НПС, *inter alia*, у таких сферах (ст. 361): а) зміна клімату; б) екологічне управління та аналогічні питання, зокрема освіта й навчальна підготовка, доступ до інформації з питань НПС та процесу прийняття рішень; с) якість атмосферного повітря; d) якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; е) управління відходами та ресурсами; f) охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі); g) промислове забруднення і промислові загрози; h) хімічні речовини; і) шумове забруднення; j) цивільний захист, зокрема стихійні лиха і антропогенні загрози; k) міське середовище; l) екологічні збори [207].

На окрему увагу у контексті наведеного заслуговує думка колективу авторів, висловлена з огляду на сучасні реалії, коли в екологічній системі відбуваються певні зміни, які можуть деструктивно вплинути на біологічне різноманіття, а також на безпеку й подальше існування людства в цілому. Технічний прогрес, як і сталий розвиток усіх інших сфер життєдіяльності суспільства на сучасному етапі, має зворотний бік, що руйнує екологію – призводить до збільшення навантаження на екологічну ситуацію, що, у свою чергу, загрожує екологічними ризиками та зменшенням біологічного різноманіття [278, с. 311], що повною мірою стосується й більшості видів користування надрами.

Як слушно зазначає О. В. Донець, принципи правового забезпечення

екосистемного підходу до відтворення (відновлення) природних ресурсів і комплексів і принцип «чистого прибутку» становлять особливий інтерес у системі відтворення (відновлення) природних ресурсів і комплексів, які слід розглядати як основу для: організації та здійснення заходів з відтворення (відновлення) природних ресурсів і комплексів; відновлення й поліпшення якості екосистем; запобігання і ліквідація шкідливого впливу господарської діяльності на НПС і здоров'я людини; забезпечення сталого функціонування екосистем шляхом нерозривного зв'язку та збалансованості всіх об'єктів довкілля [279, с. 162].

Вбачається, що задля виконання вказаного за підсумками парламентських слухань «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років» (схваленими Постановою Верховної Ради України від 14 січня 2020 р. № 457-IX) профільному міністерству доручено розглянути питання щодо конкретизації та уточнення положень зазначеної Екостратегії-2030, адже процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність питань захисту довкілля і їх значення для забезпечення сталого розвитку нашої держави [242].

Крім того, у заяві Верховної Ради України щодо пріоритетних питань інтеграції України до ЄС (схвалений Постановою Верховної Ради України 8 жовтня 2021 р. № 1806-IX) містяться заклик до Європейського парламенту й парламентів держав – членів ЄС обрати далекоглядний підхід у переговорному процесі з огляду на взаємний інтерес в інтеграції України до Спільного ринку ЄС і створенні єдиного нормативно-правового поля шляхом безперервного наближення національного законодавства до права ЄС, а також вітання у зв'язку із започаткуванням Стратегічного партнерства між Україною та ЄС у сфері критичної сировини й акумуляторів, у тому числі як інструменту справедливої трансформації вугільних регіонів України [243].

З огляду на це одним із напрямів, за якими мають реалізовуватися пріоритети Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (далі – СНБ, затверджена Указом Президента України від 14

вересня 2020 р. № 392/2020) визнано забезпечення екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності людини, зокрема, на територіях, що постраждали внаслідок бойових дій, розбудова ефективної системи цивільного захисту, а одним із найвищих пріоритетів – екологічну безпеку, зокрема, безпеку середовища життєдіяльності людини. Звісно, що для забезпечення цього держава має: створити умови для підтримання екологічної рівноваги на території України, модернізації комунальної інфраструктури; посилити охорону НПС; упровадити новітні системи поводження з відходами і скоротити промислові викиди; забезпечити ефективне використання природних ресурсів; захищати ліси і водойми; розвивати заповідний фонд; запобігати виникненню негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру та усувати їх [244].

СНБ – основа для розроблення й таких документів щодо планування у сферах національної безпеки й оборони, які визначатимуть шляхи й інструменти її реалізації, а саме Стратегії енергетичної безпеки (далі – СЕБ), Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату тощо.

Так, СЕБ на період до 2025 р. (схвалена розпорядженням КМУ від 4 серпня 2021 р. № 907-р) визнає, що в енергетичному секторі діє неефективний механізм перехресного субсидування, що знижує стимули до підвищення енергоефективності й формує загрозу виникнення енергетичної бідності населення. При цьому одним із пріоритетних завдань із досягнення Стратегічної цілі 5 «Екологічно прийнятний вплив енергетики на НПС» визнано оптимізацію, визначення механізму фінансування і вжиття заходів екологізації генеруючих потужностей, що працюють із використанням вугілля, а Стратегічної цілі 8 «Розвиток науково-технічного, інноваційного та освітнього потенціалу України для потреб енергетичного сектору» – розвиток і трансфер технологій, що допомагають вирішити сучасні глобальні екологічні виклики, які головним чином зумовлені зміною клімату та впливом енергетики на НПС [245].

Однак варто наголосити, що у тексті СЕБ не згадується ЕСУ (схвалена розпорядженням КМУ від 18 серпня 2017 р. № 605-р), в якій у сфері охорони НПС також передбачено забезпечення дотримання високих екологічних норм виробництва, транспортування, трансформації та споживання енергії; фінансування інвестиційних проєктів у рамках Національного плану скорочення викидів від великих спалювальних установок відповідно до законодавства України і зобов'язань перед ЄС.

У Стратегії економічної безпеки, серед завдань у сфері виробничої безпеки, визначено: підвищення рівня ресурсоефективності економіки, зниження енерго- й ресурсоемності шляхом впровадження національних стандартів, гармонізованих з європейськими енергетичними й екологічними стандартами; удосконалення законодавства з питань управління відходами, спрямованого на запровадження в Україні нової ієрархії управління відходами й розширення відповідальності виробника, впровадження технологій перероблення побутових і промислових відходів, а також принципів циркулярного екологічно безпечного виробництва.

У контексті наведеного не можна не згадати й того, що однією з екологічно значущих ініціатив Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» (рішення введено в дію Указом Президента України від 23 березня 2021 р. № 111/2021) є постановка наступних завдань щодо забезпечення екологічної безпеки, які вже виконані або знаходяться на стадії виконання: розробка і затвердження Національного плану дій з охорони НПС на 2021–2025 рр. (схваленого розпорядженням КМУ від 21 квітня 2021 р. № 443-р); запровадження обов'язкових автоматизованих систем контролю викидів забруднюючих речовин, визначення якості атмосферного повітря й оцінки впливу його забруднення на здоров'я і життєдіяльність населення; вдосконалення економічного механізму фінансування заходів щодо охорони НПС; запровадження й використання економічних інструментів для стимулювання

створення об'єктів інфраструктури з оброблення відходів; розробка концепції державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля України; розробка порядку інформування населення з питань біологічної безпеки і біологічного захисту тощо [246]. Цим же рішенням місцевим органам виконавчої влади доручено, серед іншого, забезпечити протягом 2021 р. проведення разом із Державною службою геології та надр України інвентаризації місць видалення відходів видобувної промисловості в області в результаті діяльності підприємств вугільної, гірничо-металургійної, будівельної промисловості.

Нарешті, Стратегією екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 р. (схваленою розпорядженням КМУ від 20.10.2021 р. № 1363-р) відзначається, що за даними Програми ООН з навколишнього середовища, через збройну агресію РФ проти України зруйновані екосистеми на території щонайменше 530 тис. гектарів, у тому числі у 18 природоохоронних територіях загальною площею 80 тис. гектарів. Дані ООН свідчать, що територія Донецької та Луганської областей перебуває на порозі екологічної катастрофи, причиною якої є забруднення повітря, ґрунту і води унаслідок затоплення вугледобувних підприємств. Однією із найбільш ймовірних причин надзвичайної ситуації на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей є ризик масового некерованого затоплення шахт через припинення енергопостачання водовідливних комплексів. Наслідками підйому підземних вод до поверхні можуть стати затоплення територій, просідання поверхні на забудованих територіях, залізницях, автомагістралях, мостах, забруднення поверхневих і підземних водозборів.

Також звертають увагу на себе заходи Операційного плану з реалізації у 2022–2024 рр., що передбачають: 1) здійснення оцінки ризиків і вразливості енергетичної галузі до зміни клімату; 2) розроблення переліку індикаторів впливу й реагування на зміну клімату для соціально-економічних секторів і природних складових; 3) розроблення методичних рекомендацій щодо

врахування кліматичного компонента в документах державного планування й під час здійснення стратегічної екологічної оцінки й оцінки впливу на довкілля; 4) проведення аналізу інституційно-правових основ адаптації до зміни клімату та підготовка відповідного звіту тощо [247].

Нарешті слід звернути увагу й на правове забезпечення визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, затверджений постановою КМУ від 20 березня 2022 р. № 326 (в редакції постанови КМУ від 22 липня 2022 р. № 951). Зокрема, серед напрямів визначення шкоди та збитків передбачені й втрати надр – напрям, що включає втрати надр, завдані самовільним їх користуванням. Основні показники, які оцінюються: - обсяг самовільного, зокрема незаконного, користування надрами; - збитки, завдані внаслідок самовільного користування надрами.

Визначення збитків від самовільного, зокрема незаконного, користування надрами здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом Міндовкілля за поданням Держгеонадр за погодженням з Мінреінтеграції. Відповідальними за визначення збитків за наведеним показником є Держгеонадра.

За подання останнього Міндовкілля своїм наказом від 15 вересня 2022 р. № 366 затвердив Методику визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, в якій, окрім загальних положень, врегульовані відносини щодо:

- встановлення об'єму самовільно видобутих корисних копалин;
- встановлення виду корисної копалини;
- розрахунок розміру збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, крім самовільного користування надрами на ТОТ та на іншій території України внаслідок збройної агресії РФ;
- розрахунок розміру збитків, заподіяних державі в результаті самовільного користування надрами на ТОТ та на іншій території України внаслідок збройної агресії РФ;

- направлення розрахунку розміру збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, для їх стягнення

Окремо в Методиці встановлені особливості забору зразків сировини (порід та корисних копалин), напівфабрикатів, продукції з метою визначення виду корисної копалини, серед яких подібна процедура передбачена для антрациту, кам'яного та бурого вугілля.

Отже, російська збройна агресія суттєво, а головне, негативно вплинула не тільки на підприємства вугільної галузі, а й на сферу надрокористування та енергетичну безпеку країни в цілому. За попередніми підрахунками, збитки для екології України від військової агресії РФ складають понад 2 трлн грн. Ця сума, однозначно, буде в рази збільшена, коли Україна повністю звільнить власні території від російських загарбників і проведе всі необхідні екологічні експертизи й дослідження задля притягнення РФ до юридичної відповідальності та відшкодування завданої надрам і ПЕК в цілому шкоди не лише у національних, а й у міжнародних судових інстанціях.

Через російську воєнну агресію шахти на Донеччині та Луганщині не можуть повноцінно функціонувати, а це, звісно, створює нові соціально-економічні проблеми й несе екологічні ризики. Припинення роботи частини вуглевидобувних підприємств, за оцінкою Світового банку, означає сукупні збитки в розмірі понад 300 млн доларів США.

3.3. Перспективи розвитку законодавства про екологічну безпеку при повоєнному відновленні видобування вугілля

Перспективи повоєнного відновлення вугільної галузі, як свідчать показники Держбюджету України на 2023 р., дійсно передбачають суттєве збільшення надходжень від рентної плати за видобування вугілля, а також скорочення фінансування ліквідації неперспективних вугледобувних підприємств [241].

Відповідно до Указу Президента України утворена Національна рада з відновлення України від наслідків війни [248], для якої визначені такі основні завдання: 1) розроблення плану заходів із післявоєнного відновлення й розвитку України, який передбачатиме відновлення й розбудову виробничої та енергетичної інфраструктури, структурну модернізацію, а також перезапуск економіки; 2) визначення і напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття і реалізація яких необхідні у воєнний та повоєнний періоди; 3) підготовка стратегічних ініціатив, проєктів НПА, прийняття і реалізація яких потрібні для ефективної роботи й відновлення України у воєнний та повоєнний періоди.

Крім того, на конференції з питань відновлення України (Швейцарія, Лугано 04-05.07.2022 р.) презентовано План відновлення України «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». При його розробці спиралися на п'ять принципів: негайний початок, поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; відбудуємо краще (build back better, включаючи перехід до зеленої економіки); стимулювання приватних інвестицій та підприємництва [249]. Підсумкова Декларація Плану містить намір України створити ефективну координаційну платформу відносин із партнерами, організаціями й міжнародними фінансовими установами на дво- і багатосторонній основі для підготовки й виконання поданого Плану [250].

Серед національних програм, які є його складовими, мають місце й ті, що прямо або опосередковано пов'язані зі сферою екологічної безпеки при видобуванні вугілля. Зокрема, йдеться про напрям «Відбудова чистого та захищеного середовища», у межах якого передбачені наступні заходи: нарощування МСБ України; відновлення, модернізація та оптимізація мережі спостережень і надходження інформації про небезпечні геологічні процеси та стан підземних вод; залучення до розробки техногенних родовищ; контроль заходів із рекультивації для зменшення негативного впливу на НПС після припинення видобутку корисних копалин; - дерегуляція та спрощення

доступу до надр.

Натомість окремі автори [251] вважають, що таке бачення уряду повоєнного відновлення України не містить достатніх й ефективних зелених елементів, що, у свою чергу, може надовго «закрити» окремі сектори від модернізації, Європейського зеленого курсу (далі – ЄЗК), сталості. Проте слід враховувати, що подібна міра вимушена та, ймовірно, тимчасова, адже Україні необхідно вийти із економічної кризи, викликаної збройною агресією, з найменшим соціальним потрясінням.

Додатковим заходом для відновлення в Україні зруйнованої війною добувної інфраструктури для протидії наслідкам російського вторгнення доречним є проєкт «Mining Front». Його мета полягає в наданні донорської фінансової та матеріальної допомоги українським добувним підприємствам, які постраждали внаслідок бойових дій, на добровільній, некомерційній, рівній та взаємній основі [253].

До наведеного варто додати, що загальне становище суб'єктів вугледобувної промисловості, залежно від форми власності, можна оцінити наступним чином. Недержавний (приватний) сектор розвивається з урахуванням світових тенденцій і завдяки більш сприятливим природним умовам, своєчасному інвестуванню, більш високому рівню менеджменту, хоча й поступається провідним вугільним галузям світу, але є рентабельним і перспективним. Натомість, державний сектор, який має більш складні природні й виробничі умови, звужується і деградує внаслідок приватизації, передачі в оренду й концесію кращих підприємств, а також неефективного господарювання, є збитковим, обтяженим великими боргами, і його стан слід оцінювати як кризовий.

Одним з важливих напрямів узгодження національного й європейського законодавства слід визнати пожвавлення економіко-правових відносин, пов'язаних із видобуванням та обігом вугільної продукції.

Ще у 2008 р. О. Ю. Ілларіонов звернув увагу на те, що законодавство України зовсім не враховує особливостей здійснення експортно-імпортних

операцій щодо вугільної продукції. Наприклад, того ж року Україна була змушена імпортувати 10–12 млн тон коксівного вугілля. Пов'язані з цим проблеми демпінгу (та антидемпінгу) й нетарифних обмежень також є «білою плямою» у законодавстві, попри те, що в ЄС це одне з найврегульованіших питань [213, с. 95].

На думку Генерального секретаря Європейської асоціації вугілля та лігніту «Euracoal» Б. Рікетса [214], введення імпортного паритету при ціноутворенні на вугілля було б єдино вірним рішенням для України, а прив'язка до індексу API2 (порт Роттердам) – абсолютно коректна.

Звернемо увагу та той факт, що наведені позиції не враховують екологічну складову, адже збільшення обсягів видобутку вугілля безумовно вплинуть не тільки на економічний стан підприємства й регіону, але й на стан його довкілля.

Крім того, із 1 липня 2019 р. у зв'язку з введенням в Україні нового ринку електроенергії дія формули "Роттердам +" припинилася. Той таки функціонер підкреслив важливість самостійного видобутку вугілля, адже Україна має видобувати своє власне вугілля. Доступ до вугілля зі східної частини країни є головним пріоритетом, і це питання має вирішуватися дипломатичними шляхами. Можливо, зараз варто заявити про ці ресурси на підставі наявної потреби, а Європейська Комісія мусить виступити посередником між двома сторонами конфлікту для досягнення прагматичних домовленостей за рухом і розподілом вугілля.

Розглядаючи відносини у сфері реалізації вугільної продукції, О. О. Владиченко зробив висновок [215, с. 115], що коло суб'єктів господарювання, які мають реалізувати вугільну продукцію, необхідно обмежити вугільними, вуглепереробними й коксохімічними підприємства, які безпосередньо виробляють цю продукцію, а також вузькоспеціалізованими товарними біржами, створеними цими виробниками, здатними узгодити попит і пропозицію на цю продукцію й організувати її реалізацію, із метою стабілізації ціни на цей біржовий товар. Запропоноване вище коло суб'єктів

господарювання у сфері реалізації вугільної продукції доцільно визначити у законодавстві задля виключення посередників і формування реальної ціни на цей вітчизняний енергоносіє як альтернативний газу.

До цього варто додати, що перетворення видобутого вугілля на товар не позбавляє обов'язків керівників зазначених вище підприємств здійснювати заходи, спрямовані на забезпечення екологічної безпеки, передбачені законом.

У вересні 2015 р. в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку та прийняття Порядку денного розвитку після 2015 р., на якому було затверджено нові орієнтири розвитку. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань. Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Для встановлення стратегічних рамок національного розвитку України на період до 2030 року на засадах принципу «Нікого не залишити осторонь» було започатковано інклюзивний процес адаптації Цілей сталого розвитку [97].

Принагідно додати, що Україна підтверджує курс на декарбонізацію економіки як один із пріоритетів на шляху до сталого розвитку. Про це йшлося на 4-му Форумі інвесторів «4th Renpower Ukraine Investors Forum 2021», який відбувся в онлайн-форматі за ініціативи «Euroconvention Global» і підтримки Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України (далі – Держенергоефективності), профільних асоціацій. Україна слідує світовим трендам, надаючи перевагу низьковуглецевому розвитку і готуючись до викликів EU Green Deal. Ключовими інструментами для цього є крос-секторальний розвиток сфери енергоефективності й розбудова «зеленої» енергетики. Також підкреслено, що «зелений» перехід зумовлює потребу у розробці й запуску інструментів фінансування «зелених» проєктів, роботі над запровадженням ринку зелених облігацій, розробкою Фонду зелених інвестицій, постійним адмініструванням і актуалізацією

Інвестиційної карти «UAMAP» [97].

Зокрема, у 2020 р. на виконання зобов'язань України за Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, прийнято Закон про введення в обіг зелених облігацій та наразі готується підзаконна база. Цей Закон [98] і НПА Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку, зазначені в ньому, спрямовані на імплементацію актів законодавства ЄС у сфері ринків капіталу й організованих товарних ринків, зокрема: 1) Директиви № 98/26/ЄС від 19 травня 1998 року; 2) Директиви № 2002/47/ЄС від 6 червня 2002 року; 3) Директиви № 2002/87/ЄС від 16 грудня 2002 року; 4) Директиви № 2004/109/ЄС від 15 грудня 2004 року; 5) Регламенту (ЄС) № 648/2012 від 4 липня 2012 року; 6) Директиви № 2013/36/ЄС від 26 червня 2013 року; 7) Регламенту (ЄС) № 575/2013 від 26 червня 2013 року; 8) Директиви № 2014/65/ЄС від 15 травня 2014 року; 9) Регламенту (ЄС) № 600/2014 від 15 травня 2014 року; 10) Регламенту (ЄС) № 596/2014 від 16 квітня 2014 року; 11) Регламенту (ЄС) № 2017/1129 від 14 червня 2017 року; 12) Регламенту (ЄС) № 909/2014 від 23 липня 2014 року; 13) інших актів ЄС, розроблених на виконання або доповнення вищезазначених актів.

В новітній Угоді про бюджет ЄС на 2023 р. фокус зроблено на Україні, енергетиці та відновленні. Євродепутати досягли успіху у збільшенні фінансування програм і політики, які, на їхню думку, є життєво важливими для подолання наслідків війни в Україні та енергетичної кризи, сприяючи відновленню після пандемії та посилюючи зусилля щодо переходу на зелені та цифрові технології, відповідно до пріоритетів Європарламенту, визначених в його керівних принципах на 2023 р.

Так, Європарламенту вдалося підвищити енергетичну незалежність ЄС і підтримати громадян і бізнеси з їх високими рахунками за електроенергію, одночасно підтримуючи зелений перехід і біорізноманіття. Програми з додатковою підтримкою включають:

- дослідницьку програму Horizon Europe;
- проєкт Connecting Europe Facility, який фінансує будівництво високоякісних і стійких транс'європейських транспортних та енергетичних мереж;
- програму LIFE з питань довкілля та клімату.

Наприклад, втілюючи євроінтеграційні приписи, відповідно до нової редакції ст. 18 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», емісію зелених облігацій може здійснювати особа, що реалізує або фінансує проєкт екологічного спрямування. Кошти від розміщення зелених облігацій спрямовуються на фінансування та рефінансування витрат проєкту екологічного спрямування. У разі, якщо емітентом зелених облігацій є держава Україна, кошти від їх розміщення використовуються відповідно до Бюджетного кодексу України [99]. Додамо, що облігації залежно від мети використання залучених коштів можуть бути ординарними, зеленими або інфраструктурними. Зелені облігації – це облігації, проспект (рішення про емісію, а для державних облігацій України - умови розміщення) яких передбачає (передбачають) використання залучених коштів виключно на фінансування екологічного проєкту або окремого його етапу.

Заслуговує на увагу визначення терміна «проєкт екологічного спрямування», під яким розуміється проєкт у сфері альтернативної енергетики, енергоефективності, мінімізації утворення, утилізації та переробки відходів, впровадження екологічно чистого транспорту, органічного землеробства, збереження флори і фауни, водних і земельних ресурсів, адаптації до змін клімату, а також інший проєкт, спрямований на: захист НПС; впровадження екологічних стандартів; скорочення викидів у НПС.

Отже, Україна має кілька шляхів руху в рамках розбудови ЄЗК: від позиції пасивного спостерігача до активного учасника процесу разом з країнами ЄС. Під час онлайн-дискусії, до якої долучилися представники Ресурсно-аналітичного центру «Суспільство і довкілля», аналітичного центру

DiXi Group, Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, Ukrainian Think Tanks Liaison Office in Brussels, за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», була акцентована увага на важливості залучення України до формування кліматоорієнтованої економіки Європи й необхідності врахувати при цьому наступні 5 факторів [100]:

1) налагодження якісного прямого діалогу з представниками ЄС з метою синхронізації базових даних та подальших прагнень;

2) залучення України як партнера й асоційованого члена ЄС до спільних трансформацій на інституційному, технологічному, інвестиційному рівнях;

3) об'єднання зусиль держави й бізнесу в пошуку джерел інвестицій для екологічної модернізації виробництва (наприклад, через компенсацію екоподатку і доступ до європейських інвестицій та програм в рамках ЄЗК;

4) сталий розвиток, що розглядається не лише як питання екології, а й подолання голоду й бідності, право на гідну працю, охорона здоров'я та інше;

5) для швидких і якісних змін держава також має пройти трансформацію від суто регуляторної та контролюючої інституції до справжнього драйвера декарбонізації та партнера для бізнесу.

Водночас, мова йде і про потенційні можливості й загрози, які можуть очікувати на усіх стейкхолдерів, зокрема, про механізм вуглецевого корегування, нові жорсткі вимоги щодо екологічності для виробників продукції та надавачів послуг, а також про транссекторальний вплив ЄЗК.

Зауважимо, що ЄЗК – це комплекс політичних ініціатив Європейської Комісії, загальною метою яких є досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р., а також підвищення добробуту громадян, захист біологічного різноманіття й екологізація економіки. У січні 2020 р. за підсумками Шостого засідання Ради асоціації Україна й ЄС погодилися надалі співпрацювати щодо декарбонізації та захисту навколишнього середовища в рамках ЄЗК.

Саме ЄЗК, на думку європейських корпорацій [101], є тим економічним драйвером, який створить нові робочі місця в таких секторах, як енергетика, транспорт, будівництво, виробництво і сільське господарство.

Розвиток останніх, як власне і економіки в цілому, залежить передусім від наявності у країни відповідних видів енергетичних ресурсів, рівня розвитку галузей з їх видобутку, транспортування, зберігання і переробки, у тому числі їх інтегрованість з європейським ринком і можливостями організації постачань зі світових ринків для подальшого постачання до ЄС [102]. В Україні наразі традиційно найбільш затребуваними є викопні ресурси: природний газ і вугілля, які сумарно становлять понад 60 % вітчизняного енергетичного балансу і, за прогнозами, до 2025 р. ця цифра складатиме не менше 45 %, адже ЕСУ-2050 передбачає досягнення такого рівня видобутку вугілля, який забезпечить споживачів енергетичного вугілля переважно паливом національного видобутку з поступовим відмовленням від нього до 2050 р.

Слід наголосити, що вбачається позитивним, що незважаючи на Зелений курс ЄС, а від так і перехід до ВДЕ повинен стати поступовим і не спричинити додаткової шкоди. Саме тому питання екологічної безпеки на об'єктах вугільної галузі набуває особливої актуальності. Проте, через агресивні дії РФ проти України в ЄС пригальмовано процес переходу до ВДЕ. Так, у Франції розконсервували одну з найбільших станцій (вугільних). Крім того, в Індії взагалі збільшили видобування вугілля. Тож, в умовах поєднання євроінтеграційних прагнень та необхідності повоєнного відновлення екології та економіки України потрібно обрати найкращий, оптимальний варіант для перетворення відповідних об'єктів з видобування вугілля на максимально екологічно безпечні та економічно рентабельні.

Загалом, енергетичний баланс кожної країни, у тому числі й членів ЄС, формується з огляду на наявні природні ресурси (далі – ПР), промислову інфраструктуру й аспекти зовнішньої політики. У такому контексті національна політика може входити у протиріччя із загальноєвропейською

стратегією: наприклад, більшість країн ЄС намагається замінити вугілля іншими видами палива задля виконання завдань у галузі запобігання зміні клімату [103].

Тож, перед сучасною Україною постала актуальна проблема: в умовах стриманої декарбонізації та критичної збитковості об'єктів вугільної галузі мінімізувати соціальні й екологічні наслідки цього процесу і зробити це передусім за допомогою адаптації дієвих європейських методів правового характеру, заснованих на європейсько-правових принципах у сфері використання ПР та екологічної безпеки. Сутністю сталого розвитку України є збалансована гармонія економічних, соціальних і екологічних інтересів суспільства і держави, що є юридичною основою побудови ефективної системи забезпечення екологічної безпеки в сучасних умовах. Урегулювати все це можна одним систематизованим актом.

При цьому, важливе значення для розвитку політики та законодавства у сфері охорони довкілля разом з П'ятою програмою дій з навколишнього середовища має Амстердамський договір 1997 р., який ввів принцип захисту навколишнього середовища як принцип діяльності ЄС [105].

Як наголошує А.П. Гетьман [106], при створенні Кодексу законів України про довкілля (далі – КЗпД) слід спиратися на такі принципи, як: верховенство права; демократизм, тобто можливість внесення проєкту КЗпД на референдум; гуманізм, а це означає, що створення відповідного законодавчого акта має бути спрямоване на забезпечення і захист прав людини і громадянина; науковість, що передбачає залучення до кодифікаційних робіт представників різних галузей наук; професіоналізм, що полягає в залученні до кодифікації екологічного законодавства не лише науковців, а й спеціалістів у тих чи інших сферах життя; об'єктивність, а саме розробку проєкту КЗпД необхідно здійснювати з дотриманням соціально-економічних та політичних цілей, які знаходяться перед державою на даному етапі її розвитку; гармонізації національного екологічного законодавства з міжнародно-правовими нормами. Отже, прийняття КЗпД

повинно завершити кодифікаційний процес у сфері регулювання суспільних відносин, пов'язаних із використанням ПР та охороною довкілля, створити екологічну законодавчу базу, адаптовану до норм і принципів права ЄС та в цілому міжнародного права.

Так само акцентують увагу на необхідності подолання глобальних загроз, як то - екологічної, енергетичної безпеки тощо, у своїй публікації Т. В. Курман і А. М. Статівка, аналізуючи сучасний стан і перспективи розвитку аграрного законодавства та його подальшу адаптацію до вимог права ЄС й на забезпечення реалізації Глобальних цілей сталого розвитку [234, с. 292].

Не можна не брати до уваги й того, що екологічна політика ЄС, як зауважує В. Ю. Колесник, будується як на основних принципах охорони навколишнього середовища (принцип забруднювач платить, принцип профілактики), так і на допоміжних (принцип збереження біологічного різноманіття, принцип джерела та ін.) [107].

Дійсно, на сьогоднішній день ЄС має широку компетенцію в галузі вирішення екологічних питань, а екологічна інтеграція стала обов'язковою для всіх членів і кандидатів на вступ до ЄС. Крім згаданого принципу «забруднювач платить», суттєво підкріпленого у 2004 р. Директивою 2004/35/ЄС про цивільну відповідальність за забруднення довкілля [108], до принципів екологічної політики ЄС слід віднести й такі, як: 1) принцип субсидіарності (спільна діяльність на тих напрямках, де країни не можуть впоратися самі або таке вирішення буде більш ефективним, ніж на рівні держави); 2) принцип превентивних (попереджувальних) дій; 3) принцип обережності; 4) принцип відшкодування збитку навколишньому середовищу шляхом усунення шкоди на початковому етапі її виникнення; 5) принцип екологічної орієнтованості, коли будь-яка діяльність здійснюється з урахуванням потреб навколишнього середовища; 6) принцип інтеграції екологічної політики у розробку і проведення усіх інших політик.

Крім того, з урахуванням положень проголошених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН глобальних цілей сталого розвитку до 2030 р.

[109] і результатів їх адаптації згідно із Указом Президента України [110], основними напрямками діяльності із забезпечення екологічно безпечного сталого розвитку слід визнати наступні:

- екологічно обґрунтоване розміщення продуктивних сил;
- екологічно безпечний розвиток промисловості, енергетики, транспорту і комунального господарства;
- екологічно безпечний розвиток сільського господарства;
- невичерпне використання відновлюваних ПР;
- раціональне використання невідновних ПР;
- розширене використання вторинних ресурсів, утилізація, знешкодження та захоронення відходів;
- вдосконалення управління в галузі охорони НПС, природокористування, попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій.

За твердженням зарубіжних юристів-екологів, принцип превенції виникнення можливих екологічних ризиків, небезпек, несприятливих впливів на НПС і здоров'я громадян є ілюстрацією всієї сучасної екологічної політики. Мета його дотримання – попередити виникнення можливих ризиків, небезпек, несприятливих впливів на НПС і шляхом дбайливого поводження з ПР зберегти їх для майбутніх поколінь. «Компонент майбутнього», який є складовою принципу передбачливості, робить його основою всіх програм планування впливів на НПС [111].

Таким чином, до принципів права екологічної безпеки пропонується віднести такі: сталий розвиток, що передбачає рівний підхід до його економічної, соціальної і екологічної складових, і визнання неможливості суспільного прогресу при деградації довкілля; запобігання виникненню можливих екологічних ризиків, небезпек, шкідливих впливів на довкілля, життя і здоров'я громадян; платність природокористування і відшкодування громадянам і довкіллю збитку, заподіяного в результаті порушення законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки; вільний доступ до екологічної інформації; участь усіх зацікавлених суб'єктів у підготовці,

обговоренні, прийнятті і реалізації рішень у сфері забезпечення екологічної безпеки; міжнародне співробітництво у сфері екологічної безпеки.

Отже, принципи екологічної безпеки утворюють основу для розробки Стратегії екологічної безпеки відповідно до п. 66 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392, п. 4 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України», уведеного в дію зазначеним Указом, а також рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 р. «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації». Метою розробки Стратегії екологічної безпеки має стати, перш за все, зменшення впливу наслідків зміни клімату для підвищення рівня екологічної безпеки в Україні. Тому логічно припустити, що принципи забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля повинні бути враховані Координаційним центром з питань трансформації вугільних регіонів при створенні Концепції реформування галузі і Національної програми з трансформації вугільних регіонів до 2027 р. [112], зокрема у Екологічному компоненті розвитку територій в результаті зменшення видобутку вугілля.

Таким чином, з огляду на євроінтеграційні прагнення нашої держави і модернізацію вугільного законодавства окремо слід вивчати й такі групи відносин, завдяки яким відбувається:

- забезпечення платоспроможності державних вугледобувних підприємств, зокрема, відносини, пов'язані з їх банкрутством і вжиттям відповідних заходів виконавчого провадження, що розглядається як створення умов для забезпечення державної політики у вугільній галузі;
- використання коштів (особливо дотримання порядку), передбачених у державному бюджеті для реструктуризації вугільної галузі;
- трансформація вугільних регіонів України.

Також, заслуговує на увагу й пропозиція Р. С. Кіріна, який обґрунтовує

необхідність взаємозв'язку між складовими ланки «обов'язки користувачів надрами – нагляд – відповідальність» [113]. При цьому логічним буде додати до наведеної моделі й показник «шкода», адже останній буде не тільки показником диференціації видів юридичної відповідальності, а й виступатиме підставою для обрання виду й розміру стягнення (покарання).

В аспекті реформи системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони НПС, метою якої, з урахуванням виконання зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію, є створення ефективної державної системи запобігання екологічним правопорушенням і моніторингу стану НПС, зниження тиску на бізнес-середовище, широке залучення громадськості до здійснення нагляду (контролю), утворення єдиного інтегрованого державного органу природоохоронного моніторингу та нагляду (контролю) слід погодитися із думкою авторів [114] щодо необхідності врахування в процесі зазначених реформ європейський досвід в цій сфері, адже в ЄС існує значна невідповідність в інспекційних системах і механізмах держав-членів не тільки відносно їх здатності виконувати інспекційні задачі, але також і сфери дії та змісту початих інспекційних задач, та навіть у самому існуванні інспекційних задач у декількох державах-членах, і ця ситуація не може вважатися задовільною стосовно цілі ефективної і більш послідовної імплементації, практичного застосування та виконання законодавства Співтовариства щодо захисту довкілля [115].

Зокрема, проєкт Закону про державний екологічний контроль № 3091 від 19.02.2020 р., що прийнятий 15.07.2021 р. в першому читанні та передбачає створення єдиного органу державного екологічного контролю і реформування системи органів та порядку здійснення державного екологічного контролю, й досі залишається проєктом, хоча й враховує такі актуальні на сьогодні положення, як то:

- порядок денний на XXI століття стосовно навколишнього середовища і розвитку 1992 р., Йоганнесбурзький план виконання рішень зі сталого розвитку 2002 року, зокрема необхідність як найповнішого

врахування економічних, соціальних та екологічних інтересів не тільки свого відповідного населення, а й прийдешніх поколінь і гарантувати, що економічний розвиток, екологічна та соціальна політика розвиваються спільно;

- необхідність виконання УПА між Україною та ЄС;
- послідовності реалізації реформ, визначені Концепцією реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони НПС, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 616-р, та враховує Принципи Торонто.

Також до основних екологічних вимог при використанні надр можна віднести: користування надрами відповідно до вимог екологічного законодавства держави, збереження природних ландшафтів та інших геоморфологічних структур; збереження земної поверхні за рахунок застосування спеціальних методів розроблення родовищ; запобігання техногенного опустелювання земель; вжиття заходів, які оберігають від проявів небезпечних техногенних процесів при розвідці, видобутку, а також будівництві й експлуатації підземних споруд, не пов'язаних із розвідкою і видобутком; охорона надр від обводнення, пожеж та інших стихійних чинників, що ускладнюють експлуатацію і розробку родовищ; запобігання забрудненню надр, особливо при підземному зберіганні нафти, газу або інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів; дотримання устанавленого порядку призупинення, припинення операцій з надрокористування, консервації та ліквідації об'єктів розробки родовищ; дотримання екологічних і санітарно-епідеміологічних вимог при складуванні і розміщенні відходів; скорочення територій, що порушуються, і відчужуваних земель; запобігання вітровій ерозії ґрунту, відвалам розкривних порід і відходам виробництва, їх окисленню і самозайманню; ізоляція поглинаючих і прісноводних горизонтів для виключення їх забруднення; запобігання виснаженню і забрудненню підземних вод; застосування нетоксичних реагентів при приготуванні промивних рідин; очищення і повторне використання бурових розчинів; ліквідація залишків

бурових й паливно-мастильних матеріалів еколого-безпечним способом; очищення і повторне використання нафтопромислових стоків в системі підтримки внутріпластового тиску нафтових родовищ тощо.

Проте не варто забувати про те, що межі компетенції ЄС є різними в різних галузях та інститутах системи європейського права. Зрозуміло, що найбільш розвинуті ті галузі, які регулюють економічні відносини, оскільки вони беруть початок від моменту створення Європейського об'єднання вугілля та сталі, Європейського Економічного Співтовариства та Євроатому. Проте останнім часом кількість предметних сфер регулювання ЄС збільшилася, а європейське право починає охоплювати й інші сфери суспільного життя, які далеко виходять за межі економічної діяльності і включають політичну, соціальну, культурну та інші сфери суспільної діяльності [116]. Право навколишнього середовища окремої держави-члена включає всі норми, що «впливають із міжнародних договорів і звичаїв, директив та регламентів ЄС, національних конституцій, законодавства, муніципальних постанов, постанов, прийнятих національними й місцевими виконавчими й адміністративними органами, рішень суду і звичаєвого права» [117].

Крім того, слід враховувати, що наближення до екологічних норм ЄС складає одну із головних проблем для країн, що співпрацюють з Співтовариством. При значній різниці у вимогах і нормативах може виникнути потреба залучення значних інвестицій для приведення НПС до стандартів ЄС.

Як зазначає Л. Якушенко [118], у міру розвитку екологічної політики розширився перелік наявних засобів охорони довкілля. Паралельно з прийняттям рамкового законодавства для забезпечення високого рівня охорони довкілля Співтовариство впровадило цілу низку методів (інструментів) охорони довкілля, у тому числі й правових:

- Life – фінансовий інструмент екологічного захисту, спрямований на сприяння розвитку, впровадженню й оновленню екологічної політики та

законодавства Співтовариства, яким доцільно скористатися Україні при відновленні довкілля вугільних регіонів;

- угоди про охорону довкілля: покращення екологічних аспектів діяльності підприємств і впровадження методів сталого виробництва шляхом заохочення добровільних заходів та угод щодо охорони довкілля, у тому числі й при видобуванні вугілля;

- екологічні мита й податки, введення яких сприятиме застосуванню державами-членами фіскальних інструментів підвищення ефективності екологічної політики та забезпечення використання екологічних мит та податків у відповідності до законодавства Співтовариства, серед яких слід відмітити й ренту за видобування вугілля;

- програми підтримки неурядових організацій, що діють у галузі охорони довкілля [119] (ENGO (екологічна неурядова організація) – неурядова організація у галузі екології. Ці організації діють як на місцевому, так і на міжнародному рівнях, що змушує їх відігравати важливу роль у вирішенні різних видів екологічних проблем, що відбуваються в сучасному світі. Ефективність діяльності ENGO у різних державах-членах різна – найбільша активність громадськості спостерігається у Великій Британії, Німеччині, Нідерландах та Данії, найменша – в Ірландії та Греції);

- інтегровану виробничу політику (Integrated product policy (IPP)) [120] (Інтегрована політика щодо продуктів (IPP) прагне мінімізувати їх, розглядаючи всі фази життєвого циклу товару і вживаючи заходів там, де це найбільш ефективно. Комісія представляє стратегію укріплення і зміни спрямування екологічної політики, пов'язаної з виробництвом, з метою сприяння розвитку ринку екологічно безпечної продукції, і зрештою, стимулювання громадського обговорення відповідних питань);

- Європейське Агентство з питань довкілля (European Environment Agency (EEA)) [121], яке відповідає за забезпечення осіб, відповідальних за прийняття політичних рішень, а також громадськості надійною й достовірною інформацією про стан довкілля; (ЄЕА – це відомство ЄС, завданням якого є надання надійної,

незалежної інформації про довкілля. Воно діє як основне джерело інформації для тих, хто бере участь у розробці, прийнятті, впровадженні й оцінці екологічної політики, а також широких верств громадськості);

- екомаркування продукції: має на меті рекламування продукції зі зменшеним негативним впливом на довкілля (порівняно з іншими продуктами тієї самої групи);

- систему екологічного менеджменту й екологічного аудиту Співтовариства (EU Eco-Management and Audit Scheme (EMAS)) [122], спрямовану на забезпечення постійного вдосконалення ефективності екологічної діяльності європейських організацій, а також забезпечення громадськості і зацікавлених сторін відповідною інформацією;

- оцінку впливу на навколишнє середовище (Environmental Impact Assessment (EIA)) [123] певних державних та приватних проектів;

- стратегічну екологічну оцінку (Strategic Environmental Assessment (SEA)) [124]: проводиться з метою сприяння включенню екологічних аспектів на етапах розробки, ухвалення та впровадження планів та програм;

- екологічні перевірки – мінімальні критерії (Environmental inspections: minimum criteria) [125]: забезпечення більшої відповідності, а також більшої одноставності у застосуванні та впровадженні законодавства Співтовариства щодо охорони довкілля шляхом надання мінімальних критеріїв організації, проведення, пост-контролю та опублікування результатів екологічних перевірок в усіх державах-членах;

- Європейський реєстр викидів та перенесення забруднюючих речовин (European Pollutant Release and Transfer Register (E-PRTR)) [126]: покращення громадського доступу до інформації про стан довкілля, й у такий спосіб, сприяння запобіганню та зменшенню забруднення у довгостроковій перспективі;

- поствидобувний перехід (Post-Mining Transition (PMT)) [127]: гірничодобувна діяльність, яка вважається узгодженою зі сталим розвитком, – це така, при якій планування закриття існує протягом усієї експлуатації

шахти (головним інструментом керівництва й оцінки політики Intergovernmental Forum on Mining, Minerals, Metals and Sustainable Development (IGF) є Основи гірничої політики (Mining Policy Framework (MPF)).

Крім правових, безумовно, слід використовувати й інші види методів забезпечення екологічної безпеки з метою мінімізації впливу на довкілля вугледобувних об'єктів, як-от: методи контролю якості НПС: методи вимірювань, строго кількісні, результат яких виражається конкретним числовим параметром (фізичні, хімічні, оптичні та інші); біологічні методи – якісні або частково кількісні; методи моделювання і прогнозу, у тому числі методи системного аналізу, системної динаміки, інформатики тощо; комбіновані методи, наприклад, еколого-токсикологічні методи, що включають різні групи методів (фізико-хімічних, біологічних, токсикологічних та ін.); методи управління якістю НПС.

Тож, вважаємо, що необхідні кроки для системних змін у нормативно-правовому угрупованні, покликаному вирішити комплексні й багатогранні проблеми адаптації та гармонізація вугільного законодавства в умовах євроінтеграції, що триває, слід передбачити за господарськими, конкурентними й антимонопольними, приватизаційними й інвестиційними, податковими та фінансовими, енергетичними, екологічними, надровими, гірничими та вугільними відносинами.

Окремо зауважимо те, що поняття «ресурси родовищ вугілля» і «запаси родовищ вугілля» вживаються в роботі у розумінні Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 5 травня 1997 р. № 432 та наказу Державної комісії України по запасах корисних копалин від 25.10.2004 р. № 225 «Про затвердження Інструкції із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ вугілля».

Якщо ж виходити з оптимального поєднання необхідності, доцільності й можливості існування того чи іншого вугледобувного підприємства, то в

такому випадку окреслення перспектив розвитку законодавства про екологічну безпеку в процесі повоєнного відновлення видобування вугілля повинно враховувати такі основні чинники, за допомогою яких власне і має встановлюватися доцільність його подальшого використання.

По-перше, певне вугледобувне підприємство повинно мати на балансі визначену розрахунками геологоекономічної оцінки кількість і якість запасів вугілля, а також мати сприятливі умови їх розробки, тобто йдеться про оцінку гірничо-геологічний стану цього підприємства.

По-друге, експлуатація вугледобувного підприємства має бути рентабельною, оскільки надання дотацій для потреб об'єктів вугільної промисловості, враховуючи складне фінансове становище, буде майже неможливим. Тож, їх внутрішній економічний стан, безумовно, слід враховувати при прийнятті рішення про подальшу долю.

По-третє, так само необхідно мати на увазі, що наявна державна підтримка подальшої експлуатації чи ліквідації неперспективних вугільних шахт буде скорочена вдвічі, тому зовнішній економічний стан країни також впливатиме на обрання об'єктів, залучених до такої програми.

По-четверте, багато вугільних шахт зазнали більшого чи меншого мілітарного впливу, внаслідок чого вони були пошкоджені, зруйновані, ліквідовані, затоплені, відтак їх технічний та внутрішній екологічний стан відіграватимуть одну з ключових ролей у процесі прийняття рішення про подальшу експлуатацію, консервацію або ліквідацію.

По-п'яте, слід враховувати, що їх поточний стан не є стаціонарним, адже динаміка негативних геологічних та екологічних змін із часом може призвести лише до погіршення наслідків впливу вугільних шахт на довкілля, тобто необхідно прогнозувати і їх зовнішній екологічний стан.

По-шосте, щодо вугільних шахт, віднесених як до неперспективних об'єктів, так і до перспективних, але у прийнятному господарському стані й без державного фінансування їх подальшої експлуатації, пропонується розглядати можливість зміни цільового використання наземної, підземної та

техногенної частин із залученням приватних інвесторів.

Нарешті, окреслюючи перспективи розвитку законодавства про екологічну безпеку при повоєнному відновленні видобування вугілля, Україна безумовно має докласти максимум зусиль, у тому числі й нормотворчих, задля досягнення завдань Цілей сталого розвитку (далі - ЦСР, відомі також як Глобальні цілі) - ключові напрямки розвитку країн, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку. Вони замінили Цілі розвитку тисячоліття, термін яких закінчився наприкінці 2015 р.. ЦСР ухвалені на період від 2015 до 2030 р. і нараховують 17 Глобальних цілей, серед яких в аспекті даного дослідження особливу актуальність мають:

- Ціль 7. Доступна та чиста енергія «Забезпечення доступу всіх людей до прийнятних за ціною, надійних, сталих і сучасних джерел енергії».

Забезпечення загального доступу до недорогої електроенергії до 2030 р. передбачає інвестиції в екологічно чисті джерела енергії, такі як енергія сонця, вітру та теплова енергія. Запровадження економічно ефективних стандартів для ширшого спектру технологій також може зменшити споживання електроенергії у будівлях і промисловості у всьому світі на 14 %.

Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату «Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками».

У світі немає жодної країни, яка б не відчувала серйозних наслідків зміни клімату. Обсяги викидів парникових газів продовжують зростати: на сьогодні вони вищі на понад 50 % порівняно з 1990 р. Хоча країни Східної Європи і Центральної Азії не продукують значних викидів парникових газів, цей регіон непропорційно потерпає від наслідків кліматичних змін.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що правовий режим мінеральних ресурсів в Україні не враховує ані площі земель, під якими можливе проведення гірничих робіт, ані економічне порівняння земле- й надрокористування. Подібна ситуація є

наслідком відсутності в Україні законодавчого акта відповідного змісту, наприклад, «Про мінеральні ресурси України». Крім того, у Кодексі України про надра відсутнє розмежування іноземних претендентів на користування українськими надрами, що неприпустимо на тлі перспектив європейської інтеграції.

2. Концепція нового кодифікованого акта законодавства про надра повинна передбачати раціональне використання надр для видобування корисних копалини, а також адаптацію принципу «використовуй або відмовся» в державній мінерально-сировинній політиці щодо інвесторів.

3. Встановлено, що сучасна європейська парадигма формулювання принципів екологічної безпеки визначена в рамках трьох закономірностей: сталий розвиток і використання природних ресурсів; охорона довкілля; мінімізація екологічного ризику. Отже, господарська діяльність в Україні з видобування вугілля має орієнтуватися на виконання економічних завдань, цілей сталого розвитку у поєднанні із забезпеченням екологічної безпеки.

4. Підтверджено, що принципи екологічної безпеки становлять основу для розробки національної концепції екологічної безпеки. Тому логічно припустити, що принципи забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля повинні бути враховані Координаційним центром з питань трансформації вугільних регіонів при створенні Концепції реформування галузі й Національної програми з трансформації вугільних регіонів до 2027 р., зокрема, в Екологічному компоненті розвитку територій в результаті зменшення видобутку вугілля.

5. Запропоновано при формуванні перспектив розвитку законодавства про екологічну безпеку у процесі повоєнного відновлення видобування вугілля враховувати такі основні чинники, завдяки яким повинна встановлюватися доцільність використання конкретного вугледобувного підприємства: кількість і якість запасів вугілля й умов їх розробки (гірничо-геологічний стан); рентабельність підприємства (внутрішній економічний стан); - наявність державної підтримки подальшої експлуатації чи ліквідації

(зовнішній економічний стан); наслідки мілітарного впливу (технічний стан, внутрішній екологічний стан); наслідки впливу на довкілля (зовнішній екологічний стан); можливість зміни цільового використання наземної, підземної та техногенної частин (еколого-господарський стан).

ВИСНОВОК

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає в з'ясуванні й комплексному розробленні теоретичних і практичних проблем забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, формулюванні пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин у цій сфері. Проведене самостійне цілісне дослідження дозволяє зробити такі висновки, надати пропозиції й рекомендації, які можуть мати як теоретичне, так і практичне значення:

1. Доведено, що особливість розвитку відносин із забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля, їх історико-правової періодизації зумовлює проведення аналізу як генези правового регулювання видобування вугілля, так і історичних коренів правового забезпечення відносин екологічної безпеки. При цьому, очевидно, що кінцевий вигляд класифікація становлення відносин, що досліджуються, має спиратися саме на комплексний критерій, яким обрано зміст заходів, пов'язаних із виконанням вимог екологічної безпеки у відповідній сфері господарської діяльності щодо використання певного виду природного ресурсу і зміст базового нормативно-правового акта.

2. На підставі аналізу розуміння терміна «вплив на довкілля» виокремлено такі його принципові ознаки, що властиві й у процесі господарської діяльності вугледобувних шахт: 1) будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля; 2) ці наслідки є результатом зміни стану об'єктів екологічної безпеки; 3) об'єктами екологічної безпеки, що можуть змінювати стан через вплив такої діяльності (об'єкти, на які впливають), є (3.1) безпечність життєдіяльності людей та їх здоров'я; (3.2) флора, фауна, біорізноманіття, ґрунт, повітря, води, клімат, ландшафт; (3.3) природні території та об'єкти, історичні пам'ятки, об'єкти культурної спадщини та

інші матеріальні об'єкти; (3.4) сукупність цих об'єктів, а також соціально-економічні умови. Науково обґрунтовано й сформульовано юридичне визначення понять «екологічна безпека при видобуванні вугілля», «інституційне забезпечення екологічної безпеки видобування вугілля», «вугільна галузь».

3. Визначено, що діяльність із видобування вугілля відкритим чи підземним способом і, відповідно, вугледобувні кар'єри й вугледобувні шахти відносять до виду еколого-господарської діяльності, яку провадять на об'єктах, що можуть мати значний вплив на довкілля (об'єкти впливу, джерела небезпеки). У той же час аналіз приписів у цій сфері показав, що законодавче визначення об'єктів екологічної безпеки (об'єкти сприйняття), їх розмежування із джерелами екологічної небезпеки на різних стадіях існування гірничих підприємств з видобування вугілля в одних випадках недостатнє, а в інших майже відсутнє. За цими критеріями класифіковано вугледобувні підприємства, які впливають або можуть впливати на екологічну безпеку довкілля.

4. Виходячи з положень чинного надрового й гірничого законодавства, визначено групи об'єктів, які у процесі видобування вугілля потребують наявності законодавчо закріплених засобів: а) охорони; б) безпеки; в) збереження. Серед таких об'єктів виділено: життя і здоров'я населення, майно, НПС, природні ресурси; гірничі виробки і свердловини, вугільні родовища; технічна, геологічна й маркшейдерська документація; гірничі роботи; виробничі підрозділи гірничого підприємства, склади корисних копалин і відвали порід (мінеральні відходи порідних відвалів, сховищ); підприємства, розташовані на гірничому відводі або поблизу нього; стічні води і відпрацьоване повітря; санітарно-захисні зони між гірничим підприємством і жилими будівлями; поверхні землі; лісові масиви; ґрунтові води і поверхневі водні об'єкти; водоносні горизонти (пласти).

5. Обґрунтовано, що забезпечення екологічної безпеки у сфері видобування вугілля здійснюється по таких основних напрямках: 1)

забезпечення екологічної безпеки потенційно небезпечних виробничих вугледобувних об'єктів; 2) попередження забруднення довкілля небезпечними наслідками й відходами вуглевидобутку; 3) попередження й ліквідація надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру на вугледобувних об'єктах. Правову регламентацію забезпечення екологічної безпеки у процесі впливу вугледобувного суб'єкта на внутрішнє й зовнішнє оточення необхідно здійснювати у часі, просторі й за колом об'єктів впливу.

6. Право на безпечне довкілля навколо вугледобувних об'єктів потребує нормативного забезпечення в аспекті охорони не тільки суб'єктів, які знаходяться в зоні впливу гірничого підприємства, причому як в пасивному, так і у активному статусі, а й власне самого об'єкта, який належить до категорії потенційно небезпечних. Запропоновано зменшити вплив діяльності вугледобувних шахт на об'єкти екологічної безпеки шляхом встановлення зобов'язуючих норм щодо: удосконалення технологічних процесів видобування вугілля; встановлення нових пилогазоочисних установок і споруд; рекультивації та повернення до обігу порушених земель; захисту земель від водної та вітрової ерозії, від підтоплення сільськогосподарських угідь; утилізації відходів виробництва; нових методів очищення шахтних та стічних вод для їх використання або безпечного скидання в поверхневі водоймища і водотоки; оптимізації розміщення об'єктів можливого забруднення водоносного горизонту; використання замкнених систем виробничого водозабезпечення і каналізації.

7. Аргументовано з огляду на особливий характер гірничих технологій вугледобувних процесів, а також специфічні фізико-хімічні властивості даної твердої горючої корисної копалини, що одним із основних принципів забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля виступає принцип превенції, мета якого полягає, по-перше, у попередженні виникнення можливих ризиків, небезпек, несприятливих впливів на довкілля і здоров'я громадян пов'язаної з цим господарської діяльності, а також відходів вугільних шахт, і по-друге, забезпеченні раціонального поводження

з ресурсами і запасами родовищ вугілля. При цьому поняття «юридична відповідальність за правопорушення в галузі забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля» пропонується розглядати як настання для користувача надр, що здійснює видобування вугілля, за вчинення правопорушення, передбаченого екологічним законодавством, законодавством про надра чи гірничим законодавством, негативних наслідків у вигляді накладення на нього визначених законодавством санкцій за рішенням уповноваженого органу або суду.

8. Доведено, що з огляду на євроінтеграційні прагнення нашої держави і модернізацію вугільного законодавства окремо слід вивчати й такі групи відносин, завдяки яким відбувається: забезпечення платоспроможності державних вугледобувних підприємств, зокрема, відносини, пов'язані з їх банкрутством і вжиттям відповідних заходів виконавчого провадження, що розглядається як створення умов для забезпечення державної політики у вугільній галузі; використання коштів (особливо дотримання порядку), передбачених у державному бюджеті для реструктуризації вугільної галузі; трансформація вугільних регіонів України.

9. Обґрунтовано положення про місце забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля в системі гірничого права, як однієї з підгалузей екологічного права та правового інституту екологічної безпеки, що посідає самостійне місце в системі екологічного права, яке характеризує його як складний правовий інститут екологічного права, що охоплює систему відносно відокремлених і пов'язаних між собою норм гірничого права та права екологічної безпеки, які регулюють відповідну групу суспільних відносин. Системні зміни у нормативно-правовому угрупованні, покликаному вирішити комплексні й багатогранні проблеми адаптації та гармонізації екобезпекового та вугільного законодавства в умовах євроінтеграції, що триває, мають відбуватися за наступними видами відносин: 1) господарські; 2) конкурентні й антимонопольні; 3) приватизаційні й інвестиційні; 4) податкові й фінансові; 5) енергетичні; 6)

надрові, гірничі й вугільні; 7) екологічні й екобезпекові.

10. Наголошено, що нормативно-правове регулювання забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля є недосконалим, у зв'язку з чим надано пропозиції щодо усунення прогалин у правовому регулюванні відповідних відносин. Зокрема, обґрунтовано необхідність і запропоновано зміни й доповнення до чинних нормативних актів, а саме Кодексу України про надра, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Гірничого закону України.

11. Доведено, що окреслення перспектив розвитку законодавства про екологічну безпеку у процесі повоєнного відновлення видобування вугілля враховувати такі основні чинники, завдяки яким повинна встановлюватися доцільність використання конкретного вугледобувного підприємства: кількість і якість запасів вугілля й умов їх розробки (гірничо-геологічний стан); рентабельність підприємства (внутрішній економічний стан); наявність державної підтримки подальшої експлуатації чи ліквідації (зовнішній економічний стан); наслідки мілітарного впливу (технічний стан, внутрішній екологічний стан); наслідки впливу на довкілля (зовнішній екологічний стан); можливість зміни цільового використання наземної, підземної та техногенної частин (еколого-господарський стан).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія відкриття та використання викопного вугілля. URL : <http://energetika.in.ua/ua/books/book-1/part-2/section-7/7-1/7-1-1>
2. Кірін Р.С. Історія гірничого права: навч. посібник. Дніпропетровськ: НГУ, 2011. 265 с. С. 102.
3. Щербина О. М. Правове регулювання використання природних ресурсів (історико-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 18 с.
4. Письменна О.П. Історико-правовий аналіз становлення законодавства у сфері видобування корисних копалин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 2. С. 54. URL : http://lsej.org.ua/2_2017/17.pdf
5. Кірін Р.С. Правове забезпечення видобування корисних копалин : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2007. 19 с. С.9.
6. Кірін Р.С. Формування гірничого законодавства на території України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2000.–Вип. 39. С. 56–60.
7. Мозуляка О. О. Історичний досвід становлення та розвитку законодавства про вугледобувну промисловість в Україні (XVIII-XXI ст.): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 16 с.
8. Суюсанов Л. І. Вугільна промисловість і шахтарі України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.).): автореф. дис... канд. істор. наук: 00.07.01. Донецьк, 2002. 18 с.
9. Маєвська Н. В. Механізми державного управління екологізацією надрокористування у вугільній промисловості України: автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.02. Донецьк, 2007. 20 с.
10. Євстігнєєв А. С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2019. 32 с.
11. Краснова Ю. О. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис...

докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.

12. Стрельник В. В. Правові питання здійснення екологічного контролю та нагляду у сфері охорони надр: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2017. 18 с.

13. Макаренко Н. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері видобування нафти і газу в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 18 с.

14. Коритко Л.Я. Становлення і розвиток природоохоронних інститутів в Австро-Угорській імперії: історико-правовий вимір (на матеріалах Східної Галичини 1867-1918 рр.)): автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 39 с.

15. Кірін Р.С. Принципи законодавчого регулювання видобування корисних копалин: історико-правовий аналіз. *Вісник НКУ ім. Т. Шевченка*. Серія юридична. 2001. № 41. С. 74 – 80.

16. Про нафту і газ : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2665-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2665-14#Text>

17. Про видобування і переробку уранових руд : Закон України від 19 листопада 1997 р. № 645/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/645/97-%D0%B2%D1%80#Text>

18. Про газ (метан) вугільних родовищ : Закон України від 21 травня 2009 р. № 1392-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-17#Text>

19. Пльохова А.Ю. Концептуальні засади забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах* : зб. матеріалів круглого столу (м. Харків, 1 березня 2019 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків : Право, 2019. 244 с. С. 233 – 236.

20. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

21. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>

22. Гірничий закон України від 6 жовтня 1999 р. № 1127-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-14#Text>

23. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

24. Пльохова А.Ю. Розвиток відносин із забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля: історико-правові аспекти. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 35-річчю кафедри господарського права Донецьк. Нац. ун-ту імені Василя Стуса (м. Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.)* / наук. ред. А. Г. Бобкова, А. М. Захарченко. Вінниця: Донецьк. нац. ун-т імені Василя Стуса, 2019. 254 с. С. 237–240.

25. Міжнародна конференція «Тенденції та перспективи видобутку, використання вугілля в Україні та світі» (14.06.2017). URL: <https://dtek.com/media-center/tendencii/>

26. Про інформацію Кабінету Міністрів України «Розвиток вугільної галузі України та запровадження енергозберігаючої моделі економіки - шлях до набуття енергетичної незалежності» : Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 2. Ст. 23.

27. Про схвалення Концепції реформування та розвитку вугільної промисловості на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 733-р. *Офіційний вісник України* від 03.11.2017 р. 2017. № 86. С. 59. Ст. 2621.

28. Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період : Закон України від 2 листопада 2006 р. № 307-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-16#Text>

29. Про затвердження Положення про Міністерство енергетики та вугільної промисловості України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 208. *Офіційний вісник України* від 11.04.2017 р. № 29. С.

56. Ст. 861. (постанова втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 298 від 22.04.2020 р.)

30. Міненерго. ПЕК України. Галузі : URL : http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/officialcategory?cat_

31. Національний класифікатор України Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 (набрав чинності з 1 січня 2012 р. згідно з наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 29.11.2010 р. № 530. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10>

32. Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України : Наказ Міністерства юстиції України від 02.06.2004 р. № 43/5: URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v43_5323-04?find=1&text

33. Пльохова А.Ю. Правове визначення поняття «вугільна галузь»: сучасні термінологічні проблеми. Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах : збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр (м. Одеса, 6 – 9 червня 2019 року) / відп. ред. Т. Є. Харитонова, Х. А. Григор'єва. Одеса : Гельветика, 2019. 212 с. С. 165 –168.

34. Про заходи щодо розв'язання еколого-гідрологічних проблем, які виникають унаслідок закриття гірничодобувних підприємств, шахт і розрізів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 1999 р. № 31. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-99-%D0%BF>

35. Про державну геологічну службу України : Закон України від 4 листопада 1999 р. № 1216-XIV 2335. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1216-14#Text>

36. Деякі питання реалізації частини першої статті 12 Закону України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність» : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.2013 р. № 646. *Офіційний вісник України* від 20.09.2013 р. № 70. С. 17. Ст. 2571.

37. Про стан виконання заходів щодо забезпечення гідротехнічного

захисту територій та діючих шахт Донецького та Львівсько-Волинського вугільних басейнів у зв'язку із закриттям вугледобувних підприємств : наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 01.06.2004 р. № 141. *Відомості Міністерства палива та енергетики України* від 06.2004 р. № 6.

38. Пльохова А.Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля: проблеми об'єктного складу. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних природоресурсних відносин в умовах глобалізації* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. 2019. 241 с. С. 224–226.

39. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. *Офіційний вісник України* від 27.06.2017 р. № 50. С. 5. Ст. 1549.

40. Екологічні реформи України на шляху до ЄС. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/10/690226>

41. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 листопада 2002 року «Про стан безпеки водних ресурсів держави та якість питної води в містах і селах України» : указ Президента України. *Офіційний вісник України* від 21.02.2003 р. № 6. С. 36. Ст. 226.

42. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. *Урядовий кур'єр* від 08.09.2017 р. № 167.

43. Пльохова А.Ю. Вплив господарської діяльності вугледобувних шахт на об'єкти права екологічної безпеки. *Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (29 листопада 2019 р., м. Київ). Наук. Ред. В.А. Устименко. Київ : НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. 130 с. С. 97–100.

44. Кузнецова Д. Врахування впливу підземних гірничих робіт при

нормативній оцінці землі: стан і проблеми. «*Geodesy, Architecture & Construction 2009*» (GAC-2009), 14–16 May 2009. Lviv, Ukraine. p.134–137.

45. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин : Закон України від 19 грудня 2019 р. № 402-IX. *Офіційний вісник України* від 17.01.2020 р. № 4. Т. 2. С. 352. Ст. 193.

46. Донецький інформаційно-аналітичний центр. Основні проблеми розвитку вугільної галузі та регіону Донбасу. Київ, 2002. 137с. URL : http://www.c-e-d.info/img/pdf/UCSS_Long1_u_090403.pdf

47. Пльохова А.Ю. Актуальні правові проблеми відносин екологічної безпеки навколошахтних земельних ділянок. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи* : зб. матеріалів Наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2020 року) / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. 352 с. С. 231–234.

48. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лютого 2015 р. № 141-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>

49. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614. *Офіційний вісник України* від 31.07.2020 р. № 59. С. 32. Ст. 1853.

50. Про затвердження Положення про Державну службу геології та надр України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1174. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF#Text>

51. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text>

52. Про затвердження Положення про Міністерство енергетики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2020 р. № 507. *Офіційний вісник України* від 07.07.2020 р. № 52. С. 32. Ст. 1628.

53. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики

України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. *Офіційний вісник України* від 12.04.2019 р. № 28. С. 29. Ст. 980.

54. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року : Закон України від 21 квітня 2011 р. № 3268-VI. *Офіційний вісник України* від 03.06.2011 р. № 39. С. 30. Ст. 1581.

55. Кірін Р. С. Легальне визначення поняття «охорона надр». *Юридична Україна*. 2018. № 7. С. 54–60.

56. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. *Урядовий кур'єр* від 08.09.2017 р. № 167.

57. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посібник. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с.

58. Москаленко С. І. Адміністративно-правове регулювання в сфері екологічної безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 20 с.

59. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. 188/98-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1998 р. № 38. Ст. 248.

60. Лазаренко В. А. Адміністративно-правове регулювання екологічної безпеки в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.

61. Прудник С. В. Адміністративно-правові засоби забезпечення екологічної безпеки в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Кривий Ріг, 2018. 16 с.

62. Омаров А. Е. о. Механізми формування та реалізації державної політики екологічної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.05. Харків, 2019. 41 с.

63. Лазор О. Я. Адміністративно-правові засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні : автореф. дис... д-ра наук з держ. управління: 25.00.02. Київ, 2004. 36 с.

64. Плахотній С. А. Удосконалення системи управління екологічною безпекою атмосферного повітря та гідрогеологічного середовища навколо вугільних шахт : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 21.06.01. Київ, 2017. 20 с.

65. Павличенко А. В. Екологічна небезпека експлуатації та ліквідації вугільних шахт: методологія оцінки, напрями і засоби зниження : автореф. дис. ... д-ра техн. наук : 21.06.01. Дніпро, 2017. 36 с.

66. Екологічна безпека вугільних родовищ України / за ред. Г.І. Рудька, О.І. Бондаря. Київ-Чернівці : Букрек, 2016. 608 с.

67. Пльохова А. Ю. Стадії забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля: правові аспекти. *Геологія горючих копалин: досягнення та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2–5 вересня 2019 р.). Київ: Ін-т геологіч. наук НАН України, 2019. 168 с. С. 158–163.

68. Про затвердження Правил безпеки у вугільних шахтах : наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 22.03.2010 р. № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0398-10#Text>

69. Пльохова А. Ю. Особливості правового регулювання відносин екологічної безпеки при експлуатації вугільних шахт. *Право і суспільство*. 2019. № 6-1. С. 177–184.

70. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей : Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1680-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 45. Ст. 2043.

71. Вугільні шахти на окупованому Донбасі становлять серйозну техногенну загрозу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2663741-vugilni-sahti-na-okupovanomu-donbasi-stanovit-serjoznu-tehnogennu-zagrozu-ekspert.html>

72. Уряд закликають створити центр «екологічної реабілітації»

Донбасу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2663722-urad-zaklikaut-stvoriti-centr-ekologichnoi-reabilitacii-donbasu.html>

73. Порошенко на Генасамблеї ООН: близько третини промислового потенціалу Донбасу незаконно переміщено до РФ. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/poroshenko-na-genasambleyi-oon-blizko-tretini-promislovogo-potencialu-donbasu-nezakonno-peremischeno-do-rf-1300680.html>

74. Комюніке за результатами II Міжнародної конференції «Тенденції та перспективи видобутку, використання вугілля в Україні та світі». (14 червня 2017 р.) URL: <https://dtek.com/ua/media-center/events/ii-mezhdunarodnaya-konferentsiya-po-ugolnoy-promyshlennosti/>

75. Пльохова А. Ю. Вугільні шахти ОРДЛО як особливе джерело екологічної небезпеки. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 14–15 черв. 2019 р.) / уклад. Л.М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 298 с. С. 193–195.

76. Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів : наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 18.12.2000 р. № 338. *Офіційний вісник України* від 09.02.2001 р. № 4. С. 345. Ст. 164.

77. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.

78. Про затвердження Положення про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів : наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій і в справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 06.11.2003 р. № 425. *Офіційний вісник України* від 09.01.2004 р. - 2004. № 52. Т. 2. С. 610. Ст. 2857.

79. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012, справа № 1-

10/2012. *Офіційний вісник України* від 04.05.2012 р. № 32. С. 309. Ст. 1202.

80. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

81. Про забезпечення прозорості у видобувних галузях : Закон України від 18.09.2018 р. № 2545-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-19#Text>

82. Про затвердження Порядку забезпечення прозорості у видобувних галузях : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 р. № 1039. *Офіційний вісник України* від 29.12.2015 р. № 101. С. 31. Ст. 3476. (постанова втратила чинність на підставі Постанови КМУ № 858 від 23.09.2020 р.)

83. Пльохова А. Ю. Особливості забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля навколо вугледобувних об'єктів. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 травня 2019 р.) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2019. 392 с. С. 344–348.

84. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

85. Chapter XXVII Environment. 7. d Paris Agreement Paris, 12 December 2015. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=en

86. Паризька угода : Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 12.12.2015 р. (угоду ратифіковано Законом України № 1469-VIII від 14.07.2016). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 35. С. 5. Ст. 595.

87. Roy Manuell. High European power fuel switching potential if gas markets remain weak. URL : https://www.icis.com/explore/resources/news/2020/06/16/10519576/high-european-power-fuel-switching-potential-if-gas-markets-remain-weak?fbclid=IwAR37Sdp72TyjPFLizd257DgUYglRCTZVK-hm_CF-

[1hwmZQ0VMeZKEbBzIV4](#)

88. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and Committee of the Regions. Brussels, 17.9.2020. Stepping up Europe's 2030 climate ambition. Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people. URL : https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/eu-climate-action/docs/com_2030_ctp_en.pdf

89. Powering down coal. Navigating the economic and financial risks in the last years of coal power. URL : https://carbontracker.org/wp-content/uploads/2018/11/CTI_Powering_Down_Coal_Report_Nov_2018-1.pdf?fbclid=IwAR2j-DnSFBhAIxTCVm_KS9hn16RclR2ZIxj2GgtlQ3MrS8zLmFuLKc3TPM

90. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. *Урядовий кур'єр* від 08.09.2017 р. № 167.

91. Україна спільно з міжнародними партнерами реформуватиме вугільну галузь. 07.08.2020 р. URL : http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245463911&cat_id=245070675

92. Two billion euros burnt in coal subsidies by Energy Community Contracting Parties in 2015-2019. URL : <https://energy-community.org/news/Energy-Community-News/2020/12/02.html>

93. Про відновлення платоспроможності державних вугледобувних підприємств : Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2021-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2021-19#Text>

94. Уряд прийняв рішення для забезпечення роботою державних вугледобувних підприємств. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-prijnyav-rishennya-dlya-zabezpechennya-robotoyu-derzhavnih-vugledobuvnih-pidpriyemstv>

95. Деякі питання утворення акціонерного товариства за участю державних вугледобувних підприємств та публічного акціонерного товариства «Центренерго» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2020 р. № 1215-р. *Урядовий кур'єр* від 13.10.2020 р. № 199.

96. United Nations (2002), «Report of the World Summit on Sustainable Development», Johannesburg, South Africa, 26 August- 4 September 2002. URL : <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/Conf.199/20>

97. Як ООН підтримує Цілі сталого розвитку в Україні. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>

98. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів : Закон України від 19 червня 2020 р. № 738-IX. *Офіційний вісник України* від 28.08.2020 р. № 67, стор. 9, ст. 2145.

99. Бюджетний кодекс України 8 липня 2010 р. № 2456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

100. Business urges the state to cooperate in building a new green economy of Ukraine and the EU. URL : <https://eba.com.ua/en/biznes-zaklykaye-derzhavu-staty-partnerom-u-rozbudovi-novoyi-zelenoyi-ekonomiky-ukrayiny-ta-yes/>

101. Green Recocovery: Reboot & Reboost our economies for a sustainable future. Call for mobilisation, 2020. URL : <https://euase.net/wp-content/uploads/2020/04/Green-Recovery-Call-to-ActionSignatories.pdf>

102. Gryschak S., Kirin R. Legal regime of energy resources of European Union: ecological aspect // Progressive Technologies of Coal, Coalbed Methane, and Ores Mining Editors / V. Bondarenko, I. Kovalevs'ka, K. Ganushevych (eds). - Taylor & Francis Group, London, - 521 p., - P. 357 - 360.

103. Poland - Country Commercial Guide. Energy Sector. URL : <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/poland-energy>

104. Conferences. Environment and sustainable development United Nations Conference on the Environment, 5-16 June 1972, Stockholm. URL : <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972#:~:text>

105. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts – Contents. *Official Journal*. С 340, 10/11/1997 P. 0001 – 0144. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT>

106. Гетьман А. П. Кодифікація екологічного законодавства в контексті конституційної реформи. *Екологічне право України*. 2016. № 1–2. С. 3–5.

107. Колесник В. Ю. Поняття та загальна характеристика принципів екологічної політики Європейського Союзу. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. № 1. С. 130–141.

108. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. *Official Journal of the European Union*. 30.4.2004. L 143/56–L 143/75.

109. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 № 70/1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL : https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf

110. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. *Офіційний вісник України* від 15.10.2019 р. № 79. С. 7. Ст. 2712.

111. Nicolas de Sadeleer. Environmental Principles: From Political Slogans to Legal Rules. URL : <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199254743.001.0001/acprof-9780199254743-chapter-02>

112. Про розробку Національної програми з трансформації вугільних регіонів до 2027 р. URL : https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/coalindustry_transformation_blue.pdf

113. R. Kirin. (2019). Statutory and regulatory requirements in the process of mineral mining in Ukraine. Review and analysis. *Mining of Mineral Deposits*, 13(2), 59–65.

114. Roman S. Kirin, Petro M. Baranov, Volodymyr L. Khomenko The State Service of Geology and Subsoil of Ukraine (Geonadra) as a legal subject exercising the right of geological control. *Journ. Geol. Geograph. Geology*, 29(1), 69–81.

115. Про мінімальні критерії щодо екологічних інспекцій у державах-членах : Рекомендація 2001/331/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 4 квітня 2001 р. *Офіційний вісник Європейського Союзу* від 27.04.2001 р. / L118 / С. 41.

116. Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища : навч. посібник. Львів, 2004. 256 с.

117. Kiss A., Shelton D. *Manual of European Environmental Law*. Cambridge, 1995. P.12.

118. Якушенко Л. Аналіз досвіду Європейського співробітництва щодо формування і втілення інституцій та інструментів екологічної політики. *Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України*. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/analiz-dosvidu-evropeyskogo-spivrobotnictva-schodo-formuvannya-i>

119. Doyle, Timothy; McEachern, Doug; MacGregor, Sherilyn (2015). *Environment and Politics* (4th ed.). New York and Oxford: Routledge. pp. 116–148.

120. Integrated Product Policy (IPP). URL : https://ec.europa.eu/environment/ipp/index_en.htm#:~:text=

121. European Environment Agency (EEA). URL : https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/eea_en

122. What is EMAS? URL : https://ec.europa.eu/environment/emas/index_en.htm

123. What is Impact Assessment? URL :

<https://www.cbd.int/impact/whatis.shtml#:~:text>

124. Strategic Environmental Assessment. URL : <https://europa.eu/capacity4dev/public-environment-climate/wiki/strategic-environmental-assessment#:~:text>

125. Environmental inspections: minimum criteria. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A128080>

126. European Pollutant Release and Transfer Register (E-PRTR). URL : <https://www.eea.europa.eu/themes/air/links/data-sources/european-pollutant-release-and-transfer>

127. Post-Mining Transition. URL : <https://www.igfmining.org/mining-policy-framework/framework/post-mining-transition/>

128. Gorova, A., Pavlychenko, A. & Kulyna, S. Ecological problems of post-industrial mining areas. Geomechanical processes during underground mining. Leiden, The Netherlands : CRC Press / Balkema. 2012. – Pp. 35 -40.

129. Рудько Г. І., Плахотній С. А. Екологічна безпека вугільних родовищ Донецького вугільного басейну. *Науково-практичний журнал «Екологічні науки»*. 2015. № 2(9). С. 121–128.

130. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. *Офіційний вісник України* від 12.04.2019 р. № 28. С. 29. Ст. 980.

131. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посібник. Київ : Знання-Прес, 2002. 332 с.

132. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.

133. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text>

134. Про затвердження Положення про Міністерство енергетики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2020 р. № 507. *Офіційний вісник України* від 07.07.2020 р. № 52. С. 32. Ст. 1628.

135. Макаренко Н.А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері видобування нафти і газу в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 18 с.

136. Омаров А. Е. о. Механізми формування та реалізації державної політики екологічної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.05. Харків, 2019. 41 с.

137. Улицький О. А. Гідрогеологічні та геомеханічні фактори екологічної безпеки геологічного середовища в умовах зняття вугільних шахт з експлуатації : автореф. дис. ... д-ра геол. наук : 21.06.01. Київ, 2014. 40 с.

138. Чернобривець В. О. Підвищення екологічної безпеки діяльності вугільних шахт України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06. Донецьк, 2012. 20 с.

139. Єрмаков В. М. Наукові основи забезпечення екологічної безпеки урбоєкосистем навколо вуглевидобувних підприємств України : автореф. дис. ... д-ра техн. наук : 21.06.01. Київ, 2018. 36 с.

140. R. Kirin. (2019). Statutory and regulatory requirements in the process of mineral mining in Ukraine. Review and analysis. *Mining of Mineral Deposits*, 13(2), 59-65.

141. Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3687-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-17#Text>

142. Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32 (у ред. Постанови Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 847). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF>

143. Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного

середовища» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 616-р. *Офіційний вісник України* від 29.09.2017 р. № 76. С. 38. Ст. 2336.

144. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF>

145. Про затвердження Положення про Державну службу геології та надр України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1174. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF>

146. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>

147. Про промислові викиди (інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення) : Директива Європейського Парламенту та Ради від 24 листопада 2010 р. № 2010/75/ЄС. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55GOEEI/%202010_75_%D0%84%D%A1.pdf

148. Про затвердження Положення про порядок здійснення державного гірничого нагляду» : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 1995 р. № 134. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/134-95-%D0%BF>

149. Деякі питання ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96.

150. Про затвердження Положення про Державну комісію України по запасах корисних копалин : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2022 р. № 1030. *Офіційний вісник України* від 27.09.2022 р., № 75, стор. 69, ст. 4554.

151. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2805-IX. *Офіційний вісник України* від 10.01.2023 р., № 2, стор. 99, ст. 85.

152. Мінекоенерго створює держпідприємство «Укрвугілля». URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/636561.html>

153. Пльохова А. Ю. Техногенно-екологічна безпека вугільних шахт, що ліквідуються: правові аспекти. *«Екологія/Ecology–2019»* : зб. наук. пр. VII-й Всеукр. з'їзду екологів з міжнар. участю, 25–27 вересня 2019. Вінниця: ВНТУ, 2019. 200 с. С. 17.

154. Пльохова А. Ю. Інституційна складова правового забезпечення екологічної безпеки видобування вугілля. *Економіка та право*. 2020. № 1. С. 37–45.

155. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 р. № 615 (у ред. Постанови Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2020 р. № 124). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615-2011-%D0%BF#Text>

156. Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів : наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 18.12.2000 № 338 (у ред. наказу МНС України від 16.08.2005 № 140). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0062-01?find=1&text>

157. Грибніненко О. М. Принципи паспортизації вугільних шахт. *Економіка та держава*. 2017. № 1. С. 69–71.

158. «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» : Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. *Офіційний вісник України* від 12.04.2019 р. № 28. С. 29. Ст. 980.

159. Кірін Р.С. Легальне визначення поняття «охорона надр». *Юридична Україна*. 2018. № 7. С. 54–60.

160. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

161. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» :

розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. *Урядовий кур'єр* від 08.09.2017 р. № 167.

162. Власюк О.С., Прейгер Д.К. Вугілля як стратегічна енергетична перспектива України. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 4. С. 85–95.

163. Про хід структурної перебудови вугільної промисловості : постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 1997 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-97-%D0%BF#Text>

164. Директива 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_950#Text

165. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. *Офіційний вісник України* від 01.12.2017 р. № 94. С. 61. Ст. 2859.

166. Основні проблеми розвитку вугільної галузі і регіону Донбасу : Звіт. Центр економічного розвитку, Вугільний консалтинговий центр, Донецький ІАЦ. Київ, 2002. 137 с.

167. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. *Офіційний вісник України* від 27.06.2017 р. № 50. С. 5. Ст. 1549.

168. Про затвердження Правил безпеки у вугільних шахтах» : наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 22 березня 2010 р. № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0398-10>

169. Правила технічної експлуатації вугільних шахт : Стандарт Мінвуглепрому України СОУ 10.1-00185790-002-2005. Київ, 2006. 353 с.

170. Пльхова А. Ю. Стадії забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля: правові аспекти. *Геологія горючих копалин: досягнення та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2–5 вересня 2019 р.). Київ: Ін-т геологічних наук НАН України, 2019. 168 с. С. 158–163.

171. Пльохова А.Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки на передпроектній стадії видобування вугілля. Актуальні проблеми держави і права. 2019. Вип. 83. С. 174–84.

172. Краснова Ю.О. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.

173. Євстігнєєв А.С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2019. 32 с.

174. Макаренко Н.А. Проблеми формування законодавства з питань екологічної безпеки при видобуванні нафти та газу в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013 № 6-1. Т 2. С. 131–134.

175. Макаренко Н.А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері видобування нафти і газу в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 18 с.

176. Кірін Р. С. Правові засади забезпечення екологічної безпеки в гірничодобувній та переробній промисловості. *Проблеми права екологічної безпеки* : навч. посібник / М. В. Краснова, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова [та ін.] ; під заг. ред. М.В. Красної та Р.С. Кіріна; відп. ред. В. І. Андрейцев. Дніпро: НГУ, 2016. 621 с. – С. 294 – 330.

177. R. Kirin. (2019). Statutory and regulatory requirements in the process of mineral mining in Ukraine. Review and analysis // *Mining of Mineral Deposits*, 13(2), 59-65.

178. Багрій І. Д. Екологічні проблеми видобутку шахтного метану. URL : <http://shalegas.in.ua/ekologichni-problemy-vydobutku-shahtnogo-metanu/>

179. Римар М. В., Краєвська А. С., Дулин І. С. Екологічна безпека видобування сланцевого газу в Україні. *Регіональна економіка*. 2012. № 4. С. 109–114.

180. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру : Закон України від 9

квітня 2014 р. № 1193-VII. *Офіційний вісник України* від 08.05.2014 р. № 36. С. 7. Ст. 954.

181. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності : Закон України від 19 травня 2011 р. № 3392-VI URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3392-17>

182. Про затвердження Порядку передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля та Порядку ведення Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1026. *Офіційний вісник України* від 05.01.2018 р. № 2. С. 212. Ст. 58.

183. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 р. № 615. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615-2011-%D0%BF?find=1&text>

184. Про затвердження Положення про порядок надання гірничих відводів : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 59. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-95-%D0%BF?find=1&text>

185. Про затвердження Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 травня 1997 р. № 432. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-97-%D0%BF?find=1&text>

186. Про внесення змін до Положення про порядок надання гірничих відводів» : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 500. *Офіційний вісник України* від 02.07.2019 р. № 50. С. 50. Ст. 1695.

187. Пльхова А. Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки на передпроектній стадії видобування вугілля. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 83. С. 174–184.

188. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років»: постанова Верховної Ради України від 14 січня 2020 р. № 457-IX. *Голос*

України від 30.01.2020. № 18.

189. Шем'яков О. П. Правове регулювання використання та охорони надр : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2003. 20 с.

190. Хохлова І. В. Правове регулювання припинення права на надрокористування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ : НАУ, 2008. 19 с.

191. Філатова В. К. Правове регулювання геологічного вивчення надр : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2008. 17 с.

192. Кірін Р. С. Правове забезпечення видобування корисних копалин : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2007. 19 с.

193. R. Kirin. (2019). Statutory and regulatory requirements in the process of mineral mining in Ukraine. Review and analysis. *Mining of Mineral Deposits*, 13(2), 59–65.

194. Олійник О. М. Правове регулювання охорони надр за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2010. 19 с.

195. Про затвердження Положення про дисципліну працівників гірничих підприємств : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 294. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2002-%D0%BF>

196. Про затвердження та надання чинності стандарту Мінвуглепрому України СОУ 10.1-00185790-002-2005 «Правила технічної експлуатації вугільних шахт» : наказ Міністерства вугільної промисловості України від 14.11.2006 р. № 539. *Відомості Міністерства вугільної промисловості України* від 11.2006 р. № 11.

197. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин : Закон України від 19 грудня 2019 р. № 402-ІХ. *Офіційний вісник України* від 17.01.2020 р. № 4. Т. 2. С. 352. Ст. 193.

198. Кірін Р. Проблеми адміністративної відповідальності за порушення вимог щодо видобутку корисних копалин. *Український гірничий*

форум – 2020 : матеріали Міжнар. конф., 4–5 листоп. 2020 р. Дніпро : Журфонд, 2020. С. 60–71.

199. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

200. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення : Постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. № 827 (у ред. Постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1370). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text>

201. Козьяков І. М. Науково-практичний коментар Гірничого закону України. Дніпро : НГУ, 2011. 504 с.

202. Науково-практичний коментар Кодексу України про надра / Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, Н. Р. Малишева [та ін.]; за ред. Г. І. Балюк. Київ: Юрінком Інтер 2012. 328 с.

203. Кірін Р.С. Геологічне право : навч. посібник. Дніпро: НГУ, 2015. 198 с.

204. Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 29.08.2011 № 303. *Офіційний вісник України* від 30.09.2011 р. № 73. С. 160. Ст. 2766.

205. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67). Т. 1. С. 12–17.

206. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підтримки розвитку вітчизняних галузей надрокористування № 4187 від 05.10.2020 р. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70117

207. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII. *Офіційний вісник України* від 26.09.2014 р. № 75.

Т. 1. С. 82. Ст. 2125.

208. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>

209. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. *Урядовий кур'єр* від 08.09.2017 р. № 167.

210. Кірін Р. С., Грищак С. В., Хряпінський П. В. Євроінтеграційні перспективи гірничого законодавства України. *Гуманітарний журнал*. 2014. № 3–4. С. 132–141.

211. Амоша О. І, Стариченко Л. Л., Череватський Д. Ю. Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України. *Наукова доповідь*. Донецьк, 2013. 44 с.

212. Кулицький С. Вугільна промисловість України: сучасний стан і проблеми розвитку. *Україна: події, факти, коментарі*. 2016. № 17. С. 37–44.

213. Ілларіонов О. Ю. Адаптація вугільного законодавства України до норм Європейського Союзу. *Економіка та право*. 2008. № 2. С. 90–97.

214. Інформаційно-аналітичне дослідження стану паливно-енергетичного комплексу України «Енергоінформ - Информенерго» № 570. URL : <https://www.ntseu.net.ua/docs/review570-201909.pdf>

215. Владиченко О. Законодавче визначення кола суб'єктів господарювання у сфері реалізації вугільної продукції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 91. С. 113–116.

216. Ілларіонов О.Ю. Модернізація положень Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом у сфері енергетики (на прикладі вугільної промисловості). *Сталий розвиток як платформа для євроінтеграції України* : матеріали Міжнар. конф. (Київ, 8 листопада 2019 року) / за заг. ред. О.О. Романовського, Л.В. Жарової. Київ; Укр.-америк. ун-т Конкордія, 2019. 103 с.

C. 18–20.

217. Про Рішення Ради асоціації між Україною та ЄС про внесення змін і доповнень до Додатка XXVII до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 6 червня 2019 р. № 2739-VIII. *Офіційний вісник України* від 12.07.2019 р. № 52. С. 9. Ст. 1783.

218. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 8 листопада 2019 р. № 837/2019. *Офіційний вісник Президента України* від 19.11.2019 р. № 24. С. 29. Ст. 1038.

219. Council Directive 92/104/EEC of 3 December 1992 on the minimum requirements for improving the safety and health protection of workers in surface and underground mineral-extracting industries (twelfth individual Directive within the meaning of Article 16 (1) of Directive 89/391/EEC) // OB L 404 31.12.92 C. 10.

220. Council Directive 92/91/EEC of 3 November 1992 concerning the minimum requirements for improving the safety and health protection of workers in the mineral-extracting industries through drilling (eleventh individual Directive within the meaning of Article 16 (1) of Directive 89/391/EEC) // OBL 348 28.11.92 C. 9.

221. Directive 94/22/EC of the European Parliament and of the Council of 30 May 1994 on the conditions for granting and using authorizations for the prospection, exploration and production of hydrocarbons // OB L 164, 30.06.94 C. 3.

222. Council Directive 1999/31/EC of 26 April 1999 on the landfill of waste // OB L 182, 16.07.99 C. 1.

223. Gryschak S., Kirin R. Legal regime of energy resources of European Union: ecological aspect // *Progressive Technologies of Coal, Coalbed Methane, and Ores Mining Editors / V. Bondarenko, I. Kovalevs'ka, K. Ganushevych (eds).* - Taylor & Francis Group, London, - 521 p., - P. 357 - 360.

224. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції від 20.05.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54706

225. Про виконання Угоди про асоціацію : наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 02.04.2018 р. № 196. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0196732-18>.

226. Деякі питання забезпечення прозорості у видобувних галузях : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 р. № 858. Офіційний вісник України від 09.10.2020 р., № 79, стор. 14, ст. 2530.

227. Впровадження Ініціативи прозорості видобувних галузей в Україні: Практичний посібник / під заг. ред. В. В. Зубенка ; ІБСЕД, проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження». – К., 2016. – 64 с.

228. ECSC Council of Ministers Decision concerning the terms of reference and rules of procedure of the Mines Safety Commission) // ОВ 028. – 31.08.57. – С. 487.

229. Decision of 11 March 1965 of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Special Council of Ministers, amending the Decision of 9 July 1957 concerning the terms of reference and rules of procedure of the Mines Safety Commission) // ОВ Р 046. – 22.03.65. – С. 98.

230. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення умов для забезпечення державної політики у вугільній галузі : Закон України від 18 грудня 2018 р. № 2658-VIII. *Офіційний вісник України* від 29.01.2019 р. № 8. С. 12. Ст. 256.

231. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реструктуризації вугільної галузі : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 80. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2019-%D0%BF#n8>

232. Про утворення Координаційного центру з питань трансформації вугільних регіонів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13

травня 2020 р. № 391. *Офіційний вісник України*. 2020. № 43. С. 80. Ст. 1381.

233. Екологічне право: підручник / [А.П. Гетьман, Г.В. Анісімова, А.К. Соколова та ін.] ; за ред. А.П. Гетьмана. Харків : Право, 2019. 552 с.

234. Разметаєв С.В. Правові питання визначення техногенних родовищ корисних копалин. *Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України* : зб. тез наук. доп. учасн. круглого столу, 9 листоп. 2012 р. Харків, 2012. С. 70–73.

235. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

236. Барабаш Н. Теоретико-правові аспекти визначення поняття геологічного вивчення надр. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 125–129.

237. Вовк Ю. А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1986. 160 с.

238. Советское природоресурсовое право. Особенная часть. В.К. Попов, Ю.А. Вовк, В.В. Гречка та ін. Харьков : Вищ. шк., 1987. 266 с.

239. Кулицький С. Вугільна промисловість України: сучасний стан і проблеми розвитку. *Україна: події, факти, коментарі*. 2016. № 17. С. 37–44.

240. Видобуток вугілля в Україні за 2021 рік збільшився на 2% URL: <https://finbalance.com.ua/news/vidobutok-vuhillya-v-ukrani-za-2021-rik-zbilshivsya-na-2#:~:text>

241. Проект Закону про Державний бюджет України на 2023 рік № 8000 від 14.09.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472>

242. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років» : Постанова Верховної Ради України від 14 січня 2020 року № 457-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 30. С. 19. Ст. 211.

243. Про Заяву Верховної Ради України щодо пріоритетних питань

інтеграції України до Європейського Союзу : Постанова Верховної Ради України від 8 жовтня 2021 року № 1806-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2021. № 81. С. 100. Ст. 5118.

244. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Офіційний вісник України*. 2020 р. № 75. С. 127. Ст. 237.

245. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 907-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 64. С. 219. Ст. 4071.

246. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року (введено в дію Указом Президента України від 23 березня 2021 року № 111/2021). *Офіційний вісник України*. 2021. № 26. С. 106. Ст. 1249.

247. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 87. С. 17. Ст. 5584.

248. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>

249. Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022: ‘Lugano Declaration’ (Lugano, 4–5 July, 2022). URL: https://reliefweb.int/report/ukraine/outcome-document-ukraine-recovery-conference-urc2022-lugano-declaration-lugano-4-5-july-2022?fbclid=IwAR04jKBC7H_VdMjopNiaUeRNjkbvdm4yh0OwIUESbJnmrRvvSq5qIowzxpK

250. План Відновлення України: «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». URL: <https://recovery.gov.ua/>

251. Зелене повоєнне відновлення України: візія та моделі. Аналітична записка. Серпень 2022 р. ГО «Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2022. 32 с.

252. Проєкт Закону про Державний бюджет України на 2023 рік № 8000 від 14.09.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472>

253. Mining Front. URL: <https://mining-front.com/about>

254. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>

255. Про ліквідацію збиткових шахт та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 28 березня 1997 р. № 280 : постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. № 224. *Офіційний вісник України* від 15.03.2002 р., № 9, ст. 410.

256. Про затвердження Програми «Українське вугілля» : постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2001 р. № 1205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1205-2001-%D0%BF#Text>

257. Про організацію роботи з підготовки гірничих підприємств, що належать до сфери управління Мінвуглепрому, до ліквідації та виконання заходів щодо оперативного управління цими підприємствами : наказ Міністерства вугільної промисловості України від 23.03.2006 р. № 188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0188644-06#Text>

258. Деякі питання консервації об'єктів незавершеного будівництва вугледобувних підприємств : постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2007 р. № 1174. *Офіційний вісник України* від 08.10.2007 р., № 73, ст. 2730.

259. Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС від 24 листопада 2010 року про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-10#Text

260. Директива Європейського Парламенту і Ради 2006/21/ЄС від 15 березня 2006 року про управління відходами видобувної промисловості та про внесення змін до Директиви 2004/35/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-06#Text

261. Ілля Колдомасов. Видобуток вугілля по держшахтах впав на 37% з початку війни. (14.05.2022). URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/05/14/687048/>

262. Про схвалення Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2021 р. № 1024. Офіційний вісник України. 2021. № 80, ст. 5050.

263. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. Офіційний вісник України. 2020. № 67, ст. 2155.

264. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 373-р. Офіційний вісник України. 2023. № 47, ст. 2575.

265. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>

266. Міністерство енергетики України. Енергетична стратегія. (08.02.2022). URL: <https://mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-stratehiya#:~:text>

267. Про схвалення Концепції економічного розвитку Донецької та Луганської областей : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1660-р. Урядовий кур'єр від 07.01.2021. № 4.

268. Про особливості приватизації вугледобувних підприємств : Закон України від 12 квітня 2012 р. № 4650-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4650-17#Text>

269. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2269-VIII. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>

270. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 р/ № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

271. Гетьман А.П. Організаційно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 125. С. 119–128.

272. Sharaievskа T., Slepchenko A. Environmental Self-Control in the System of Environmental Management: Legislative and Doctrinal Approaches. *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*. 2019. Vol. 09, issue 02. P. 315–322.

273. Sharaievskа T., Slepchenko A. Current Issues of Industry Environmental Self-control Legal Nature in Ukrainian Environmental Law Doctrine. *19th International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM 2019* (30 June - 6 July, 2019). Vol. 19. № 5.4, P. 443–450.

274. Позняк Е. В., Шараєвська Т. А. Правові проблеми та перспективи розвитку екологічного моніторингу в Україні з урахуванням міжнародного співробітництва та євроінтеграції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2019. Вип. 1. С. 31–42.

275. Анісімова Г. В. Теоретичні аспекти наближення національного законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки до нормативно-правових актів Європейського Союзу. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*: монографія / відп. ред.: Т. Є . Харитонова, І. І. Каракаш. Одеса: Гельветика, 2018. С. 462–490.

276. Анісімова Г. В., Шеховцов В. В., Донець О. В. Організаційно-правові заходи відтворення та підвищення родючості ґрунтів і продуктивності земель лісогосподарського призначення в умовах євроінтеграційних процесів. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1. С. 45–60.

URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/Ryha_24.05.2019/Ryha_24.05.2019_17.pdf

277. Анісімова Г. В., Донець О. В. Екосистемний підхід до відновлення (відтворення) природних ресурсів та комплексів як основа сучасного концепту формування національної екологічної політики. *Екологічне право*. 2020. № 2. С. 7–13.

278. Hanna V. Anisimova, Volodymyr V. Shekhovtsov, Olha V. Donets. Mechanism of legal regulation of environmental risks for the preservation of biological diversity in conditions of sustainable development. *ASTRA Salvensis*, year X, no. 1, 2022. P. 311-327. URL: <https://astrasalvensis.eu/blog/mdocs-posts/19-hanna-v-anisimova-volodymyr-v-shekhovtsov-olha-v-donets-mechanism-of-legal-regulation-of-environmental-risks-for-the-preservation-of-biological-diversity/>

279. Donets O. Instituting Principle for the reproduction (restoration) of natural resources and complexes in the Context of Ensuring and Protecting Fundamental Human Rights. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. № 4 (12). P. 62–89. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000085>

280. Бредіхіна В. Л. Зміст та юридична природа поняття ресурсно-екологічної безпеки. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 103–109.

281. Єрмолаєва Т. В., Лозо О. В. Актуальні напрями еколого-правової політики у сфері видобування надр. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 207–211.

282. Єрмолаєва Т. В., Лозо О. В. Основи дозвільного та договірного регулювання використання надр та видобутку корисних копалин у господарській діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8 С. 201–205. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/44>

283. Volodina O., Kurman T., Maksymova L. Protection Of Agrosphere Objects Through Criminal Law In Sustainable Development. *Journal Of Law And Political Sciences(JLPS)*. 2020.Vol. 25, Issue 4, September 2020, p. 171-196.

284. Курман Т.В., Статівка А.М. Аграрне законодавство України:

сучасний стан і перспективи розвитку в умовах глобальних загроз. Вісник Національної академії правових наук України. 2023. Том 30. № 3. С. 280-297.

285. Курман Т.В. Актуальні питання правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах агроєкоциду. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 224.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображено основні результати дисертації:

1. Пльохова А.Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки на передпроектній стадії видобування вугілля. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 83. С. 174–184. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i83.131>
2. Пльохова А.Ю. Особливості правового регулювання відносин екологічної безпеки при експлуатації вугільних шахт. *Право і суспільство*. 2019. № 6-1. С. 177–184. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-1-30>
3. Пльохова А.Ю. Інституційна складова правового забезпечення екологічної безпеки видобування вугілля. *Економіка та право*. 2020. № 1 (56). С. 37–45. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2020.01.037>
4. Пльохова А.Ю. Юридична відповідальність за порушення законодавства в сфері екологічної безпеки при видобуванні вугілля. *Visegrad Journal on Human Rights* (Республіка Словаччина). 2020. № 3 (vol. 2). С. 83–88.
5. Пльохова А.Ю. Особливості адаптації вугільного законодавства в умовах євроінтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. №1. С. DOI: 105–110. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.22>

Статті у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus:

6. T Yermolaieva, A Plyokhova, ‘Some Aspects of the Environmental Rights Protection’. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021 3(11) 198–204. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.3-n000079>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Пльохова А.Ю. Концептуальні засади забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах* : зб. матеріалів круглого столу (м. Харків, 1 берез. 2019 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, М.В.

Шульги. Харків : Право, 2019. С. 233–236.

8. Пльохова А.Ю. Особливості забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля навколо вугледобувних об'єктів. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 трав. 2019 р.) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко Чернівці: Кондратьєв А.В., 2019. С. 344–348.

9. Пльохова А.Ю. Правове визначення поняття «вугільна галузь»: сучасні термінологічні проблеми. *Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах* : зб. матер. Четвертого зібрання фахівців спорід. кафедр (м. Одеса, 6–9 черв. 2019 р.) / відп. ред. Т.Є. Харитонова, Х.А. Григор'єва. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 212 с. С. 165–168.

10. Пльохова А.Ю. Вугільні шахти ОРДЛО як особливе джерело екологічної небезпеки. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 14-15 черв. 2019 р.) / уклад. Л.М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 298 с. С. 193–195.

11. Пльохова А.Ю. Техногенно-екологічна безпека вугільних шахт, що ліквіднуються: правові аспекти. *«Екологія/Ecology–2019»* : VII-й Всеукр. з'їзд екологів з міжнар. участю (25–27 верес. 2019). Зб. наук. праць. Вінниця: ВНТУ, 2019. С. 17.

12. Пльохова А.Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля: проблеми об'єктного складу. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних природоресурсних відносин в умовах глобалізації* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 20–22 верес. 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 241 с. С. 224–226.

13. Пльохова А.Ю. Розвиток відносин із забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля: історико-правові аспекти. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи*:

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11–12 жовт. 2019 р.) / наук. ред. А. Г. Бобкова, А. М. Захарченко. Вінниця: Дон. нац. ун-т ім. Василя Стуса, 2019. С. 237–240.

14. Пльохова А.Ю. Вплив господарської діяльності вугледобувних шахт на об'єкти права екологічної безпеки. *Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (29 листоп. 2019 р., м. Київ) / наук. ред. В. А. Устименко. Київ : НАН України: Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. С. 97–100.

15. Пльохова А. Ю. Актуальні правові проблеми відносин екологічної безпеки навколошахтних земельних ділянок. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи* : зб. матер. Наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 трав. 2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. С. 231–234.

16. Пльохова А. Ю. Сучасний стан правового забезпечення екологічної безпеки при видобуванні вугілля. *The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference, June 16, 2023. Athens, Hellenic Republic: European Scientific Platform.* – pp. 63-67. DOI: <https://doi.org/10.36074/scientia-16.06.2023>

Додаток Б

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення екологічної безпеки при користуванні надрами

Проект
вноситься народним депутатом України
Х Х. Х. (посв. № Х) та іншими
народними депутатами України

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення екологічної безпеки при користуванні надрами

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. Кодекс України про надра (*Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340):

1) статтю 65:

частину другу доповнити новим абзацом наступного змісту:

«невиконання вимог екологічної безпеки при проєктуванні, будівництві та введенні в експлуатацію гірничодобувних об'єктів, об'єктів із переробки мінеральної сировини, а також підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення (*Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Дод. до № 51. Ст.1122)

1) статтю 57:

частину першу викласти у такій редакції:

«Самовільна забудова площ залягання корисних копалин, невиконання правил охорони надр і вимог щодо охорони довкілля, будівель і споруд від шкідливого впливу робіт, пов'язаних із користуванням надрами, невиконання вимог екологічної безпеки при проектуванні, будівництві і введенні в експлуатацію гірничодобувних об'єктів, об'єктів із переробки мінеральної сировини, а також підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, знищення або пошкодження спостережних режимних свердловин на підземні води, а також маркшейдерських і геодезичних знаків».

3. Гірничий закон України (*Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 50. Ст. 433)

1) статтю 34:

частину першу доповнити новим абзацом такого змісту:

«додержання вимог екологічної безпеки при розташуванні, проектуванні, підготовці до будівництва, будівництві, реконструкції та технічному переоснащенні, введенні в експлуатацію гірничодобувних об'єктів».